

Karel Bednařík

NÁHROBNÍ KÁMEN MISTRA MIKULÁŠE TROILA HAGIOCHORANA.

Trpký úděl vysokého pražského učení Karlova po roce 1620 prožíval s ním jeho poslední utrakvistický rektor Mistr Mikuláš Troilus Hagiochoranus. Narodil se počátkem r.1571 jako syn děkana Jana Tajovského jinak Troila Načeradského.¹⁾ Bakalářem na pražské akademii se stal v r.1593 a nějaký čas působil na škole v Pelhřimově. Hodnosti mistra dosáhl v r.1600 a v té době vyučoval v Lounech. Od roku 1603 přednášel na pražské akademii etiku, logiku, politiku a fyziku. Po vydání Majestátu císařem Rudolfem II. v r.1609 byl zvolen děkanem artistické fakulty a této funkce se vzdal po sňatku v listopadu 1610. Oženil se se Zuzanou Hraběšínskou, dcerou zemřelého měšťana Nového Města pražského Jana Strakonického.²⁾ Za vysoké učení pražské pozdravil slavnostní řečí tehdy korunované české krále Matyáše a potom Ferdinanda II., stejně tak jako mluvčí Pražanů krále Fridricha a jeho manželku Alžbětu. V roce 1619 přijal místo kancléře, tj. prvního písaře ve Starém Městě pražském, ale profesorského místa se nevzdal. V téže roce mu zemřela manželka a jejich pět dětí a na živu zůstala dcera Anna. V roce 1620 byl znovu zvolen děkanem pražské akademie a dne 16.října 1621 posledním rektorem,³⁾ který musel vydat všechny pergameny, insignie a inventář Karlovy univerzity. Dne 29.dubna 1622 byl donucen rezignovat na rektorský úřad.⁴⁾ Nepodlehł nátlaku jezuitů jako jeho kolega Mistr Jan Kampanus Vodňanský, aby přestoupil ke katolické víře.

Po vypovězení všech nekatolíků z Čech v r.1627 prodal svůj dům v Novém Městě pražském Martinovi Koukolovi za 1.200 kop míš.⁵⁾ Následujícího roku přišel s dcerou Annou do saské Pirny a bydlel u Gereona Hebera spolu s Janem Theodorem Sixtem z Ottersdorfu (nyní na náměstí čp.15). Do Pirny si přivezl svoji velkou knihovnu a rukopisy. Stal se kurátorem tamější české církve a shromáždil kolem sebe řadu vynikajících učenců, kteří odešli z Čech z náboženských důvodů. Na jeho přímělu saský kurfiřt Jan Jiří I. (1611-1656) povolil v Pirně kázat česky ve hřbitovním kostele sv.Mikuláše za Donínskou bránou. Prvním kazatelem se stal jeho věrný přítel Mistr Samuel Martinus z Dražova.⁶⁾ Tehdy byla založena tzv. "Pirenská erbovní

kniha", do které Troilus napsal latinskou oslavnou básně.⁷⁾

Dne 6.března 1631 ležel Troilus v bytě u Hebera těžce nemocen a pozval k sobě Lorence Benjamina od Haje (Odhaje, Vodhaje),⁸⁾ Václava Žateckého⁹⁾, Jana Živnůstku Dačického¹⁰⁾ a prohlásil před nimi svoji ústní závěť. Svědci tuto poslední vůli sepsali a předložili radě města Pirny.¹¹⁾

Troilus druhý den zemřel¹²⁾ a v úterý dne 11.března 1631 byl Martinem pohřben na hřbitově u sv.Mikuláše v Pirně.¹³⁾ Jeho náhrobek se dochoval v muzeu v Pirně a jeho fotografie a přepis je v příloze k tomuto pojednání.¹⁴⁾

Dědičkou veškerého jmění se podle závěti stala dcera Anna, které otec ustanovil za poručníky Martinia, Jana Kuklu z Taurnerka¹⁵⁾ a Jana Volavku¹⁶⁾. V případě, že by dědička zemřela nezletilá před provdáním, měl její majetek přejít na poručníky.

Knihovnu a rukopisy zemřelého měl opatrovat Martinus a mohl z nich některé prodat, aby byl uhrazen náklad na pohřeb a sbylé vydat dědičce¹⁷⁾. Krátce po smrti svého otce se dcera Anna provdala za Mistra Matěje Jandu Čechtického, bývalého faráře v Praze¹⁸⁾. V roce 1635 se podepsala v pirenské erbovní knize a poslední zpráva o ní je z r.1640, kdy žádala saského kurfiřta o vydání pasu, aby mohla v Praze vymáhat dlužné pohledávky, které zdědila po svém otci¹⁹⁾.

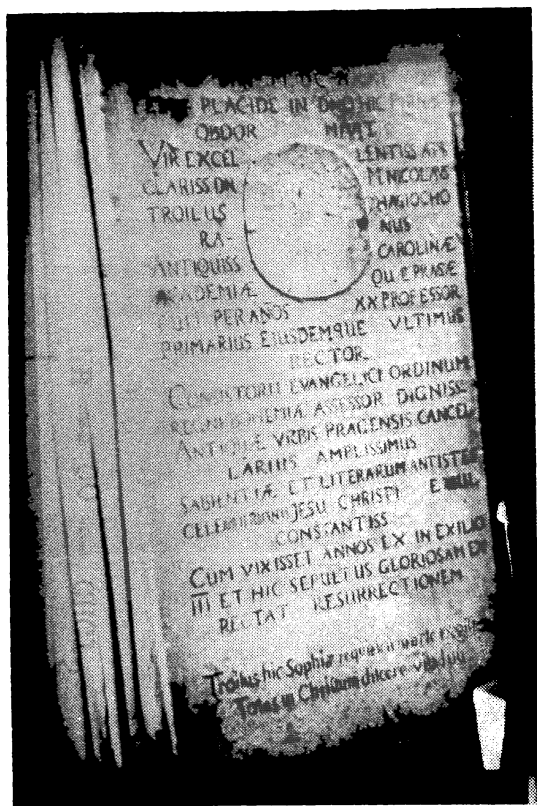
P o z n á m k y.

- 1) Podrobný životopis: J.Dobiáš: Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí, III./2, Praha 1954, s.367-371; Státní archiv Drážďany (dále StAr Dresden) - Bergmannsche Exulanten Sammlung I/3, fol. 349-352, (dále StAr Dresden, B.I.).
- 2) Archiv Univerzity Karlovy, sign. A 17 VI, s.236.
- 3) Z.Winter: Konec samostatnosti university Karlovy, ČČM 71, 1897, s.3-35, 97-109.
- 4) Týž: Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409-1622), Praha 1897, s.209.
- 5) Kupní smlouva z 15.ledna 1627 je uložena v Archivu hlavního

města Prahy, rkp. 2202, fol. 227v.

- 6) J.Hejnic a J.Martínek: Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě, III, (dále Rukověť), Praha 1969, s. 270-274, kde je i další literatura.
- 7) Kniha je uložena v archivu Gemeinde Böhmischer Exulanten v Drážďanech.
- 8) Vavřinec Benjamin od Haje (Odhaje, Vodhaje), jinak Mazánek, písař komory české a starší pořádku nákladnického. StAr Dresden, B.I./1/134.
- 9) Václav Žatecký, měšťan Nového Města pražského, StAr Dresden, B.I./3/370.
- 10) Jan Živnostka Dačický, malíř, bydlel v osadě u sv.Haštala na Starém Městě pražském, StAr Dresden, B.I./3/50.
- 11) Český psaný záznam o závěti je uložen StAr Dresden, Stadtgericht Pirna, Nro 1874, Volumen III. sv.95 a byla publikována dne 10.května 1631. Německý překlad jako přílohu ke článku uveřejnil R.Schmertoch von Riesenthal: Nicolaus Troilus, der letzte utraquistische Rektor der Universität Prag. Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Oesterreich XXVI., Wien, Leipzig 1905, s. 91-105.
- 12) Farní úřad v Pirně - Totenregister 1631.
- 13) M.Samuel Martinius z Dražova, Kázání pohřební při průvodu mrtvého těla ... M.Mikuláše Troila Hagiochorana, Perno 1631. Knihovna Národního muzea v Praze, sign. 35 D 9.
- 14) Náhrobní kámen Troilův původně umístěný na hřbitově u sv. Mikuláše v Pirně byl po r.1875 (zrušení kostela a hřbitova) přenesen do Městského muzea v Pirně, kde je dosud. Městskému muzeu v Pirně a jejímu řediteli Dipl.hist.Karlovi Grumpeltovi děkuji za fotografii náhrobku a souhlas k jejímu uveřejnění, prof.Dr.Helmutovi Willsdorfovi, Dresden-Gruna za německou expertizu ohledně náhrobku. Dr.Karlovi Beránkovi za přepis textu nápisu na náhrobku, rozvedení zkratk a překlad.
- 15) Jan Kukla z Taurnperku, pražský měšťan, radní Starého Města pražského, starší pořádku kraječů suken. StAr Dresden, B.I./1/299.

- 16) Jan Volavka, měšťan Nového Města pražského. StAr Dresden, B.I./6/770.
- 17) Troilova knihovna, uložená společně s Martiniovou ve sklepě byla zničena Švédy při dobytí Pirny v r.1639.
- 18) Rukověť II., s.421. StAr Dresden, B.I./3/143.
- 19) StAr Dresden, Loc. 8297, Passbriefe, fol. 154.

Fotografie náhrobníku Mistra Mikuláše Troila Hagiochorana
 v Městském muzeu v Pirně.

Náhrobník M. Mikuláše Troila v Městském muzeu v Pirně

ANNO DNI M.DC.XXXI 25

FEER PLACIDE IN DNO HIC PIRNAE

OBDORE MIVIT

VIR EXCELLENTE LENTISSIMUS ATQUE

CLARISSIMUS DOMINI M. NICOLAVS

TROILUS HAGIOCHO

RAE NUS

ANTIQUISSIMUS CAROLINAE

ACADEMIAE QUAE PRAGAE

FUIT PER ANOS XX PROFESSOR

PRIMARIUS EIUDEMQUE VLTIMUS

RECTOR

CONSISTORII EVANGELICI ORDINUM

REGNI BOHEMIAE ASSESSOR DIGNISS.

ANTIQUAE VRBIS PRAGENSIS CANCELL

LARIUS AMPLISSIMUS

SABIENTIAE LITERARUM ARTISTES

CELEBRISSIMUS RELIGIONIS JESU CHRISTI EXUL

CONSTANTISSIMUS

CUM VIXISSET ANNOS LX IN EXILIO

III ET HIC SEPULTUS GLORIOSAM EX

PECTAT RESURRECTIONEM

Troilus hic Sophiae requiescit in arte magister

Tota cui Christum discere vita fuit

Znění nápisu po rozvedení zkratek

Anno Domini MDCXXXI. 25°

Februarii placide in Domino hic Pirnae
obdormivit

vir excellentissimus atque

clarissimus dominus Magister Nicolaus

Troilus Hagiocho-

ranus,

antiquissimae Carolinae

academiae, quae Pragae

fuit per annos XX professor

primarius, eiusdemque ultimus

rector,

consistorii evangelici ordinum

regni Bohemiae assessor dignissimus,

Antiquae Urbis Pragensis cancel-

larius amplissimus,

sapientiae et litterarum antistes

celeberrimus religionis Jesu Christi exul

constantissimus;

cum vixisset annos LX in exilio

III et hic sepultus gloriosam ex-

spectat resurrectionem

Troilus hic Sophiae requiescit in arte magister,

Tota cui Christum discere vita fuit.

P Ě K L A D

Léta Páně 1631, 25.

února pokojně zesnul zde v Pirně

nejvýtečnější a nejslavnější muž pan Mistr Mikuláš

Troilus Hagiochoranus, nejstarší Karlovy akademie, která v Praze
byla, po dvacet let přední profesor a její poslední

rektor,

evangelické konsistoře stavů Českého království nejdůstojnější
přisedící,

nejvznešenější kancléř Starého Města pražského,

nejslavnější představitel moudrosti a věd

nejstálejší vyhnanec pro víru Ježíše Krista.

Když se dožil 60 let (ve vyhnanství tří), zde pochován očekává
vzkříšení.

Tuto leží Troilus, umění a moudrosti mistr,
Krista poznáním svůj život vyplnil.

Bývá častým zvykem zahajovat práci stížností na malý zájem dřívějších autorů o dané téma. V případě dějin prudkých sporů o pražskou univerzitu musím konstatovat pravý opak. Byla jim už v minulosti věnována náležitá pozornost a období 1622 - 1654 patří k nejvíce probádaným úsekům vývoje našeho vysokého učení v pobělohorské době. Avšak přesto pokládám za nutné podrobit tuto problematiku novému výzkumu¹⁾ a to hned z několika závažných důvodů. Předně většina zásadních studií zabývajících se boji o charakter pražské univerzity je již poněkud zastaralá²⁾, nepřináší postačující výklad složitosti sporu a zejména ponechávají stranou jeho zhodnocení z hlediska celkového postupu protireformace v Čechách.

Mezi tato základní starší díla je nutno počítat vedle souhrnných Tomkových dějin především vyčerpávající práci Káthe Spiegel³⁾ a příslušné pasáže z Kráslovy monografie o kardinálu Harrachovi⁴⁾, Gindelyho Protireformace⁵⁾ a Kroessových Dějin České provincie Tovaryšstva Ježíšova.⁶⁾ K tomu je třeba přibrat pochopitelně ještě stati věnované počátkům arcibiskupského semináře, jehož vznik bezprostředně souvisí se spory o univerzitu.⁷⁾ Zmíněné příspěvky jsou po výtce faktografickými výčty událostí, někdy autoři přinášejí místo vlastního výkladu pouhé převyprávění původních pramenů. Písemné dokumenty pak někdy vybírají nerovnoměrně - neposkytují většího prostoru pro výpověď straně, která si nezáskala jejich sympatie. Tak např. Krásl čerpá hlavně z arcibiskupského archivu a Harrachovského rodinného archivu, K. Spiegel vycházela nejvíce z fondů Congregationis de Propaganda Fide a A.Kroess, ačkoliv se snažil sepsat opravdu objektivně historii české jezuitské provincie a jeho heuristika má obdivuhodně široké základy, nejraději používá materiálů řádových.

I když předchozí řádky vyznívají jako kritika starších badatelů, nechci a ani nemohu jim nic vyčítat. Informují nás totiž mj. o pramenech, které jsou v dnešní době ponekud vzdálené. To platí jak o obrovském bohatství archivů vídeňských centrálních institucí habsburské monarchie (či Harrachovského

rodinného archivu, který je nyní uložen v Rakouském státním archivu), nebo o archivech vatikánských. A proto musí posloužit údaje, jež předkládá K.Spiegel i jiní z akt Congregationis de Propaganda Fide, spolu s nepřiliš přesnými novodobými opisy v našem Státním ústředním archivu atd.⁸⁾

V následujícím textu se budu tedy zabývat většími celky písemností (t.zn. aktového materiálu) dochovanými v českých ústavech, které dosud nebyly zcela vyčerpány. Písemná pozůstatost ze sporu o univerzitu je pozoruhodně obsáhlá, i když během věků i zde došlo k obvyklým ztrátám. Všechny zainteresované strany (jezuité, císař a nejvyšší zemské správní orgány, arcibiskup a jeho rádci) vyvíjely totiž značnou aktivitu a většina jednání (včetně přípravných) je písemně podchycena. Krom toho jsou u původců uloženy i četné důkladné opisy dokumentů protivníkových, které nyní mohou suplovat případná deperdita originálů. Zajímavé jsou také komplety opisů nejdůležitějších univerzitních privilegií a bul (od samého založení), jež vznikaly jako průkazný materiál k dokládání práv panovníka resp. papežské stolice na zřizování vysokého učení. Tyto konvoluty jsou někdy bez komentáře, jindy provázeny zasvěceným výkladem. Jsou důkazem usilovného historického výzkumu, který není ovšem podnícen snahami o nestranné zachycení dějin, ale naopak vyhrcočeně zaujatým úsilím o prokázání kvalitnějších práv a nároků.

Samotný Archiv Univerzity Karlovy neuchovává krom jednotlivin ze sbírky listin zhora nic.⁹⁾ Hlavní pozornost je proto nutno obrátit k fondům Státního ústředního archivu. Fond Jesuitica, který skrývá, jak se místy pozapomíná, i část univerzitního archivu, využíval dosud větší měrou jen K.Beránek, autor strojopisného inventáře.¹⁰⁾ Jeho přínos k objasnění pobělohorského vývoje univerzity dostatečně ocení jen badatel, který se touto tematikou obírá důkladněji. Beránkovy studie, které umožňují základní orientaci po správním uspořádání pražského vysokého učení, jsou pracemi, jež vyrostly na podkladě důvěrné znalosti pramenů, prakticky za neexistence starší literatury.¹¹⁾

Jezuité pečovali o svůj archiv s precizností vlastní jim i v jiných oborech. To dosvědčí jak původní inventáře¹²⁾ (dodnes použitelné), tak fakt, že většina dochovaných spisů je opatřena výstižnými latinskými registry. Právě otcové Tovaryšstva Ježíšo-

va to byli, kteří si nejčastěji pořizovali kopie dokumentů druhé strany (nezřídka jsou to ověřené opisy), aby jednali perfektně zpraveni o dění na panovníkově dvoře i v Římě. Fond Jesuitica obsahuje mezi písemnostmi z klementinské koleje celou řadu originálů i opisů k univerzitním záležitostem, přehledy o struktuře jiných evropských univerzit, na nichž řád také působil, úřední korespondenci, ale i listy soukromé. Seznámíme se s rýzným a energickým rukopisem P.Lamormaina, jenž radami přispívá českému provinciálovi a klementinskému rektoru, dopisuje si čile s generálem Tovaryšstva, podněcuje Ferdinanda II. k neústupnosti. Pečlivě jsou uloženy rozklady na obranu vlastních práv Tovaryšstva Ježíšova i polemické elaboráty protivníků. Je typické pro jezuity, že na námitky podané v 10 bodech odpovídají apologií o 20 bodech ... Bohatě podchyceny jsou dále např. bouřlivé události kolem vydání spisku P. Wadinga Defensio Societatis Jesu in quaestione de Universitate Pragensi atd.¹³⁾

Z množství zajímavých a důležitých písemností upozorním na tomto místě na dokumenty ilustrující "pozoruhodný" zájem otců Tovaryšstva o "kádrový" profil protivníků. Když v r. 1637 podepsali představení starých řádů kolektivně žádost o umožnění přístupu na univerzitní katedry, jezuité provedli šetření, aby zjistili, kdo jsou tito muži. Sestavili tabulku, kde přehledně udávají: národnost, případně místo narození, jak dlouho dotyčný pobývá v Čechách, jaké jazyky ovládá, jakého dosáhl vzdělání a zda studoval také v jezuitských školách. Tyto informace pak posloužily ve Vídni P.Lamormainovi.¹⁴⁾

Druhým bohatým zdrojem pramenů ze SÚA je Archiv pražského arcibiskupství, jenž byl sice už hojně studován, ale skýtá stále k historii univerzity četné objevy, a to někdy i na místech, kde by badatel očekával materiály jiné. V dostatečné míře se dochovala korespondence Arnošta Harracha s římskými kardinály zejména Ingolim a Barberinim, dokumentována je výměna listů mezi jezuitskými představenými a arcibiskupem, dále čtete dobrozdání a podněty Harrachových spojenců a rádců (Kašpara Questenberka, Valeriána Magniho, Caramuela z Lobkovic ad.). Harrach přitom často sám stylizoval koncepty oficiálních listů, několik dopisů je šifrovaných. Obsáhlé fascikly pocházejí z vleklých soudních tahanic, které začaly párem pohlavků a skončily otev-

řeným veřejným nepřátelstvím mezi arcibiskupem a klementinskými jezuity (klerik Heiligenbach versus student Maior). Mezi jiným zmiňují z důležitých písemností ještě časté informace o stavu pražské akademie a (jako i v jiných uváděných fondech) záznamy o pracích komisařů na přípravě reformy pražského vysokého školství po r. 1642.¹⁵⁾

Ve Staré manipulaci je pro univerzitní záležitosti neobyčejně především znalost sign. U 1/1 i další drobnosti a doplňky vztahující se obecně k jezuitskému řádu, nebo arcibiskupskému semináři a s ním spojených škol.¹⁶⁾ Analogicky k tomu přistupují i spisy uchované ve fondu České dvorské kanceláře, hlavně k událostem bezprostředně předcházejícím unii v r.1654.¹⁷⁾

Konečně není možné opomenout ani premonstrátský archiv, neboť strahovští opati Questenberk a Fuck byli nezanedbatelnými veličinami v okruhu podpůrců arcibiskupa Harracha; krom toho zajímavý soubor spisů se dochoval i o řádovém učilišti - Norbertinu.¹⁸⁾ V neposlední řadě jsou důležité také archivy dalších řádů, jejichž příslušníci se ve sporech o univerzitu angažovali a lze podchytit i stopy jejich úsilí o proniknutí na katedry teologie a filozofie.

Z mimopražských fondů pak má nezastupitelnou hodnotu rodný archiv Lobkoviců, kde jsou mj. spisy z dob univerzitního protektorování Kryštofa Ferdinanda Popela z Lobkovic (z let 1651-1654) a zde kupř. velmi cenný přehled všech statků a důchodů Karlovy Univerzity a přesné rozpisy platů profesorů fakulty právnické a lékařské spolu se stálými upomínkami o doplácení dlužných částek.¹⁹⁾

Tolik hrubý přehled nejpodstatnějších větších kompletů spisového materiálu k dějinám pražského vysokého učení v l. 1622-1654. Další výčet jednotlivin by se stal značně únavným; ovšem tyto písemnosti nebudou opomenuty při pozdějším celkovém zpracování tématu. Oproti starším výše uvedeným autorům disponuji v současné době, jak už jsem připomněla, omezenými heuristickými možnostmi (v teritoriálním smyslu). Naopak ale mohu využívat fondů, které byly v našich archivech zpřístupněny plně teprve v nedávných letech. Ostatně musím přiznat, že dokonale zvládnutí kvant písemností v celém rozsahu, by bylo nad síly jednotlivce.

P o z n á m k y.

- 1) Tento drobný příspěvek je materiálovým úvodem k připravované větší studii věnované sporu o univerzitu po r.1622.
- 2) Z novějších prací přichází v úvahu jen článek A.Skýbové, Původ universitních písemností v Archivu pražského arcibiskupství a spor kardinála Harracha s jesuity o Universitu Karlovu, AUC-HUCP X/2 (1969), s.17-30, kde jsou však závažné problémy jen naznačeny, zdaleka ne vyřešeny.
- 3) K.Spiegel, Die Prager Universitätsunion, MVGDB 62 (1924), s.5-94.
- 4) F.Krásl, Arnošt hrabě Harrach, kardinál svaté církve římské a kníže arcibiskup pražský. Historicko-kritické vypsání náboženských poměrů v Čechách od r.1623-1667, s.157-198, 364-410.
- 5) A.Gindely, Geschichte der Gegenreformation in Böhmen, Leipzig 1894, s.136-193.
- 6) A.Kroess, Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu II/1,2, Wien 1927, 1938.
- 7) Kromě již zmíněné práce Kráslovy, hlavně A.Soldát, Z dějin knížecího arcibiskupského semináře v Praze, Sborník historického kroužku 5 (1896), s.61-97 a F.Tadra, Počátkové semináře arcibiskupského v Praze. Příspěvek ku sporu kardinála Harracha s jesuity a k dějinám vysokých škol pražských, Sborník historický 2 (1884), s.193-201, 270-279, 339-348.
- 8) Bohužel Kollmanova a Haasova edice z akt "Propagandy" zahrnuje jen malý výsek z nepřeberného množství písemností: Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide res gestas Bohemicas illustrantia I/1,2, II, Pragae 1923, 1939, 1954, edd. H.Kollman, A.Haas.
- 9) Archiv UK, Listiny I/96, 99, 100.
- 10) Kroess neužíval tohoto spisového jezuitského materiálu, měl k dispozici kopířáře, registra, soubory opisů aj., srv. Kroess cit. dílo, s.VIII - X.
- 11) Beránek se nevěnoval přímo genezi sporu o univerzitu, ale přehledně vylíčil systém správy a zpracoval znovuobnovení

lékařské fakulty: K.Beránek, Správa a kancelář pražské univerzity v době pobělohorské, SAP XIX/1 (1969), s.189-240, zde v přílohách vydány některé zásadní písemnosti (např. česká verze unijního dekretu); Příspěvky k obnově lékařského studia v Praze (1623-38), AUC-HUCP IV/1 (1963), s.97-106; Pražská lékařská fakulta v letech 1638-54, AUC-HUCP VII/1 (1966), s.73-80.

- 12) SÚA, Jesuitica, poř.č.30-42, k.216, 217.
- 13) Sporu o univerzitu se týkají zejména tyto signatury z fondu Jesuitica: CVI, k.111, CVIII, k.112, CIX, k.113, CX, k.114, CXV, k.115, CIX - CXX, k.117.
- 14) SÚA, JS, sign. CXV/1 č. 17, k.115.
- 15) SÚA, Archiv pražského arcibiskupství, zejm. Historica sign. C/110/1-2, k.2044, dále C 105/2, k.2014, i sign. B 67/9 ad.
- 16) SÚA, Stará manipulace, krom sign. U 1/1 i F 56, k.761, J 20, kart. 975-1001, P 71/ 10, k. 1654, ad.
- 17) SÚA, Česká dvorská kancelář, sign. IV B 5/25-26, k.342.
- 18) SÚA, Premonstráti - Strahov, Starý klášterní archiv, sign. A LIII, k.30, A LXXIV, k.62, A LXXV, k.63.
- 19) SOA Litoměřice, pob. Žitenice, RA - Lobkovicové roudničtí, sign. A 50, A 51.
- 20) Např. ještě SOA Brno, Cerroniho sbírka, či naděje dává také smečenský archiv Martiniců (Státní archiv Praha, pob. Křivoklát).

Prof. Dr. František Kassián Halaška podle soudobé rytiny.
Foto: Miroslav Langer, Vsetín.

Josef Svátek

PĚT AKADEMICKÝCH ŘEČÍ FRANTIŠKA KASIÁNA HALAŠKY Z LET 1814-1832.

Na národní konferenci "Bernard Bolzano - doba, život a dílo", konané ve dnech 20. až 22.května 1981 v Praze, Těchobuzi a v Pacově, a na XI. mikulovském sympoziu, uspořádaném v Mikulově na Moravě 15. a 16.října 1981, byl mnohokrát zmíněn učený piarista, univ. prof. PhDr. František Kasián Halaška, narozený 10.července 1870 v Budišově nad Budišovkou u města Libavé a zemřelý v Praze 12.července 1847. Byl to přední vědecký pracovník 1. poloviny 19.století, který svou činností v přírodopise, matematice, fyzice, astronomii a v meteorologii získal evropskou proslulost a přispěl vydatně k rozvoji svých vědních oborů. Od roku 1959 jsem se zabýval soustavně osobností, pedagogickým působením a vědeckou prací tohoto člena staré česko-moravsko-slezské provincie piaristického řádu a výsledky svých výzkumů jsem zveřejnil tiskem. Kromě toho jsem pořídil edici dvou jeho dopisů z let 1822 a 1842.¹⁾

Jako učitel působil František Kasián Halaška na piaristických hlavních školách v Lipníku nad Bečvou, ve Staré Vodě, ve Strážnici, v Mikulově a v Kroměříži a od roku 1804 jako prefekt na Tereziánské akademii ve Vídni na vídeňské univerzitě se stal jako mikulovský profesor 24.října 1807 doktorem filozofie. Své vědomosti, získané studiem ve Vídni, uplatnil potom jako profesor na gymnáziu a na novém filozofickém ústavě v Mikulově, především však v letech 1808-1814 na filozofickém ústavě v Brně, tehdy vzniklém, kde založil fyzikální kabinet a hvězdárnu. V letech 1814-1832 působil jako profesor fyziky na univerzitě v Praze, kde se stal roku 1823 děkanem filozofické fakulty a ve školním roce 1831-1832 rektorem. Tutéž funkci měl v l. 1833-1834 rovněž na univerzitě ve Vídni, kde byl od r.1832 činný též jako ředitel filozofických studií a jako referent u studijní dvorské komise pro všechny filozofické ústavy, technické školy, reálky, námořní školy, hornické školy a lesnické akademie celé habsburské monarchie.

Ve všech svých působištích byl prof. Dr. K.Halaška členem vědeckých společností domácích a zahraničních, měl osobní a písemné styky s předními vědeckými pracovníky svého odborného za-

měření, všude konal soustavná meteorologická, astronomická, trigonometrická, barometrická a místopisná pozorování a podílel se na zhotovování potřebných fyzikálních přístrojů. Obdivuhodná byla Halaškova astronomická pozorování, provedená vlastními přístroji; za zmínku stojí jeho výpočty zatmění Slunce pro léta 1816-1860 a 1861-1910. Některé své fyzikální a astronomické přístroje odkázal koleji v Mikulově a tamním školám, jež mu byly zvláště blízké. Jsou dosud zachovány jako vzácné sbírkové předměty v mikulovském Regionálním muzeu.

V úzké souvislosti s celým tímto snažením byla Halaškova odborná činnost literární, zpracovávání dosažených badatelských výzkumů a poznatků a jejich zveřejňování tiskem latinsky nebo německy. V letech 1813-1845 vydal Dr. Halaška dvacet sedm samostatných knih a jiných publikací. Rozsahem největší je jeho učebnice "Handbuch der Naturlehre" (Praha 1824-1925), rozdělená do tří dílů, majících na 800 stran textu.

Z literárního odkazu prof. Dr. Františka Kassiana Halašky je nejméně známo jeho pět akademických promluv, proslovených latinsky v Praze v letech 1814-1832, uváděných v literatuře zatím jenom v nepřesných a v neúplných názvech. Tyto akademické řeči, proslovené při různých slavnostních příležitostech a vydané tiskem, jsem přeložil z latiny do češtiny; jde o drobné publikace, nyní velice vzácné, dochované pouze v několika exemplářích.²⁾ Překlad zveřejňuji jako příspěvek k dalšímu poznání díla jejich autora i jako materiál k dějinám Univerzity Karlovy v prvních třech desetiletích 19.století. V časové řadě to jsou:

1) Oratio, habita III. Idibus Novembris MDCCCXIV a Cassiano Hallaschka, E scholis piis, AA. LL. et Philosophiae Doctore, C. R. per Moraviam et Silesiam societatis georgicae, naturae, et historiae patriae studiosae membro, com Provinciam Physicae docendae in Alma et Antiquissima Carolo - Ferdinanda Universitate Pragensi susciperet.³⁾ Autor ji věnoval PhDr. Františku Josefmu rytíři Gerstnerovi (1758-1832), řediteli fyzikálně-matematického a technického studia na pražské univerzitě, řediteli (od r.1801) vodních staveb v Čechách, profesoru vyšší matematiky a mechaniky, bývalému děkanu filozofické fakulty, který byl členem vědeckých společností v Praze, Lipsku, Göttingenu a v Hamburku, známému pracemi z aplikované mechaniky, zvláště stavební, a hydromechaniky (vodní doprava). Obsahuje Halaškovu řeč, proslo-

venou 11. listopadu 1814 ve slavnostním shromáždění akademických funkcionářů, profesorů a posluchačů Karlo-Ferdinandovy univerzity při nástupu učeného piaristy do funkce profesora fyziky. V ní uvedl:

"Skutečnost, že mně byla z rozkazu císaře a krále Františka I. svěřena funkce profesora fyzikálních věd na univerzitě, nad níž žádná jiná není starší a slavnější, patří k nejpriznivějším a k nejšťastnějším okamžikům mého života. Předstupuji dnes před vaše shromáždění ke své velké radosti jako úplně nový člověk a pravím, že nepokládám nic za světější a důležitější než vynaložit všechno své úsilí a veškerou svou námahu na rozvíjení schopností studentů tak, aby po dokončení studia, majíce dobré charakterové vlastnosti a vědecké znalosti, byli co nejvíce prospěšni společnosti. Vynaložím všechny svoje síly k tomu, abych zušlechtil osoby, svěřené mému vyučování, a abych rozšířil poznání přírodních a fyzikálních věd, jak se o to snažili i jiní učitelé oněch oborů na této akademii. Spojení fyziky s jinými vědeckými disciplínami je velice užitečné a hlubší znalosti přírody jsou pro lidi nesmírně důležité.

Kdybychom pečlivěji otevřeli svazky starobylé univerzity Karlo-Ferdinandovy, našli bychom v nich jména přechetných mužů, kteří se od mladí ve dne v noci namáhali, aby vyučováním vzděláváním a zušlechťováním studující mládeže po velmi dlouhou dobu řadu let rozvíjeli vědy, při čemž spotřebovali a oslabili své síly. Je známo všem, že z této univerzity věd, matky a životelky veškeré moudrosti, vycházeli do všech krajů daleko šitoko proslulí mužové, kteří ustavičnou prací a neúnavným studiem způsobovali, aby naše vlast, nám velice drahá, vzkvétala a vyvolala obdiv také u cizinců. V análech univerzity, trvalejších nad kov, jež jsou večnou památkou naší univerzity, jsou zapsána jména mužů, kteří nešetřili peněz a starostí k tomu, aby podporovali studia jinochů a poznání věd, jež těší stáří, jsou ozdobou a štěstím, poskytují ochranu a útěchu nešťastným.

Mluvil bych nekonečně dlouho, kdybych připomněl památku všech učených mužů, nám velmi drahou, kteří zasvětili pěstování přírodních věd všechny své síly a svůj život, nechavše stranou veškeré radosti. Ti pronikli do tajemství přírody a nám, svým nástupcům, se stali věrnými učiteli, vyzbrojenými vzděláním přímo obdivuhodným, poučení vskutku obrovskými vědomostmi

o všech věcech. Za všechny ať jsou uvedeni aspoň dva: Med. Dr. Jan Antonín Scrinici (1697-1773), profesor lékařské fyziky a experimentální fyziky, jejíž výuku v Praze zavedl, a Josef Stepling (1776-1778), astronom a fyzik, jeden z prvních přívrženců experimentální fyziky v Čechách a šifitř Newtonových objevů, přeslavné hvězdy Čech, jež zapadly k obecné a velké žalosti všech dobrých lidí mnohem rychleji než bylo vhodné. Doktor Scrinicius se seznámil s vysokými školami v Německu a v Itálii, konal fyzikální a přírodovědecké pokusy a zhotovil četné a drahé přístroje, činící tajemné zákony přírody zcela jasnými, jež v roce 1770 předal české provincii piaristického řádu pro její novou kolej se školami v Praze.

Kdo dále se zabýval po Steplingovi, ctěném tak hodně domácími i cizími učenici, zběhlými ve všech oborech věd, poznáváním přírody nebo matematickými vědami a kdo je povznesl? Kdo nezná fyzikálně-matematické pokusy, které konali matematik Jan Tesárek (1726-1788), autor prací z teorie čísel a z mechaniky, Petr Chládek (nar. r.1735), do r.1773 profesor fyziky na filozofické fakultě, Antonín Strnad (1749-1799), astronom v Klementinu, r.1792 děkan filozofické fakulty a r.1795 rektor pražské univerzity, a Stanislav Vydra (1741-1804), který napsal českou učebnici "Počátky arithmetiky" (Praha 1806), velmi učením mužové, všichni exjezuité? Komu by byly skryty fyzikálně-chemické práce, jež konal František Schmidt (zemř. r.1814), v letech 1789-1814 profesor filozofické fakulty? Hovořím-li o nich, dokazují tím úctu ke svým předchůdcům. Řídím se výrokiem předního římského řečníka, jímž byl Marcus Tullius Cicero: 'Dychtivě následujeme činy, památku a stopy těch, jichž si hodně vážíme, ať žili v kterékoliv době, na ně se rádi obracíme a jen stěží připouštíme, aby jejich vědomosti a projevy byly znevažovány.' O zásluhách současných učenců, kteří mají zásluhy o naši univerzitu, pomlčím, abych je neuváděl do rozpaků.

V další části své řeči nebudu mluvit o probíraném námětu podrobně, nýbrž jen v obrysech. Teologové musí hájit zásadu, že prameny jejich oborů se zcela liší od těch, z nichž čerpáme poznání přírodních věd, i když také pro ně znalost zákonů o vývoji přírody a fyziky je nutná a potřebná, zejména pokud se týče stvoření. V té souvislosti se dovolávám francouzského pedagoga, hlásajícího návrat k životu a k přírodě, jímž byl François Fénelon

lon (1651-1715), badatele o stavbě lidského těla, kterým byl Friedrich Hoffmann (1660-1742), profesor lékařské fakulty v Halle nad Sálou, či lékaře Sturma, zabývajícího se složením oka. Jinak by totiž nemohly být vyvráceny pověry a bludy, matoucí mysl lidí, neměli-li by bohoslovci dost znalostí fyzikálních věd k jejich zamítnutí, jež mohou jako posluchači své fakulty získat na univerzitě.

Nyní se obracím k tomu, abych vysvětlil pouto použité fyziky k Aeskulapovým uměním, tedy význam fyziky pro lékařství a pro jeho studium. Když lékařská věda zkoumá skladbu lidského těla, příčiny a příznaky nemocí i jejich léčení, je nutné znát nejdříve všeobecné zákony, aby se pak mohlo přistoupit ke speciálním otázkám. Jen tehdy lékař může splnit své poslání, léčit choroby a obnovit porušený řád, v němž spočívá zdraví a štěstí, když ví, co příroda dělá a přináší, jak to již kdysi zdá se choval anglický minorita Roger Bacon (1214-1294), průkopník čínajících experimentální přírodovědy. Lékařskému umění byly k svrchovanému užitku názory, jež hlásali Hermann Boerhaave (1663-1738), nizozemský lékař a fyziolog v Leydenu, dále Isaac Newton (1643-1727), anglický fyzik světového významu, i jejich žáci nesmrtelného jména Gerhard van Swieten (1700-1772), zprvu lékař v Nizozemí, reformátor klinického vyučování a pak vedoucí osobnost evropského osvícenství, potom Carl Linéus (Linnaeus, 1707-1778), lékař a botanik ve švédské Uppsale, a konečně Albrecht von Haller (1708-1777), švýcarský anatom, fyziolog a reformátor zdravotnické výuky, i jiní, pracující k největšímu dobru celého lidského pokolení, jejichž památka je věčná.

Poznatky z přírodních věd jsou důležité také pro právníky a není třeba se tím zabývat obsírněji. Využití zákonů přírodních věd a fyziky ve výtvarném umění, v sochařství, malířství a v architektuře, je bezpodmínečně nutné. Sochař stoupá tehdy k vrcholu dokonalosti, když obratně napodobuje přírodu. Malíři zákony optiky a vlastnosti světelných paprsků ukazují krásu a zdá se, že tiše vybízejí, které části obrazu má pokrýt stínem a které musí vymalovat svěžími barvami, aby působily na mysl diváků nejkrásnějším půvabem. Umění, jimž je chemie a mineralogie pramenem a východiskem, se opírají o fyzikální zákony a jsou na nich budována. Eklogy, které napsal slavný římský epik Publius Vergilius Maro (70-19 před naším letopočtem) by nebyly získaly

tak velkou oblibu, kdyby jejich spisovatel postrádal vědomostí ve fyzice.

Fyzika je velmi těsným poutem při studiu všech věd a uvažování a přemýšlení o přírodě je jakousi duševní potravou nadaných lidí. Odvráťme se od malicherností a zabývejme se těmi věcmi, jež nám způsobí radost! Vy, kteří jste se shromáždili v tak velkém počtu v tomto chrámě Múz, abyste do sebe vsáli poučení o velké užitečnosti věd a o jejich upotřebení, vynaložte svou píli a nadání k tomu, abyste vyhověli co nejvíce očekávaní, jež je do vás vkládáno. Já nebudu nikdy šetřit ani péčí ani námahou, abych vám jasně a přesně vykládal základy fyzikální vědy, maje k tomu osmiletou učitelskou zkušenost. A když se s nimi seznámíte za okolností velmi příznivých během tohoto školního roku, který dnes šťastně začínáte, a když náležitě poznáte jako velice prospěšné a skvělé to, co se tak znamenitě odvozuje pro všecken život ze studia přírodních věd, bude se z toho radovat a budu vám k tomu blahopřát."

2 - 3) Cassiani Hallaschka, E Scholis Piis, Praepositi Scholarum Piarum Provincialis Consultoris, AA. LL. et Philosophiae Doctoris, Caesareo-Regii Physicae et Mathesis Adplicatae Professoris P. et O.; Societatum C. R. Oeconomicarum per Bohemiam, Moraviam, et Silesiam Austriae Socii Ordinarii, Regiae Scientiarum Societatis per Bohemiam Socii Extraordinarii, atque h. t. Almae et Antiquissimae Caesareo-Regiae Carolo-Ferdinandae Universitatis Senatus Academici in Publicis et Politicis Assessoris, Inclytaeque Philosophicae Facultatis Decani
I. Philosophiae In Hac Alma et Antiquissima Universitate Auditorum;
II. Juvenum in Caesareis-Regiis Pragenae Urbis Gymnasiis Humanitati Studentium;
Civitate Academica Donandorum Inaugurationes ad diem XIX. Calendas Februarias, anno post Christum natum 1823.⁴⁾

Obě řeči proslovil PhDr. František Kasián Halaška, řádný profesor fyziky a aplikované matematiky, předsedící akademického senátu pražské univerzity, jako děkan filozofické fakulty 14.ledna 1823 při inauguraci posluchačů filozofické fakulty a při imatrikulaci studentů humanitních tříd pražských gymnázií na tuto fakultu. Drobný tisk s oběma proslovy připsal PhDr. Josef Anto-

nínu Köhlerovi, generálu velmistrovi křížovnického řádu s červenou hvězdou, řediteli a předsedovi filozofické fakulty, bývalému nejvyššímu řediteli gymnázií v Čechách a přisedícímu akademického senátu.

I. Posluchačům filozofické fakulty u příležitosti jejich přijetí do akademické obce řekl: "Funkce děkana filozofické fakulty ode mne vyžaduje, abych k vám krátce promluvil. Jde o záležitost takového významu, že rektor naší akademie, ředitel našich studií, profesori fakulty a doktoři se nerozmýšlejí pociť tento akt svou přítomností. Velice se raduji ze značného množství, v němž jste se sešli do tohoto sídla Múz, a z vašeho neobvyklého nadšení, jež spatřuji ve vašich tvářích, a jímž jste unášeni do studia věd. Již vás objímá péstounka věd Karlo-Ferdinandova a přijímá vás do svého náručí jako nejlepší matka své drahé synáčky. Jste přijímáni do akademické obce a mou rukou jste zapsáni do matriky fakulty. Zavážete se přísahou, že budete poslušni zákonů, v nichž jsou obsaženy vaše blaho i štěstí a jimž přizpůsobíte celý svůj život. Nic víc se od vás nežádá, než abyste spojovali se studiem věd dobré vlastnosti a abyste vynikali příjemným a vážným chováním. Vážení kandidáti naší akademie, obětující domácím Múzám, mě mluvícího pozorně vyslechněte.

Římský rétor Marcus Fabius Quintilianus (asi 35 - 95 našeho letopočtu) vyslovil názor, že je žádoucí, aby budoucí řečník byl dobrým mužem proto, aby působil na mysl poslouchajících, je podněcoval a přesvědčoval o tom, co je dobré a ušlechtilé. Tedy ti, kteří se zabývají filozofií, musí těžce snášet to, co je špatné, méně dobré a méně ušlechtilé, mají se toho varovat a musí mít na mysli jen dobré vlastnosti. Moudří vždy říkali, že filozofie je matkou a učitelkou čestnosti, skromnosti, poctivosti, spravedlivosti a ostatních kladných hodnot. Marcus Tullius Cicero (106-43 před naším letopočtem), kníže římských řečníků, ji dobře a správně nazval vůdkyní lidského života, stopovatelkou dobrých vlastností a zaháněčkou chyb. Řecký filozof Platón (427-347 před n.l.) ji neopomněl nazývat darem a vynálezem nesmrtelných bohů, nad nějž nebylo dáno člověku nic většího nebo lepšího.

Hned od prvních dob filozofové, aby vypátrali pravdu, přecházeli do různých směrů, ale všichni, stoikové či akademikové

nebo peripatetikové, se shodli podivuhodně na tom, co souvisí s čestností života a s kázní. Každý tedy snadno pochopí, že dobré vlastnosti je třeba spojovat s vašimi studii velice těsným poutem. Zakladatelé naší akademie, Karel a Ferdinand, neměli žádný jiný úmysl, jak jej má i císař František I., aby v těchto sídlech moudrosti akademická mládež, naděje vlasti, od níž se očekává hodně potěšitelného, poučená řádně ve filozofických vědách, mající dobré vlastnosti a neporušené životní zásady, se vydala na cestu k bohosloveckým studiím, nebo k právnictví či k lékařství. Aby potom, po absolvování studia, přijala se ctí církevní službu, důstojenství soudu a péči o zdraví občanů. Od vás se žádá, abyste byli způsobilí se zabývat vědami v míru i ve válce, abyste se svými dobrými vlastnostmi spojovali své úřední funkce s plnou vážností, správně a důstojně.

Církev čeká, že se stanete vzdělanými kněžími, kteří budou na lidi působit mnohem více příklady než slovy. Řeč, jakkoli učená, nemá cenu a váhu, když ji popírá chování mluvícího a špatný život. Bohyně Themis očekává, že budete soudci, milujícími právo a znalými práva, obhájci zákonů, jež budete poslouchat. Čeká, že všechno podřídíte spravedlnosti, že si budete vážit milosrdenství, že však nebudete nevhodně shovívaví a že se budete stavět záporně k úplatkům. Ti z vás, kteří jsou rozhodnuti se věnovat právní vědě a podílet se na konzultacích i na udělování právních rad, musí být zcela poctiví, svědomití a spolehliví, jak na to upozorňoval již aténský zákonodárce Solón (zemř. r.560 př.n.l.). Lidská a laskavá Hygieia, bohyně zdraví, na vás čeká jako na lékaře pohotové k slejování zákonů přírody, připravené pomoci obratně a zručně lidem postiženým nemocemi. Kdo z vás se po absolvování filozofických věd věnuje studiu lékařského umění, ať má na paměti, že slavný lékař Hippokrates z Kou (5.stol. př.n.l.) doporučoval ve svých knihách poctivý život a bezúhonné mravy, jak je to vyjádřeno dovnějš ve formuli přísahy kandidátů doktorátu medicíny.

Od vás všech očekává vlast, že budete nadanými, bystrými a pilnými muži, majícími na mysli čest národa a blaho občanů, kteří by na lidi působili nikoliv napomináním a domluvami, nýbrž svými dobrými vlastnostmi a dobrým příkladem. K dosažení kladných výsledků ve vědecké práci je zapotřebí kromě nadání a peč-

livosti klidná mysl. Máte znamenité učitele, oddané jejich vědeckým oborům. Važte si toho, že nemusíte odcházet na studia do cizích zemí, jak to kdysi museli učinit filozofové Platón (427-347) a Pythagoras (6.stol. př.n.l.) a stovky jiných, nýbrž že ve vaší vlasti jsou otevřeny svatyně Múz. V nich se vzdělalo a vychovalo ve vědecké práci velké množství nadaných lidí našeho národa, mezi nimi také vaši učitelé. Buďte pilní, jako jste byli dosud, protože píle překonává všechny potíže. Vaší povinností je odvděčit se rodičům, kteří do vás vkládají svou veškerou naději a touhu, odvděčit se učitelům, kteří vám jsou příkladem, a konečně vlasti, jíž patříte svým životem a lidskou existencí.

Nic vám tedy nebrání, abyste přísahali na žezla univerzity a filozofické fakulty slovy, která vám za chvíli přečte pan vicesyndik: 'Přisahám a slibuji zákonům' (Juro et promitto legibus!). Akademické zákony zachovávejte pečlivě, ze svého upřímného přesvědčení poctivě a neporušené k většímu štěstí svého života a ke slávě živné a starobylé univerzity věd Karlo-Ferdinandovy."

II. K studentům nejvyšší (šesté) třídy pražských gymnázií promluvil Dr. F.K.Halaška při jejich přijetí do akademické obce takto: "Od prvních dob naší akademie se stalo zvykem a obyčejem, aby jména těch, kteří mají úmysl se věnovat vyšším studiím, byla zapsána do matriky univerzity, především učené filozofické fakulty. Již jste, ušlechtilí mladíci, s příznivým prospěchem v gramatikálních třídách vsáli vědomosti a k osvojení přesnějších poznatků si přinášíte svou námahu a píli, abyste mohli být pokládáni za hodné práv a výsad akademických občanů. Proto jsem vás nedávno nejen poučil veřejnou vyhláškou o udělení tohoto akademického důstojenství, nýbrž jsem vás také svolal do tohoto paladia věd. Dříve však než budete ustanoveni akademickými občany a řeknete krátce potom k nádherným žezlům univerzity a filozofické fakulty 'Přisahám a slibuji zákonům' (Juro et promitto legibus), slyšte ve stručnosti o tom, co tvoří hlavní věci pro váš život a pro vaše studia.

Studia věd, jak řekl Marcus Tullius Cicero, živí mládí a zdobí nadání; je-li s oněmi studiemi pevným poutem spojeno jemné chování, dodává to vážnosti a je to ozdobou. Při svých

dosavadních studiích jste byli houževnatí a pilní, abyste si osvojili vědy, zvané podle slova 'humanitas' (lidskost) humanitními, společenskými, a abyste se svým chováním a ušlechtilostí přiblížili k samotné lidskosti. Školu, do níž se zapisujete, označují vaši učitelé jako školu lidskosti a proto musíte jednat tak, aby ve vašich činech vynikla vlídnost, v řeči příjemnost a v chování skromnost. Každý vzdělaný člověk má získávat přízeň druhých nejen svými vědomostmi, vážností a ušlechtilostí, nýbrž musí zároveň jako pěvec Orfeus 'sladkostí lyry k sobě strhovat lesy a skály i nebezpečné šelmy, zpěvem zadržovat řeky, krotit a mírnit krvelačné tygry a rychlé lvy', jak napsal římský básník Quintus Horatius Flaccus (65-8 př.n.l.).

Ve všech oborech se budete vzdělávat za vedení svých zkušených učitelů a přitom mějte neustále na paměti to, co připomínal Métróklés (4.- 3.stol. př.n.l.): vědomosti a znalosti se nemohou získat žádným jiným způsobem než časem a neúnavnou pílí. Vy, kteří jste sotva ochutnali prameny řecké a latinské vzdělanosti, uvažujete o vědeckých oborech, o jejich správném využití a o užitečném upotřebení. Ve vědách naleznete klid jako v nejpokojnějším přístavě. Přijměte za své to, co napsali řečtí a římscí autoři či spisovatelé našeho věku. Neúnavně vyhledávejte to, co přispívá k vytříbení a k zbystrění nadání nebo k zušlechtnění povahy. Jiné ať obtížnost studia unavuje, vás ať bystrí a rozněcuje, zahálka a nečinnost ať těší jiné, vy však jako včelky létající klasickými autory sajte med ke svému užitku a pro svůj život. Jiní ať se pachtí po hloupostech, vy se oddávejte vážným a rozumnějším věcem.

Připomínám přečetné muže, kteří se stali na naší akademii slavnými svou prací, vědeckou činností a ušlechtilostí. Jejich jména jsou známa v naší vlasti i u vzdělaných národů. Následujte je tak, aby vaši následovníci mohli prohlásit, že vaším prostřednictvím byla nejen zachována, nýbrž dokonce zvětšena sláva, získaná naší akademii oněmi muži. Budete střežit čest a dobré jméno akademie, jejímiž občany jste dnes jmenováni, zachováváním zákonů, jak se k tomu zavázete v tomto velkolepém shromáždění. Přistupte již a slibte, že budete zachovávat všechno, co vám přikáže univerzita a vaši učitelé."

4) Alloquutio ad Excellentissimum et Illustrissimum Dominum

Dominum Carolum Comitem de Chotek, Chotkowa et Wognin, Supremum pro Rege Clementissimo Bohemiae Gubernatorem etc. etc. etc. dum Solennis Inauguratio in Basilica Teynensi die V. Decembris MDCCCXXXI. celebraretur Rectoris Magnifici Cassiani Hallaschka e Scholis Piis Sacerdotis, Doctoris AA. LL. et Philosophiae, C. R. Physicae et Mathesis Adplicatae Professoris: P. et O.⁵⁾

Ve své promluvě, kterou prof. PhDr. František Kasián Hallaška proslovil jako nově zvolený rektor Karlo-Ferdinandovy univerzity 5.prosince 1831 v Týnském kostele na Staroměstském náměstí v Praze k nejvyššímu purkrabímu Karlu hraběti Chotkovi z Chotkova a z Vojnína (1783-1868), průkopníku technického a hospodářského pokroku v Čechách a zvelebiteli města Prahy, řekl:

"Excelence, nejvyšší pane náčelníku zemské správy v Čechách! Při nástupu do nejvyšší funkce na živné a starobylé Karlo-Ferdinandově univerzitě věd jsem úplně nerozhodný a v pochybnostech, jak poděkovat za jednomyslný souhlas k volbě mužům naší akademie, velmi slavným ve vědeckém světě. Jejich přízeň daleko převyšuje moje zásluhy o akademii a o akademický lid, třebaže po sedmáct let jsem nešetřil ani námahy ani obratnosti při zušlechťování akademické mládeže a při její výuce vědám. Uvažují-li s odpovědností obstat při řízení naší velmi slavné univerzity a při usměrňování její vědecké práce, jak to vyžadují samotná skutečnost a okolnosti doby, musím poprosit především o Tvou ochranu. Všichni členové univerzity budou pracovat k blahu akademických občanů a k prospěchu vědy. K Tobě jako k zástupci krále volá živná univerzita věd, která byla kdysi pěstounkou Tvého nadání a nyní je Tvou svěřenkou, abys byl její zástitou.

Starobylá akademie Karlo-Ferdinandova děkuje za takového ochránce, majícího zkušenosti v jednáních o záležitostech vlasti a národa. Všichni mají před očima Tvé velkolepé činy. Abych je vypočítal, je těžší nalézt konec řeči o nich, než její začátek. Zda Praha a její okolí nenabýly na Tvůj rozkaz tváře jakoby veselější? Abys odstranil v rodinách nedostatek a zlepšil jejich obživu, otevřel jsi cestu pro získání pracovního uplatnění. Co mám říci o péči a o Tvých snahách povznést k vyšší dokonalosti výrobu všeho druhu v Čechách? Zdá se nedávno přední odborníci v umění a ve výrobě, domácí a zahraniční, s užasem nedívali na předměty, umístěné na výstavě pro obdiv celého světa? Těmito

skvělými výrobky převyšují Čechy ostatní země Evropy.

Skály samy mluví o tom, co můžeš učinit svým nadáním. Za Tvé účinné spolupráce, Excellence, náčelníku zemské správy v Čechách, se otvírají velmi pohodlné a příjemné silnice pro dopravu zboží, vybudované nejenom z kamene, nýbrž také ze železa, k nimž zatím přibyl most vystavěný ze železných řetězů, vedoucí přes řeku Vltavu, což učiní nesmrtelnou slávu Tvému jménu.

Zabýval jsi se tolika obtížnými úkoly a přesto Ti nechyběl čas, abys podporoval a co nejochotněji hájil autoritu živné akademie Karlo-Ferdinandovy, abys tím více napínal všechny nervy svého nadání, čímž její vážnost a sláva budou nejen zachovány zcela neporušené, nýbrž dokonce zvětšeny. Viděli jsme Tě, Excellence mecenáši, jak navštěvuješ přednášky posluchačů, slyšeli jsme Tě, jak zkoušíš prospěch studentů akademie, jak akademické občany povzbuzuješ a roznécuješ ke studiu věd a k dobrému chování. Od vděčných akademických občanů se dovídáme, že jich bylo, a to nikoliv málo, zachráněno Tvou pomocí studiu a dobrým mravům i příjemnějším Múzám před vojenskou službou a před válkou.

Co ještě zbývá, abych korunoval naše díky Tobě? Za Tvou přízeň slibuji věrnost a vděčnost v Tvé osobě králi Františku I. a vyznávám otevřene radostnou naději, že budeš chránit vědeckou práci schválenými právy a výsadami Karlo-Ferdinandovy univerzity, jichž je třeba dbát a pokračovat v nich.

Tobě, Excellence mecenáši, právě tak i Vám, nejvyšší představitelé, kteří řídíte Čechy, svěřuji sebe a zástupcům akademického senátu, jemuž jsem byl postaven řádnou volbou v čelo, svěřuji péči o vědeckou práci. Svými radami a názory budete obhajovat studijní záležitosti a tím si zavázete mne a všechny, kteří se starají o vědu a o výuku akademické mládeže".

Na projev nového rektora Karlo-Ferdinandovy univerzity odpověděl nejvyšší purkrabí Karel hrabě Chotek (byl náčelníkem zemské správy v Čechách v letech 1826-1843) v zastoupení českého krále Františka krátkou latinskou řečí tohoto obsahu: "Ze srdce Ti blahopřeji k Tvé hodnosti, jejímiž odznaky Tě vidím ozdobeného, a domnívám se, že je třeba zároveň blahopřát živné a starobylé univerzitě Karlo-Ferdinandově proto, že svěřila své

vedení především Tvým rukám. Jsou známy Tvoje vzdělanost, píle ve vědecké práci, úsilí v usměrňování nadání mladých lidí a otcovská péče o utváření jejich mravů. Jsi oceňován nejvýznamnějšími muži všech stavů a milován akademickou mládeží úctou vsuktu synovskou. Je vhodné vyjádřit nepochybnou naději k tomu, že splníš úspěšně povinnosti přijatého úřadu tak, aby tato přeslavná akademie ze Tvého řízení odpovídala zcela svému účelu a tak vyhověla nadějím našeho císaře a krále. Rád Tě budu podporovat ve Tvém úsilí, aby se zvětšily sláva této živné univerzity a její veřejné blahodárné působení".

5) Cassiani Hallaschka, e Scholis Piis Sacerdotis, AA. LL. et Philosophiae Doctoris, Excelsi Regiminis Austriaci Consiliarii Caes. Reg. nec non Studii Philosophici Universitatis Vindobonensis Directoris, et Referentis ad Caes. Reg. Aulicam Studiorum Commissionem, Reg. Societatis Scientiarum, et Caes. Reg. Oeconomicae, nec non Philharmonicae quoad Sacra per Bohemiam Membri Ordinarii, Caes. Reg. Societatis Georgicae Brunae, Reg. Societatis Culturae Patriae Wratislaviae, Societatis Naturae et Artis Medicae Dresdae Membri a Literis, Reverendissimi Archiepiscopalis Consistorii Pragensis Consiliarii ad Honores, et Notarii Publici ac Jurati, Caes. Reg. Professoris Physicae et Mathesis Adplicatae, atque Decani Facultatis Philosophicae Emeriti, Almae et Antiquissimae Caes. Regiae Carolo-Ferdinandae Universitatis Rectoris et Vice-Cancellarii Oratio quum Pragae in Basilica Teynensi Magnifico Magistratu die 3. Octobris 1832. se abdicaret. ⁶⁾

Ve slavnostním shromáždění v Týnském kostele dne 3. října 1832 uskutečnil prof. PhDr. František Kasián Halaška svou poslední, pátou, řeč, v níž podal zprávu o práci univerzity ve svém rektorském roce 1831-1832 a rozloučil se s pražskou akademickou obcí před svým odchodem z Prahy do Vídně. Tehdy promluvil takto: "Bylo-li kdy řečeno hodně pochvalného z tohoto místa o živné a starobylé univerzitě Karlo-Ferdinandově, bylo to zajisté v uplynulém roce, v němž mně byla svěřena funkce rektora. Mám před očima různé znamenité záležitosti, ale chybí čas, abych je všechny vypočítal, a přiznávám, že je všechny nemohu uvést. Univerzitu lze přirovnat k dobře uspořádané obci a k dobře řízenému státu, kde každý plní své povinnosti, kde platí nedoknutelné zákony a kde je jednotu vůle a myšlení. Tam štěstí obce a občanů

stojí na pevných základech. Na naší univerzitě musíme zdůraznit soustavné úsilí jejích pracovníků při vzdělávání akademické mládeže i ve vědecké práci, což vedlo ke kladným výsledkům ve veškeré činnosti. V té souvislosti musíme poděkovat císaři a králi Františku I., náčelníku zemské správy v Čechách Karlu hraběti Chotkovi a guberniálním radům, kteří podporovali činnost pražské vysoké školy. Je třeba zdůraznit jejich pomoc poskytnutou univerzitě také v době těžké cholery, jež nešetřila lidi a pustošila hlavní město. Radili jste a pečovali jste, aby umění a vědy nejenom spočinuly jakoby v bezpečném přístavě, ale aby dokonce vzkvétaly. Moje vzpomínka na vás, kteří jste pomáhali akademickému senátu, zůstane trvalá. Vy, kteří jste se spolu se mnou zabývali vzděláváním mládeže, naděje vlasti, a utvářeli její charakter, kteří jste se v této škole namáhali, pokládejte mě nadále za hodného své oblíby a lásky. Mnozí mě sice předčí nadáním a učeností, ale svou věrností, pevností a oddaností k této naší živitelce věd bych nechtěl být předstížen. Na události minulého roku vzpomínám s neobyčejnou radostí neméně než s nevýslovnou bolestí.

Naše univerzita byla navštěvována obrovským počtem akademických občanů: ve školním roce 1831-1832 měla celkem 2.561 posluchačů, z nichž 342 studovalo bohosloví, 681 právo, 216 horní právo a účetnickou vědu, 283 lékařství, 164 chirurgii, 22 lékárnictví, 123 porodnictví a 730 filozofii. Všechny fakulty a všechny druhy studia měly nadané a pilné posluchače. Obdivovali jsme vědomosti a vzdělání mnohých kandidátů práv a lékařského umění, ozdobených ve veřejných promociích v odměnu za vytrpěné námahy doktorským titulem. Svou dizertační práci veřejně obhájilo a bylo promováno na doktory právní vědy - doktory obojího práva (J.U.Dr.) osm kandidátů, na doktory lékařství (Med. Dr.) dvacet tři absolventů a na doktory svobodných umění a filozofie (AA. LL. et PhDr.) čtyři doktorandi. Funkce profesorů na pražské univerzitě obdrželi: Dr. Josef Lumbe - ekonomické vědy, Dr. Josef Leonard Knoll (povolán z Olomouce) - světové dějiny rakouského císařství, Med.Dr. Karel Bořivoj Presl - přírodní vědy a Med.Dr. Matyáš Popel, fyzik Táborského kraje - soudní lékařství. Naší vědě a našim studiím je proto nutné po zásluze ze srdce blahopřát.

Vědecké ústavy a jejich studovny byly obohaceny: na nákup

nově vydaných knih bylo přiděleno 49 zl. 30 kr., botanická zahrada dostala přiděleno k zvětšení úrodnosti své půdy 138 zl. 10 kr., chemicko-farmaceutická knihovna byla obohacena větším množstvím knih, došlo k zvětšení knihovny posluchačů práv, fyzikální kabinet obdržel pět přístrojů a posluchárny filozofické fakulty byly stavebně upraveny za 553 zl. 36 kr., což poslouží k většímu pohodlí vyučujících i studentů.

Tiskem vyšly nové knihy některých členů univerzity, např. *Theorie und Tafeln der Kettenlinie* (profesor vyšší matematiky Dr. Jakub Filip Kulik, Praha 1832), *Klinischer Unterricht in der Augenheilkunde* (profesor očního lékařství Med.Dr. Jan Nep. Fischer, Litoměřice 1832), *Der deutsche Ritterorden in Böhmen* (prof. Dr. Maximilián František Millauer, Praha 1832) a *Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis* (pars II, tomus I, vydáno péčí filozofické fakulty 1832). Rovněž právní věda byla obohacena novými díly: *Von den Rechten und Pflichten der Bischöfe und Pfarrer* (prof. Dr. Josef Helfert, dva díly, Praha) a *Die Lehre von der Streitsverkündigung* (prof. Dr. Franz Fischer, Vídeň 1832). V časopise *Wagner'sche Zeitschrift* otiskli své pojednání z civilního a trestního práva prof. Dr. Michael Schuster a Dr. Georg Schnabel.

Pro své vědecké zásluhy byli přijati za členy lékařsko-chirurgické společnosti v Berlíně: rada českého gubernia a vedoucí lékař Med.Dr. Ignác Nádherný a Med.Dr. Julius Vincenc Krombholz, profesor lékařské fakulty. Členem vědecké společnosti pro Horní Lužici byl jmenován Dr. Adolf Fleischl, profesor chemie. Do matriky doktorů naší univerzity byli zapsáni: profesor teoretické a praktické filozofie PhDr. František Exner a profesor obecných a rakouských dějin PhDr. Josef Leonard Knoll (bývalý rektor Františkovy univerzity v Olomouci) do matriky filozofické fakulty a profesor obchodního a směnečného práva J.U.Dr. František Fischer do matriky právnické fakulty. Jiní, které zaslouženě nazýváme svými, tedy bývalí absolventi pražské univerzity, vyučují na jiných vysokých školách rakouského císařství: pražský křižovník PhDr. Josef Denkstein byl jmenován profesorem teoretické a praktické filozofie v Linci a Med.Dr. František Haindl profesorem anatomie v Celovci (Klagenfurt), hlavním městě korutan.

Jiní doktoři naší univerzity byli vyznamenáni různými poc-

tami a tituly: ThDr. František Xaver Kostka se stal děkanem v Příbrami, prefekt Akademického gymnázia na Starém Městě pražském PhDr. František X. Petritsch kanovníkem u Všech svatých na Hradčanech, svatovítský kanovník ThDr. Václav Václavíček je novým guberniálním radou a svatovítský kanovník ThDr. František Vilém Tippmann světícím biskupem. Téměř již na konci mého rektorského úřadu byl Dr. Josef Ottenberger jmenován syndikem naší univerzity.

Musím se zmínit o osobnostech, které se snaží pomáhat akademickým občanům v jejich rouzi a nemoci. Konají se hudební akademie a jsou zavedeny sbírky almužen, z jejichž výtěžku se ulehčuje velmi četným studentům filozofie v jejich bídě a chudravým akademikům v jejich zlém údělu. U příležitosti čtyřicátého výročí vlády císaře Františka I. založil 1.března 1832 prof. Med.Dr. Julius Vincenc Kromholz nadaci, potvrzenou guberniálním dekretem, ve prospěch velkého počtu strádajících akademiků. Bývalý vojenský setník Lego ze Zbirohu v Čechách, muž dobrotivého smýšlení, založil stipendium, které je udělováno rektorem univerzity nadanému studentu, jenž vzbuzuje svým prospěchem nejlepší naději. Dobrodincem a ochráncem studentů je také kancléř naší univerzity Josef Alois hrabě Kolovrat-Krakovský, pražský arcibiskup, jehož obraz zdobí aulu v Karolinu. Sem náleží i obětavá pomoc některých akademických funkcionářů při zdolávání cholery, nemoci, překračující hranice Asie a pustošící Evropu.

Ze života byli vyrváni tito naši spolupracovníci: J.U.Dr. Josef Krtička rytíř z Jadenu (nar. 1751 - zemř. 10.října 1831), známý svou mírností, spravedlností a učeností, od roku 1808 komisař při zkouškách posluchačů práv a děkan právnické fakulty, a PhDr. J.U.Dr. Tadeáš Hubálek (nar. 1749 - zemř. 20.října 1831), senior právnické fakulty a r.1822 její děkan. Jako oběť cholery zahynuli předčasně: představený stavby silnic PhDr. František Josef Hlavatý (nar. 1797 - zemř. 25.prosince 1831) a Med.Dr. Jan Alois Jandera (nar. 1780 v Hořicích - zemř. 30.prosince 1831 v Praze), kdysi (po 21 let) lékař v Poděbradech, ošetřující nemocné cholerou, kterou sám onemocněl. Dále v době mého rektorského roku zemřeli: ThDr. František Xaver Faulhaber (nar. 1760 - zemř. v lednu 1832), od r.1805 pražský profesor pastorálky, r.1810 děkan teologické fakulty v Praze a v r.1816 ve Vídni.

Ze členů kolegia doktorů filozofie zesnul PhDr. František Josef rytíř Gerstner (nar. 1756 - zemř. 25.června 1832), přední matematik a fyzik, na fakultě nástupce Jana Tesánka (1728-1788), zakladatel (r.1803) a pak ředitel (od r.1806) polytechnického ústavu v Praze. Kolegium doktorů lékařské fakulty ztratilo ještě další dva své členy, jimiž byli: Med.Dr. Antonín Josef Holý (nar. 1750 - zemř. 14.unora 1832), kdysi v Klatovech spolužák Josefa Dobrovského, lékárník U Bílého anděla v Praze, mimořádný profesor dietetiky (nauka o životosprávě), první propagátor očkování v Čechách a po 47 let tajemník lékařské fakulty. Med.Dr. Karel Petr Dvořák (nar. 1792 - zemř. 14.května 1832), který působil jako lékař v pražské hlavní nemocnici a od r.1824 jako lékař v ústavě pro oční nemoci (oftalmologii) v Praze, poctivý člověk. Kolegium doktorů právnické fakulty ztratilo své dva členy, kterými byli: J.U.Dr. Václav baron Ubelli - Siegburg (nar. 1864 - zemř. 6.května 1832), rada u apelačního soudu a od r.1820 ředitel právnické fakulty, a J.U.Dr. Martin Adolf Kopetz (nar. 1764 - zemř. 5.srpna 1832), profesor přirozeného a trestního práva.

Naše živná pěstounka věd právem truchlí a oplakává ztrátu tolika velkých mužů, ale zároveň se raduje ve šťastné naději z budoucího vývoje. Já sám mám radost nejen ze stavu naší dosavadní vědecké práce, nýbrž jásám z jejího zvětšení. Mým předchůdcem ve funkci rektora byl doktor obojího práva Tomáš Antonín Putzlacher, přísežný advokát v Čechách, který po třicet osm let byl syndikem naší univerzity a svou funkci zastával moudře a s podivuhodnou obratností. Trvalým dokladem jeho péle je patnáct svazků, týkajících se dějin a záležitostí naší vědy, jež nám zanechal. Odznaky rektora a rektorský úřad předám v nejbližším okamžiku svému nástupci, kterého jste zvolili místo mne a jímž je J.U.Dr. Tomáš Karel Hårdtl. Mně nyní zbývá, abych vzhledem ke své dosavadní funkci vyložil stručně hlavní údaje o jeho životě.

Tomáš Karel Haerdtl, doktor obojího práva, se narodil 18. dubna 1787, chodil do piaristické hlavní školy a do piaristického gymnázia na Novém Městě pražském, po absolvování filozofické fakulty v r.1806 začal studovat práva a 21.listopadu 1810 byl svým otcem promován na doktora práv. Od roku 1812 byl činný u nejvyššího odvolacího soudu pro Čechy v Praze v civilních zá-

ležitostech, v letech 1816-1818 přednášel na právnické fakultě kanonické právo, politické vědy a statistiku. Po přechodném působení u civilního a trestního soudu v Pavii v severní Itálii se vrátil do Prahy jako rada k nejvyššímu apelačnímu soudu. Po dva školní roky byl děkanem právnické fakulty a nyní byl jednohlasně zvolen rektorem naší živné univerzity.

A poněvadž tomu tak je, přijmi, již vznešený muži, z mých rukou odznaky hodností a důstojenství starobylé univerzity věd a jimi ozdoben říd šťastně loď Karlovu a Ferdinandovu. Ty pak, živná matko, která jsi mě po dobu osmnácti let jmenovala svým, buď zdráva a vzkvetej a buď přesvědčena, že moje velice vděčná vzpomínka na Tebe nikdy nepřestane".

Akademické řeči univ. prof. PhDr. Františka Kasiána Halašky jsou zajímavé dokonalou a nádhernou latinou, věcnou náplní i četnými pokrokovými myšlenkami. V důsledku svého knižního zveřejnění byly jisté dlouho známé a živé, i když jejich původní posluchači byli již mrtví. Zamyslíme-li se nad nimi, mají i pro nás svůj význam. Mnohé z toho, co ve dvacátých a třicátých letech 19. století řekl tento akademický funkcionář, postupně profesor fyziky, děkan filozofické fakulty a rektor univerzity, má trvalou platnost. Leckteré z jeho závěrů by se mohly stát směrnici rovněž vysokoškolským posluchačům a středoškolským studentům naší socialistické současnosti pro jejich život, studium a práci.

Ediční poznámka:

Latinské texty prof. PhDr. Františka Kasiána Halašky, vyjádřené místy velice složitými větami, jsem přeložil do češtiny v úplnosti, pokud se týče výuky, pedagogické práce a studijních záležitostí. Vypustil jsem věty, jež jsou spíše řečnickými obraty, dokládajícími dokonalou znalost latiny jejich autorem. Překlad jsem provedl tak, aby byl srozumitelný, protože doslovné převedení z latiny do češtiny by zatemnilo smysl některých vět. Do kulatých závorek jsem umístil své vysvětlivky, doplňující text.

P o z n á m k y.

- 1) Srv. Josef Svátek: Univ. prof. Dr. František Kassián Halaška z Budišova - učenec světového významu, Vlastivěda Severomoravského kraje, Vítkovsko, 11-12, 1961, str. 1-5. Nad dílem Františka Kassiána Halašky, Jižní Morava 1967, str. 76-82. Čeští kulturní pracovníci 19.století jako učitelé na piaristické škole ve Staré Vodě, Oderské vrchy I, čís. 3-4, 1969, str. 45-60 (zde str. 47-48, 50). El Colegio Escolapio de Brno (Piaristická kolej v Brně), Ephemerides Calasanctianae XXXIX, čís. 4, str. 162-171. Neznámý dopis prof. Dr. Františka Kassiána Halašky z roku 1822, Oderské vrchy V, čís. 1-3, str. 8-11. Mikulovští profesori 19.století a jejich vědecká činnost, Sborník příspěvků z XI.mikulovského sympozia, Praha 1982, str. 225-229. V uvedených pojednáních, z nichž každé obsahuje nové poznatky, je shrnuta všechna literatura o prof. Dr. F. K. Halaškovi a jsou zde rozebrána jeho některá díla.
- 2) Tři z nich jsou součástí knihovny bývalého benediktinského opatství v Rajhradě, jež je ve správě Státní vědecké knihovny v Brně. Na ně mě upozornil PhDr. Vladislav Dokoupil, pracovník této knihovny. Dvě další vydané v jednom svazku jsou jako součást Lobkovické knihovny v Roudnici uloženy ve Státní knihovně ČSR v Praze. Tam mně je zjistil PhDr. Pavel Pokorný, vedoucí rukopisného oddělení.
- 3) Knihovna Rajhrad, sign. R. III. a. 4127, misc. 10. Formát 10 cm šířka a 17 cm výška, vytištěná v tiskárně Bohumila Haaseho v Praze roku 1815, mající 15 stran textu.
- 4) Lobkovická knihovna, sign. 65 E 3935. Formát 11,5 cm šířka a 19 cm výška, tiskárna B. Haase v Praze 1823, 19 stran textu.
- 5) Knihovna Rajhrad, sign. R. III. a. 4094, misc. 46. Formát 22 cm šířka a 27 cm výška, tisk M. I. Landau v Praze 1831, 8 stran textu.
- 6) Knihovna Rajhrad, sign. R. III. a. 4092, misc. 3. Formát 21 cm šířka a 26 cm výška, tiskárna mechitaristů ve Vídni 1832, 15 stran textu (vlastní řeč str. 3-7, poznámky str. 8-15).

Henrici Laybradenfis.
Oratio,

habita III. Idibus Novembris MDCCCXIV

a

Cassiano Hallaschka,

**E scholis piis, AA. LL. et Philothipine Doctore, C.
R. per Moraviam et Silesiam societatis georgicae, na-
turac, et historiae patriae studiosae membro,**

eum

**Provinciam Physicae docendae in Alma et Anti-
quissima Carolo-Ferdinanda Universitate
Fragensi**

suscipere.

P r a g a e, 1815.

Typis Theophili Haase, stat. bohem. typographi.

Titulní list Halaškovy řeči při nástupu do funkce profesora fyziky na univerzitě v Praze.

Foto: Miroslav Langer, Vsetín.

165
1874
ALLOQUATIO

AD

EXCELENTISSIMUM ET ILLUSTRISSIMUM

DOMINUM DOMINUM

CAROLUM COMITEN DE CHOTEK,

CHOTKOWA ET WOGNIN,

SUPREMUM

PRO REGE CLEMENTISSIMO BOHEMIE GUBERNATOREM

etc. etc. etc.

DUM

SOLENNIS INAUGURATIO IN BASILICA TERNESI

die V. Decembris MDCCCXXI.

CELEBRABITUR

RECTORIS MAGNIFICI

CASSIANI HALLASCHKA

IN SCIENTIIS HIS SACERDOTIS, DOCTORIS AA. LL. ET PHILOSOPHIAE, C. R. PNEUMAT. ET MATHEM.
AMPLIATAS PROFESSORIS, ET C.

PRAGÆ

Typis M. I. Lander.

Titulní list Halaškovy promluvy při uvedení do funkce rektora
pražské univerzity.

Foto: Miroslav Langer, Vsetín.

Rozvoj přírodních věd na Univerzitě Karlově v druhé polovině minulého století byl podmíněn jednak pronikavým postupem průmyslové revoluce, jejíž dovršení spadá na území našeho státu do sedmdesátých let a která vyvolala objektivní potřebu přírodovědecky vzdělané inteligence, jednak specifickými podmínkami vývoje českého národa, usilujícího o zrovnoprávnění ve všech oblastech společenského života habsburské monarchie. Vedle těchto společenských podmínek byl tento rozvoj ovlivňován i dosaženým vývojovým stupněm přírodovědy samotné, úrovní jejích teorií a badatelských metod.

Upevňování hospodářských pozic české buržoazie v druhé polovině 19. století nachází svůj výraz i v oblasti kultury, školství a vzdělání. Politický boj mladé české buržoazie o vytvoření národního trhu se projevuje v tomto období úsilím o zrovnoprávnění českého jazyka s tehdy vládnoucí němčinou.

Tuto národní a "jazykovou" formu má do určité míry i rodící se česká věda, jejíž vznik je determinován hospodářskými potřebami, danými rozvojem průmyslu, zemědělství a obchodu, politickými snahami české buržoazie o získání pozic v oblasti školství, vzdělání a vědy a úsilím sociálně emancipačním, snahou české buržoazie vymanit se ve společenském životě od všeovládající němčiny, zejména ve státním aparátu. Utváření české národní vědy je zpočátku plně podřízeno národnímu hnutí. Dominuje snaha dokázat, že čeština je schopna plně vyjádřit vědecké poznání a že národní jazyk může zcela nahradit němčinu ve všech vědeckých odvětvích, a to i na vysokoškolské úrovni. V tomto smyslu dozívají ještě tradice českého národního obrození projevující se formováním české vědecké terminologie a orientací na otázky "vlastivědné". To je provázáno i jistými negativními rysy, uzavíráním se do úzkého národního rámce a nedostačnými kontakty s vědou evropskou.

V přírodních vědách se tato tendence projevovala zaměřením na popis české flóry a fauny, zkoumáním geologicko-geografického rázu krajiny, pořizováním sbírek minerálů a zkamenělin

z různých českých lokalit a populárními referáty o výsledcích zahraniční vědy, které měly víceméně osvětový charakter. Tato vlastivědná činnost, která byla převážně pěstována v českých vědeckých institucích a spolcích, jako byly např. Učená společnost, Museum Království Českého a Přírodovědecký klub, sloužila podpoře a prosazování národních zájmů.

1. Prosazování české přírodovědy na počátku druhé poloviny 19.století.

Střediskem českých přírodovědců v polovině minulého století bylo především Museum Království Českého. Tam byly soustředěny sbírky přírodnin, probíhaly zde odborné diskuse a výměna zkušeností a bylo zajišťováno publikování vědeckých výsledků, jednak v Časopise českého musea, později v Archivu pro výzkum Čech. V tomto ohledu byl nejvýznamnějším přírodovědeckým sdružením Přírodnický sbor českého muzea, který pod vedením J.E.Purkyně organizoval vědeckou práci českých přírodovědců a plánoval na tehdejší dobu rozsáhlé výzkumné úkoly. V r.1862 byl založen Komitét pro přírodovědecký výzkum Čech, jehož členy se stali vedle J.E.Purkyně přední čeští přírodovědci: A.Frič, J.Krejčí, L.Čelakovský, K.Kořistka, K.Feistmantel, B.Hellich a další. Přírodovědci pracovali v muzeu jako asistenti kustodů, kustodi a ředitelé sbírek. Muzeum svými sbírkami a knihovnou tvořilo bázi pro přírodovědecké bádání i pro počátky vědecké práce první univerzitní generace českých přírodovědců z let 1882-1900.

Poslání muzea, které spočívalo v orientaci na pomoc rozvoji vědeckého vzdělání v Čechách a na poznání Českého království, ovlivňovalo pochopitelně i zaměření přírodovědecké práce. Její těžiště bylo spíše v práci vlastivědné, nežli v širším programu systematického rozvoje přírodovědeckých disciplín samotných. Tato skutečnost se ještě odráží v činnosti všech prvních univerzitních představitelů přírodovědných oborů a její překonání je jedním z pozitivních rysů vývoje tohoto období, umožňující vyrovnání české vědy s vědou evropskou.

Činnost přírodovědeckého sboru Musea Království Českého však zahrnovala poměrně úzký okruh odborníků. Další vývoj pří-

rodních věd vyžadoval zapojení většího počtu spolupracovníků.

V průběhu šedesátých let vznikají pokusy o ustavení přírodovědeckých spolků, které by měly širší dosah a zaměřovaly se vedle vědeckých úkolů i na činnost vzdělávací a popularizační. Již v letech 1865-1866 se posluchači přírodopisu na filozofické fakultě snaží o založení univerzitního přírodovědeckého spolku. Podnětem k jeho založení byla neexistence českých přírodopisných přednášek na univerzitě. Spolek se scházel v místnostech fyziologického ústavu J.E.Purkyně, ale po roce zanikl. Další pokus o založení přírodovědeckého spolku byl uskutečněn v r.1867, ale ani ten neměl dlouhého trvání. Teprve v r.1869 se podařilo ustavit Přírodovědecký klub s pevnými stanovami.

Činnost Přírodovědeckého klubu se zpočátku omezovala na přednášky, ale v průběhu sedmdesátých let, kdy klub získal podporu českých profesorů - přírodovědců Friče, Bořického a Čelakovského, začala jeho činnost nabývat na rozmanitosti a okruh jeho působnosti se rozšiřoval. Vedle velkého počtu přednášek byly podnikány i četné vycházky do přírody (přírodovědné exkurze), prováděn sběr přírodnin apod. Klub měl záhy k dispozici cenné sbírky a bohatou spolkovou knihovnu.

V Přírodovědeckém klubu se sdružovali nejen čeští studenti přírodních věd z pražských vysokých škol, ale i jejich učitelé, profesori, docenti a asistenti, středoškolští profesori vyučující přírodopis a další zájemci o přírodní vědy. Klub se stává místem, kde se navazuje spolupráce mezi vědeckými pracovníky a adepty přírodních věd, kteří zde poslouchají české přednášky a získávají od svých učitelů cenné zkušenosti. V důsledku bohaté spolkové činnosti, vzrůstajícímu počtu členů a darů od vlastenecky smýšlejících zájemců o přírodní vědy získal Přírodovědecký klub i jisté materiální prostředky k podpoře a rozvíjení přírodovědecké práce. Přírodovědecký klub měl tak značné zásluhy o výchovu mladých českých přírodovědců. Postupně jak jejich řady vzrůstaly, vznikaly uvnitř klubu snahy o specializaci. V osmdesátých letech vznikají klubovní sekce: malakozologická, entomologická, botanická, biologická a později geologická, respektive mineralogicko-geologická, které se stávají základem pozdějších samostatných vědeckých společností. Obdobně

přírodovědecké kluby vznikají i v jiných místech v Čechách a na Moravě.

Dalším spolkem analogického charakteru byla Jednota českých matematiků a fyziků, která vznikla rovněž v r.1869, a to ze staršího Spolku pro volné přednášky z matematiky a fyziky, trvajícího již od r.1862. Od svého vzniku dochází i v rámci tohoto přírodovědeckého sdružení k rozsáhlé přednáškové, organizační i publikační činnosti, která je v r.1872 korunována pravidelným vydáváním Časopisu pro pěstování matematiky a fyziky.

Roku 1872 vzniká dále ze studentského spolku Isis Spolek českých chemiků, který vydává "Zprávy spolku chemikův českých" a od r.1876 pravidelně Listy chemické. Podobné spolky zakládají i čeští lékaři a architekti a inženýři.

České přírodovědecké spolky, které byly obdobou jiných významných českých spolků kulturních a uměleckých, demonstrovaly prohlubující se národní uvědomění i v oblasti přírodních věd. Na druhé straně pak nahrazovaly nedostatek českých vědeckých institucí, vědeckých ústavů, a do jisté míry suplovaly německy vedené přednášky na univerzitě.

Postupně se však centrem politického zápasu o další kulturní a vědecký rozvoj stává pražská univerzita. Je to dáno tím, že značná část českých studentů se rekrutovala především z vrstev pokrokové drobné české buržoazie spjaté s širokými lidovými masami a podporující národní hnutí. Společenský význam univerzity byl dále zdůrazněn rostoucí potřebou vysokoškolsky vzdělaných odborníků v oblasti státní správy, školství a zdravotnictví. A konečně univerzitní profesori představovali významnou autoritu ve společnosti a byli využíváni státem jako poradci a experti při řešení řady společenských otázek.

K tomu přistupoval i vzrůstající počet českých středních škol, pro něž připravovala filozofická fakulta od r.1849 středoškolské profesory. V průběhu řady reforem vznikají z původních gymnázií, na nichž převažovala výuka klasickým jazykům (40%), další typy středních všeobecně vzdělávacích škol jako reálná gymnázia a reformně reálná gymnázia s převahou jazykového vyučování, a reálky, kde převažovaly předměty matematicko-přírodovědné. V letech 1883-1914 se zvýšil objem všeobecně vzdě-

lávacího školství dvakrát. Z hlediska přípravy středoškolských profesorů pro přírodovědné předměty je důležitá okolnost, že v učebním programu středních všeobecně vzdělávacích škol vzrostl poměr matematicko-přírodovědného vyučování na 26%, na reálkách tvořil 38%. I když středoškolští profesori pro reálky studovali také na technice, představovala vzrůstající potřeba českých středoškolských profesorů pro matematiku a přírodopis i na filozofické fakultě závažný problém, především pokud jde o zavádění českých přednášek z přírodovědných oborů. Tomuto úsilí napomohlo výrazně i založení české zkušební komise pro učitelství na gymnáziích (1873).

V r.1871 přechází na univerzitu z pražské polytechniky František Josef Studnička (1836-1903), který tam již v 60. letech přednášel česky. Na filozofické fakultě zavedl české přednášky z matematiky a svým příkladem způsobil, že i soukromý docent Emil Weyr (1848-1894) rovněž z české polytechniky, který na univerzitě suploval přednášky z geometrie, většinu svých přednášek vedl v češtině.

F.J. Studnička přednášel základní přednášky z matematiky, napsal řadu českých vysokoškolských učebnic a byl významným organizátorem českého vědeckého života. Zejména rozsáhlá je jeho činnost v Jednotě českých matematiků a fyziků. V letech 1872-1881 byl redaktorem Časopisu pro pěstování matematiky a fyziky.

Studničkova vědecká práce v matematice byla převážně podřízena požadavkům pedagogickým. Proto i jeho učebnice a další publikace z matematiky obsahovaly především základní otázky týkající se diferenciálního a integrálního počtu, analytické geometrie, variačního počtu, elementárních funkcí, teorie čísel apod. Studnička se však neomezoval jen na matematiku. Zasažoval i do přírodních věd, zejména do fyziky, astronomie, mineralogie a dalších disciplín. Napsal mj. i třídílný Všeobecný zeměpis.

F.J. Studnička zastával četné akademické funkce. Byl prvním děkanem české filozofické fakulty a v r.1888-89 rektorem. Byl ředitelem matematicko-fyzikálního semináře, od r.1889 i pro-semináře, a do r.1903 jediným profesorem matematiky na české univerzitě.

K významnému rozšíření českých přednášek na univerzitě

došlo ve šk.r. 1871-72 jmenováním tří českých mimořádných profesorů. Byli to Antonín Frič (1832-1913) pro obor zoologie, Ladislav Čelakovský (1834-1903) pro botaniku a Emanuel Bořický (1840-1881) pro mineralogii.

Zavedení systematických českých přednášek z přírodních věd bylo důležitým krokem ke zrovnoprávnění češtiny a posílení českého živlu na univerzitě. Stalo se také významným faktorem dalšího rozvoje českých přírodních věd a dalším krokem k rozdělení univerzity v r.1882.

2. Přírodní vědy po rozdělení univerzity.

Výsledkem mnohaletého úsilí o zrovnoprávnění češtiny na univerzitě byl zákon z 28.února 1882, který stanovil rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity na českou a německou. Česká univerzita zahájila svou činnost od škol.roku 1882-1883, a to na fakultě filozofické a právnické, za rok nato i na fakultě lékařské.

Rozdělení univerzity je důležitým mezníkem ve vývoji české vědy. Získání národní institucionální základny pro šíření kultury, vzdělání a vědy znamená kvalitativní změnu v rozvoji přírodních věd.

Mnohem intenzivněji může probíhat proces vyrovnávání úrovně české vědy s rozvinutou vědou světovou, a to již nikoli jako součást programu národně osvětového, nýbrž jako vlastní náplň vědecko-výzkumné a výchovně vzdělávací činnosti.

Na české univerzitě dochází k dynamickému rozvoji vědeckých disciplín a vzrůstu vlivu a prestiže české vědy oproti vědě německé. Pokud jde o přírodní vědy, jsou na české univerzitě studovány především na filozofické fakultě, některé obory také na fakultě lékařské.

Hlavním úkolem filozofické fakulty byla příprava středoškolských profesorů pro česká gymnázia, reálky a také pro odborné školy. Převážná většina posluchačů studovala dva až tři předměty, které pak vyučovala na středních školách. Výuka byla zakončena státními zkouškami před zkušební komisí pro učitelství na gymnáziích. Rigorózní zkoušky pro získání doktorátu (PhDr.) konané na fakultě byly v počátečním období české uni-

verzity vzácné.

Dalším úkolem filozofické fakulty byla výchova farmaceutů. Posluchači absolvovali především přednášky z botaniky a chemie a po dvou letech studia získávali titul magistra farmacie (PhMr).

Vědecká práce se na fakultě soustřeďovala v univerzitních ústavech nebo v seminářích (proseminářích), které historicky vznikly jako nižší organizační jednotky v rámci fakult. Zpravidla byl-li jmenován řádný nebo někdy i mimořádný profesor, byl současně ustanoven ředitelem nebo přednostou univerzitského ústavu nebo semináře (prosemináře). Posláním seminářů byla příprava kandidátů k samostatné vědecké práci v příslušných oborech a k učitelství na středních školách. Náplní seminářů byly přednášky a hlavně praktická cvičení, ústní nebo písemná. Někdy bylo předpokladem pro účast na semináři absolvování prosemináře. Písemné seminární práce byly uloženy v seminárním archivu a vynikající práce byly podle rozhodnutí ředitele semináře finančně ohodnoceny. O práci semináře podávali každý rok ředitelé zprávu Ministerstvu školství a osvěty. Úspěšné absolvování semináře bylo někdy podmínkou pro připuštění ke zkouškám i pro osvobození od kolejného.

Při rozdělení univerzity byla respektována zásada, že univerzitní ústav přejde na tu univerzitu, kam přejde jeho ředitel. Tato zásada znevýhodňovala českou univerzitu, zejména přírodní vědy, které potřebovaly ke svému provozu sbírky, přístroje a laboratoře. Přesto pro další rozvoj české vědy mělo rozdělení univerzity nesmírný význam: počet vědeckých míst pro české přírodovědce se prakticky zdvojnásobil a znamenal tak otevření nových možností pro mladou generaci. Na druhé straně však nelze tehdejší univerzitní pracoviště vidět dnešními očima, tj. jako pracoviště, kde působí několik profesorů, docentů a asistentů, případně ještě dalších vědeckých pracovníků. Tehdejší ústav sestával zpravidla z jednoho profesora, který byl ředitelem, jednoho asistenta a výpomocného sluhu či jiné pomocné síly. Některý profesor vůbec asistenta neměl anebo asistentské místo zastával student. Při seminářích asistentská místa nebyla.

Po rozdělení univerzity měly přírodovědecké obory na fi-

lozofické fakultě šest ústavů a matematicko-fyzikální seminář. Výchovu zajišťovalo sedm řádných a je , mimořádný profesor a šest soukromých docentů. Kromě t , pracoval na ústavech jeden adjunkt a pět asistentů, z nichž někteří měli hodnost docenta.

V čele fyzikálního ústavu umístěného v Klementinu byl profesor Čeněk Strouhal, který vedl ústav až do r.1920. Ředitelem chemického ústavu, který nesl do r.1892 název chemické laboratorium, byl profesor Vojtěch Šafařík. Chemická laboratoř byla umístěna v domě U slovanské lípy ve Spálené ulici. Dalším ústavem byl ústav botanický, který se po roce svého působení v Jungmannově ulici č.13 přemístil do Václavské ulice 18. Jeho ředitelem byl profesor Ladislav Čelakovský. Zoologický ústav, jehož ředitelem byl profesor Antonín Frič, byl situován ve Spálené ulici č.22. Dále to byl mineralogický ústav ve Spálené ulici č.1, vedený profesorem Karlem Vrbou a geologický ústav, jehož ředitelem byl profesor Jan Krejčí. Tento ústav byl umístěn ve Spálené ulici č.34. Řediteli matematicko-fyzikálního semináře byli profesor F.J.Studnička a mimořádný profesor August Seydler.

Kromě profesorů ohlásili své přednášky na české univerzitě i soukromí docenti, kteří - pokud nebyli asistenty -, nebyli v kmenovém stavu univerzity. Úvod do organické chemie přednášel soukromý docent organické chemie Milan Nevole, který působil i na České technice. O důležitých sloučeninách organických přednášel soukromý docent organické chemie August Bělohoubek; vybrané části z anatomie a systematiky nižších zvířat František Vejvodský, soukromý docent zoologie a srovnávací anatomie, který jako honorovaný docent přednášel také na technice; soukromý docent všeobecného a srovnávacího zeměpisu Jan K.Palacký přednášel fyzikální zeměpis a zeměpis Egypta. Soukromý docent experimentální fyziky Karel Domalíp přednášel o elektřině a soukromý docent matematiky Ludvík Kraus základy nauky o funkcích.

Teprve ve šk.roce 1887-88 přibyl k těmto ústavům zeměpisný kabinet a seminář, jehož ředitelem se stal po svém jmenování mimořádným profesorem Jan K.Palacký. Kabinet byl umístěn ve Spálené ul.č.1.

V r.1888 vznikl astronomický ústav, který byl umístěn

v domě na Karlově náměstí č.21. Jeho ředitelem byl do r.1891 profesor Seydler. Další ústavy vznikly až v devadesátých letech.

Všechny přírodovědné obory zápasily od svého počátku s nedostatky jak svého prostorového, tak i personálního a přístrojového vybavení. Přes tyto skrovné podmínky došlo po rozdělení univerzity k rozvoji přírodovědeckého bádání. To bylo vedle společensko-hospodářských podmínek do značné míry ovlivněno vysokou úrovní zakladatelů jednotlivých vědeckých disciplín geologa Jana Krejčího, mineraloga Emanuela Bořického, zoologa a zoopaleontologa Antonína Friče, botanika Ladislava Čelakovského a matematika a přírodovědce Františka Josefa Studničky, kteří s nadšením překonávali všechny překážky, dali české přírodovědě základní orientaci a vychovali četné žáky, úspěšně pokračující v jimi započatém díle.

Fyzikální vědy

Fyzika na rozdíl od ostatních přírodních věd se již od doby Newtonovy vyvíjí v těsné souvislosti s matematikou. Fyzikální zákony a teorie dosáhly jako první z přírodních věd takového stupně rozvoje, že je bylo možno formulovat matematicky. V mnoha směrech se matematika stala přímo nástrojem nebo metodou dalšího rozvoje fyziky. To však neznamená, že by fyzika přestala být vědou přírodní, experimentální. Svědčí to však o jejím výjimečném postavení mezi ostatními přírodními vědami jak z hlediska své teoretické zralosti, tak i z hlediska možnosti jejího praktického uplatňování v technice a jejího vlivu na ostatní přírodní vědy, pro něž byla v té době vzorem dokonalosti.

Ve fyzikálních vědách byl v poslední třetině 19.století vůdčí osobností na pražské univerzitě Ernst Mach (1838-1916), který v době svého 28letého působení v Praze (1867-1895) na nerozdělené a později na německé univerzitě dosáhl značných úspěchů především v experimentální fyzice a v konstrukci fyzikálních přístrojů, což mu získalo světovou proslulost. E.Mach napsal v Praze svá hlavní fyzikální díla a vytvořil fyzikální školu zaměřenou především k akustice a optice. Se svými spolupracovníky sepsal řadu fyzikálních učebnic, které pak byly po-

užívány v celém Rakousku-Uhersku v podstatě až do konce habsburské éry.

E.Mach zastával, jak známo, nesprávné idealistické filozofické názory, se kterými polemizovali přírodovědci-materialisté a které mu bránily v pochopení některých progresivních fyzikálních teorií, např. uznání atomistické teorie. Na druhé straně však některé Machovy teoretické závěry, zejména kritika absolutního pohybu, přispěly ke zrodu Einsteinovy teorie relativity.

Machovy fyzikální práce měly však nesporný význam pro další vývoj mechaniky, akustiky, aeromechaniky, teorie explozí, optiky, termiky a dalších fyzikálních disciplín. Profesor Mach během svého působení v Praze vychoval mnoho významných fyziků a přispěl ke zvýšení autority univerzitní vědy v oblasti přírodních věd.

Jedním z četných Machových žáků byl i první ředitel fyzikálního ústavu profesor Čeněk Strouhal (1855-1922). Během studií navštěvoval Machovy přednášky a prostřednictvím svého učitele získal i místo asistenta u významného německého fyzika profesora F.Kohlrausche (1840-1910) na univerzitě ve Würzburgu, který stál tehdy v čele nově vybudovaného fyzikálního ústavu.

Strouhalův pobyt ve Würzburgu trval sedm let (1875-1882). Strouhal se zde zabýval především akustikou a spolu s Kohlrauschovými žáky, především Američanem C.Barusem, napsal řadu vynikajících prací, především o fyzikálních vlastnostech oceli.

Po rozdělení univerzity zůstalo veškeré zařízení fyzikálního ústavu na německé univerzitě a bylo nutno budovat fyzikální ústav české univerzity od začátku. Tohoto úkolu se s nadšením ujal Č.Strouhal. V Klementinu v nevyhovujících místnostech vybudoval provizorní laboratoře, zřídil fyzikální praktikum a mnoho úsilí věnoval své pedagogické práci při výchově nové generace experimentálních fyziků. Svůj hlavní úkol však spatřoval v úsilí o zřízení nového fyzikálního ústavu - podle vzoru würzburšké univerzity - a o získání nové budovy. Tyto organizační záležitosti a funkce v českém národním životě jej natolik zaměstnávaly, že od svého vstupu na českou univerzitu nepublikoval již žádné původní vědecké práce. Věnoval se však se svými

Žáky a spolupracovníky přípravě pro rozvoj české experimentální fyziky nezbytné učebnice "Experimentální fyzika", jejíž jednotlivé svazky vycházely v letech 1901-1919 a z nichž nejvyšší úrovně dosáhla Akustika (1902).

Strouhalův přínos kromě vědeckých prací z akustiky a zkoumání fyzikálních vlastností oceli spočívá především ve výchově nové generace českých experimentálních fyziků a v úsilí o vybudování českého fyzikálního ústavu. Toto úsilí bylo korunováno až v r.1907, kdy se fyzikální ústav přestěhoval do nové budovy v ulici Ke Karlovu.

Řediteli matematicko-fyzikálního semináře byli společně profesori F.J.Studnička a až do r.1891 profesor Augustin Seydler (1849-1891).

A.Seydler se habilitoval z teoretické fyziky na pražské univerzitě v r.1872. V r.1881 byl jmenován mimořádným, a v r. 1885 řádným profesorem teoretické fyziky. Ve své vědecké práci se orientoval především na teoretickou astronomii. Z jeho fyzikálních prací je nejvýznamnější třídílná učebnice Základové teoretické fyziky (1885).

V r.1891 přichází na českou univerzitu jako profesor František Koláček (1851-1913). F.Koláček studoval na pražské a vídeňské univerzitě a v letech 1872-1890 působil jako středoškolský profesor na brněnském gymnáziu. V r.1882 se habilitoval na technice v Brně a v r.1891 byl jmenován řádným profesorem matematické fyziky na české univerzitě v Praze.

Svémi vědeckými pracemi zasáhl zejména do akustiky, nauky o elektřině, optiky a hydrodynamiky. Některé z nich doznaly světového ohlasu.

F.Koláček je jmenován ředitelem matematicko-fyzikálního semináře (spolu s profesorem Studničkou) místo profesora Seydlera, který se již r.1888 stal ředitelem nové vzniklého astronomického ústavu. Po úmrtí profesora Studničky v r.1903 má matematicko-fyzikální seminář ve svém vedení od r.1904 vedle F.Koláčka profesora deskriptivní geometrie Jana Sobotku (1862-1931) a profesora matematiky Karla Petra (1868-1950).

Astronomický ústav, s jehož budováním započal profesor Seydler v r.1888, vznikl velmi pomalu. Byl minimálně dotován

a nemohl naprosto soupeřit s klementinskou hvězdárnou, která připadla německé univerzitě. Ale i její vybavení bylo již na svou dobu značně zastaralé. Český astronomický ústav měl charakter kabinetu určeného spíše k demonstraci než k výskumu. Bylo tomu tak i proto, že společenská potřeba astronomie byla nesrovnatelně menší než-li u fyziky či jiných přírodních věd.

Vzhledem k omezeným podmínkám astronomického ústavu značně převažovaly teoretické úvahy nad pozorováním. Teoretické práce A.Seydlera se týkaly především nebeské mechaniky.

Po Seydlerovi se stal r.1892 ředitelem astronomického ústavu profesor Gustav Gruss (1854-1922). Po studiích působil jako asistent na pražské hvězdárně a na vídeňské technice. V r.1881 se stal adjunktem na hvězdárně v Praze a r.1892 byl jmenován řádným profesorem astronomie na české univerzitě. Ve své vědecké práci se rovněž převážně zabýval teoretickou astronomií a vydal dobrou dvoudílnou učebnici Základové theoretické astronomie (1897-1900).

K teoretické astronomii tíhl i profesor Václav Láska (1862-1943), který v devadesátých letech působil jako asistent astronomického ústavu a současně i jako soukromý docent vyšší geodézie na české polytechnice. V r.1905 odešel jako profesor na techniku do Lvova.

Astronomii se ke konci svého života věnoval i profesor chemie na české polytechnice a později na univerzitě Vojtěch Šafařík. Již během sedmdesátých let amatérsky pozoroval proměnné hvězdy a zřídil si v Praze soukromou astronomickou observatoř. V r.1892 byl jmenován profesorem deskriptivní astronomie na české univerzitě a přispěl k zvýšení úrovně pozorování tím, že doporučoval spektrální výzkum, který však sám nemohl realizovat. Tento způsob byl pak uplatněn v astronomickém ústavu české univerzity v pracích Grussových a Láskových.

Chemické vědy

Chemické vědy v druhé polovině 19.století byly poměrně těsně spjaty s hospodářskými potřebami rozvíjejícího se průmyslu. Bylo to dáno tím, že ve struktuře průmyslu neobyčejně vzrostla váha potravinářského průmyslu (cukrovarnictví, pivo-

varnictví a lihovarnictví) a svou významnou roli sehrála i industrializace zemědělství. S tím souvisela potřeba vysokoškolských odborníků v oblasti kvasné, cukrovarnické a zemědělské chemie, kterou saturovala především pražská polytechnika, kde úroveň výuky byla podstatně vyšší nežli na univerzitě a která také poskytla české univerzitě pomoc při obsazení míst profesorů a při výchově nových vysokoškolských učitelů.

Profesor Vojtěch Šafařík (1829-1902) přišel na českou univerzitu z pražské polytechniky, kde byl jmenován profesorem obecné a analytické chemie v r.1869. Po čtrnácti letech svého působení na technice nastoupil v r.1882 na českou univerzitu jako profesor všeobecné chemie. Zabýval se tvorbou českého chemického názvosloví (Základové lužby), zkoumal složení komplexů kyanidu platnatého, vanad a organokovové sloučeniny. V r.1877 začal vydávat Rukověť chemie pro vysoké učení technické, která však zůstala nedokončena. Pro posluchače na univerzitě vydal v r.1884 učebnici Počátkové chemie. Byl výborným učitelem a zajímavě přednášel. K jeho vědeckým zájmům patřila i mineralogie a hlavně astronomie. V r.1892 byl jmenován řádným profesorem deskriptivní astronomie, kterou přednášel až do r.1896, kdy odešel na odpočinek.

Soukromý docent Milan Nevole (1846-1907) přednášel na univerzitě organickou chemii do r.1885. Soukromý docent August Bělohoubek (1847-1908) se habilitoval v r.1879 z organické chemie a vedle přednášek na filozofické fakultě suploval až do r.1885 přednášky z farmakognosie na lékařské fakultě.

Předním chemikem na univerzitě v tomto období byl Bohuslav Brauner (1855-1935). Brauner studoval anorganickou a analytickou chemii u profesora Štolby na pražské polytechnice, organickou chemii u profesorů Liebena a Linnemanna a fyziku u profesora Macha na univerzitě. V zahraničí studoval u předních evropských chemiků, u profesora Bunsena v Heidelbergu a u profesora Roscoe v Manchesteru. Po svém návratu se v r.1882 stal adjunktem chemické laboratoře na české univerzitě a v r.1883 se habilitoval z analytické chemie.

Již jako student byl Brauner ovlivněn skutečností, že francouzský chemik Lecoq de Boisbaudran objevil nový prvek

gallium, jehož existenci a vlastnosti předpověděl ruský chemik D.I. Mendělejev. Později navázal Brauner s Mendělejevem přátelství a studoval jeho práce. Brauner navštívil Mendělejeva v Petrohradě v r.1887 a 1902, Mendělejev navštívil Prahu v r. 1900.

Brauner pochopil vědecký význam Mendělejevova objevu periodického zákona chemických prvků, probojovával jeho uznání ve svých přednáškách a ve své vědecké práci jej aplikoval a konkretizoval. Se svými spolupracovníky velmi přesně stanovil atomové hmotnosti lanthanu, beryllia, ceru, thoria, telluru a cínu. V letech 1881-2 zjistil, jak plyne z jeho korespondence s Mendělejevem, že didym je směsí dvou složek. Určitá váhovitost jej však připravila o prioritu objevu světového významu. Objev dnešního praseodymu a neodymu byl připsán v r.1885 vídeňskému profesorovi chemie Karlu Aueru von Welsbachovi (1838-1929).

Všeobecného uznání se dostalo Braunerovu návrhu z r.1888 nahradit vodíkovou stupnicí pro výpočet relativních atomových hmotností (tehdy atomových vah) stupnicí kyslíkovou, přičemž relativní atomovou hmotnost kyslíku stanovil na 16. Tento návrh byl obecně přijat v r.1905. V r.1890 byl Bohuslav Brauner jmenován mimořádným profesorem "lučby" české univerzity a v r. 1897 řádným profesorem.

V r.1891 se chemická laboratoř přestěhovala do Lebedova domu ve Spálené ulici č.1, kde byla umístěna až do r.1905 v provizoriu, než byl zahájen provoz v nové budově na Albertově. V r.1892 se chemické laboratoři dostalo oficiálního názvu chemický ústav a r.1893 se stal jeho ředitelem profesor Brauner. Byl v jeho čele až do r.1925, kdy odešel na odpočinek.

V r.1889 byl jmenován mimořádným profesorem všeobecné chemie August Bělohoubek, který se zabýval chemií farmaceutickou, soudní analýzou a rozbory minerálních vod. V r.1892 byla zřízena samostatná laboratoř pro chemii farmaceutickou a jejím ředitelem byl profesor Bělohoubek až do své smrti v r.1908. Teprve v r.1910 se laboratoř přestěhovala do budovy na Albertově a současně se stala druhým chemickým ústavem vedle ústavu Braunerova pod názvem ústav pro chemii farmaceutickou a aplikovanou.

Představitelem organické chemie na české univerzitě byl profesor Bohuslav Raýman (1852-1910), který je zakladatelem české experimentální organické chemie. Studoval na české polytechnice v Praze a na univerzitách v Bonnu a Paříži. V r.1877 se habilitoval z organické chemie na technice a v r.1890 byl povolán jako mimořádný profesor na českou univerzitu.

Ve své vědecké práci se Raýman zabýval nejdříve chemií aromatických sloučenin, např. chlorováním cymenu za varu. Potom zaměřil svůj zájem na chemii sacharidů a je autorem řady původních prací o monosacharidu rhamnose, tehdy látky nového typu. Je rovněž průkopníkem v oblasti biochemie a fyzikální chemie. S M.Nevolem napsal v r.1882 dvoudílnou organickou chemii, sám byl autorem prací Chemie theoretická (1884), Uhlohydráty a glykosidy (1893) a Chemie organická (1895-96).

V posledních letech svého života dával B.Raýman přednost spíše práci vědecko-organizační. Plně se věnoval funkci generálního sekretáře České akademie věd a umění a redaktora chemických časopisů.

V r.1897 byl Raýman jmenován řádným profesorem, ale teprve v r.1905 se oficiálně stal přednostou samostatného oddělení organické chemie na chemickém ústavu na Albertově, jehož ředitelem a přednostou oddělení chemie anorganické a analytické byl profesor Brauner. Samostatný ústav organické chemie vznikl na Karlově univerzitě až r.1923.

Bilogické vědy

Pro českou biologii v období po rozdělení univerzity bylo zvláště příznivou okolností, že v čele dvou ústavů, botanického a zoologického, stanuly vynikající osobnosti, profesori L.J.Čelakovský a A.Frič, kteří svým všestranným vzděláním, vědeckou autoritou i pokrokovou společenskou činností určovali směr dalšího rozvoje biologické vědy. I když ve své vědecké práci začínali popisem české flóry a fauny, přijali Darwinovu evoluční teorii a svými pracemi dosáhli světového uznání. Intenzívními zahraničními styky vybojovali české biologii čestné místo v rámci evropské vědy. Na univerzitě vychovali řadu svých žáků, později čelných představitelů české biologie a stali se zakladateli

nových progresivních biologických disciplín u nás.

Ladislav Josef Čelakovský, syn básníka a profesora slavistiky F.L.Čelakovského se již v době svých studií intenzivně zabýval přírodními vědami, mikroskopováním u J.E.Purkyně a botanikou, především jej však zaujala floristika a morfologie. R.1863 získal doktorát filozofie a r.1866 se habilitoval z botaniky na pražské vysoké škole technické, kde se stal téhož roku honorovaným docentem botaniky. R.1871 byl jmenován mimořádným a v r.1880 řádným profesorem na univerzitě. Po jejím rozdělení se stal ředitelem botanického ústavu.

Botanický ústav začínal ve velmi skromných poměrech. V r.1891 získal jen o něco málo lepší umístění v Kaulichově domě na Karlově náměstí. Botanickou zahradu neměl, měl však právo používat materiál z dosavadní botanické zahrady na Smíchově. Profesor Čelakovský vypracoval návrh na rozdělení zahrady a vybudování českého botanického ústavu. Tento návrh se mu podařilo realizovat až na sklonku svého života. V r.1898 byla zřízena česká botanická zahrada Na slupi a postaven botanický ústav.

Ve své vědecké práci se věnoval především české floristice a zorganizoval obsáhlý floristický výzkum Čech. Výsledky publikoval hlavně ve čtyřdílném Prodrumu květeny české, který vycházel německy v letech 1867-1881 a česky v letech 1868-1883, později ve Zprávách Královské české společnosti nauk. Napsal rovněž určovací pomůcku Analytická květena, která dosáhla tří vydání (1879, 1887, 1897). Druhou oblastí Čelakovského zájmu byla morfologie a evoluce, zejména srovnávací morfologie. Studoval vegetativní a rozmnožovací orgány rostlin s cílem poznat jejich fylogenezi. Zabýval se rovněž dějinami botaniky.

V systematice a floristice se kolem Čelakovského seskupilo mnoho odborníků, kteří značně přispěli k botanickému výzkumu Čech. Čeští morfologové pokračovali v jeho odkazu, počínaje jeho nástupcem ve vedení botanického ústavu od r.1903, profesorem Josefem Velenovským (1858-1949).

J.Velenovský se zabýval přírodními vědami od mládí. Byl výborným pozorovatelem a kreslířem. Po studiích pracoval u profesora Friče v muzeu a od r.1881 jako asistent u profesora Čelakovského. Původně se zabýval převážně fytopaleontologií, stu-

doval českou třetihorní, hlavně křídovou květenu. V r.1884 se stal doktorem filozofie a o rok později se habilitoval na české univerzitě z fytopaleontologie. K dalším jeho vědeckým zájmům patřila floristika, systematika a morfologie semenných rostlin a mechorostů a mykologie. Byl výborným znalcem nejen české flory, ale i flory balkánské, zejména bulharské (Flora bulgarica, 1891). V r.1892 byl jmenován mimořádným profesorem fytopaleontologie a systematické botaniky, v r.1898 řádným profesorem systematické botaniky. Podstatná část jeho další vědecké činnosti na univerzitě spadá do dalšího období po r. 1900, kdy byl ředitelem botanického ústavu a botanické zahrady až do r.1927.

Ředitelem zoologického ústavu byl od r.1882 až do r.1902, kdy odešel na odpočinek, profesor Antonín Frič. A.Frič vystudoval lékařství na pražské univerzitě, avšak zájem o přírodní vědy jej v r.1852 přivedl do Musea království Českého, kde se stal kustodem a pak správcem zoologických a později i geologicko-paleontologických sbírek. Národnímu muzeu sloužil Frič obětavě až do své smrti a je jeho zásluhou, že vlastními sběry, získáváním soukromých sbírek a účelnou výměnou vybudoval sbírky, které dosáhly evropské úrovně a sloužily jak výchově českých přírodovědců, zejména v době před rozdělením univerzity, tak i poučení širokých lidových vrstev.

V r.1863 se Frič habilitoval na lékařské fakultě pro srovnávací anatomii a fyziologii a následujícího roku i na technice pro zoologii. R.1872 byl jmenován mimořádným profesorem na univerzitě a r.1880 řádným profesorem zoologie.

Frič byl přírodovědcem širokých zájmů, mezi nimiž dominovala zoologie. V letech 1854-1869 vydával rozsáhlé dílo Evropské ptactvo s vyobrazením všech evropských ptáků. Pozornost věnoval i českým rybám a svým studiem drobné fauny českých vod se stal jedním z prvních průkopníků hydrobiologických výzkumů v Evropě.

Na druhém místě jeho vědeckého zaměření byla paleontologie. Jako člen Komitétu pro přírodovědecký výzkum Čech se spolu s geologem Janem Krejčím zabýval českou křídou a navrhl její nové stratigrafické členění. V Archivu pro přírodovědecký výzkum Čech vycházely po několik let Fričovy monografie jednotli-

vých stupňů české křídly s podrobným popisem a zobrazením jejich význačných zkamenělin. Největšího vědeckého úspěchu dosáhl Frič svým čtyřsvazkovým dílem Fauna der Gaskohle und der Kalksteine der Permformation Böhmens, které vycházelo od r. 1879 až do r.1901 a bylo počteno řadou zahraničních cen. Toto dílo patří k nejslavnějším evropským paleontologickým dílům 19.století. K popularizaci geologie přispěl významně Frič svou učebnicí Malá geologie (1869).

Vynikající byla i Fričova pedagogická činnost. Své studenty učil praktickému poznávání přírodnin ve sbírkách i v četných exkurzích do přírody. Jeho učebnice zoologie pro střední školy z r.1875 byla neocenitelnou studijní pomůckou. Během svého působení na univerzitě vychoval řadu pozdějších vynikajících odborníků v zoologii. Je zakladatelem české školy zoologické a zoopaleontologické.

Frič se mimořádně zasloužil i o popularizaci přírodních věd. Od r.1871 se stal vydavatelem časopisu Vesmír a za značných finančních obětí dosáhl jeho vysoké úrovně. Byl také až do své smrti protektorem Přírodovědeckého klubu.

Profesor Frič byl zaníceným vlastencem a všechny své síly věnoval práci pro národ. Byl houževnatý a vytrvalý a nelekal se žádných překážek. Vysoké uznání, kterého se dostalo jeho vědeckému dílu nejen doma, ale i v zahraničí, rozhodující postavení na univerzitě, v muzeu i v jiných institucích však na sklonku jeho života vedlo k tomu, že se stával velmi autoritativním a neuznával odlišné názory na orientaci vědeckého výzkumu, což mělo negativní vliv na jeho poměr k nové generaci přírodovědců.

V r.1892 vzniká na univerzitě druhý zoologický ústav vedle ústavu Fričova, ústav pro zoologii a srovnávací anatomii, jehož ředitelem se stává profesor František Vejvodský (1849-1939), a který byl umístěn v Kaulichově domě na Karlově náměstí, od r.1898 pak v Lazarské ulici. F.Vejvodský působil na české univerzitě od rozdělení univerzity jako soukromý docent zoologie a srovnávací anatomie a současně i jako honorovaný docent zoologie na české technice. V r.1884 byl jmenován mimořádným profesorem a v r.1892 řádným profesorem srovnávací anatomie a embryologie, v r.1902 pak řádným profesorem zoologie.

Profesor Vejvodský patří k zakladatelům moderní zoologie ve světovém měřítku. Ve své vědecké práci se věnoval otázkám obecné i systematické zoologie a je zakladatelem české cytologické školy. V r.1886 objevil centrozóm a je autorem termínu chromonema. Ve svých cytologických pracích se věnoval zejména zrání a oplození vajíčka. Již v r.1898 publikoval první českou vysokoškolskou učebnici Zoologie všeobecná, v jejímž úvodu formuluje nutnost přechodu od vědy popisné k vědě exaktní, založené na pokusech a přesných logických metodách zkoumání. Jako jediný Čech byl jmenován čestným doktorem univerzity v Cambridge. S četnými jeho žáky se setkáváme v dalším období jako profesory na univerzitě a významnými vědeckými pracovníky. Od r.1902 byl Vejvodský současně ředitelem i Fričova zoologického ústavu a v r.1904 jeho původní ústav zaniká.

Již r.1901 však vzniká ústav pro fyziologii rostlin v Benátské ulici, v jehož čele se objevuje jako prozatímní správce žák Vejvodského, od r.1899 soukromý docent Bohumil Němec (1873-1966), od r.1903 pak mimořádný profesor a ředitel. B.Němec začíná jako zoolog Vejvodského školy, kde získává erudici v mikrotechnice, což bylo předpokladem jeho objevných cytologických prací. Od r.1896 pracuje převážně s rostlinným materiálem a jeho vědecká všestrannost mu umožňuje zasahovat do všech oblastí botaniky. Těžiště jeho vědecké a veřejné činnosti však spadá již do dalšího období po r.1900.

Pokud jde o antropologii zůstává až do r.1912 bez vlastního ústavu. Prvním docentem fyzické antropologie se stává na české univerzitě významný prehistorik, etnolog a archeolog Lubor Niederle (1865-1944), který přednáší antropologii až do r.1897. L.Niederle získal pro filozofickou fakultu lékaře MUDr. Jindřicha Matiegku (1862-1941), který se zde habilitoval pro demografii a antropologii. L.Niederle se vzdává přednášek a zaměřuje se plně na prehistorii, etnologii a zejména slovanskou archeologii.

Zatímco Niederle přednášel výhradně historickou a prehistorickou antropologii, přináší Matiegka nové zaměření fyzické antropologie. Vedle zpracování kostrového materiálu se zabývá také antropologií živých lidí. V r.1894 publikuje dílo Tělesná povaha českého lidu a v r.1895 práci Antropologické oddělení na

na národopisné výstavě československé. Kromě toho se stává zakladatelem zcela nové disciplíny fyzické antropologie u nás - biologie dítěte, což dokumentuje jeho habilitační spis Vzrůst, vývin, tělesné vlastnosti a zdravotní poměry mládeže královského hlavního města Prahy a další práce. Se svými spolupracovníky založil později v Praze pedologický ústav pro výzkum dítěte.

V r.1908 získává česká univerzita současně s univerzitou v Krakově první univerzitní stoliče antropologie v Rakousku-Uhersku. J.Matiegka byl v tom roce jmenován mimořádným profesorem, ale teprve v r.1912 byl zřízen kabinet pro antropologii a demografii, který byl umístěn v budově zoologického ústavu U Karlova.

Geologické vědy

Prvním profesorem geologie a ředitelem geologického ústavu na české univerzitě byl zakladatel české geologie profesor Jan Krejčí (1825-1887). Jan Krejčí byl povolán na univerzitu jako řádný profesor geologie, když předtím po 19 let pracoval na technice a podstatně se zasloužil o prosazení českých přednášek a zřízení samostatné české techniky v r.1869. Na technice se habilitoval r.1863 a již o rok později byl jmenován řádným profesorem mineralogie a geologie. Jeho vynikající přednášky navštěvovali i univerzitní posluchači a další zájemci o mineralogii a geologii.

Jan Krejčí vydával spolu s J.E.Purkyněm Živu. Tam publikoval řadu svých původních prací týkajících se geologických výzkumů v Čechách. Spolu s A.Fričem prozkoumal v letech 1864-1873 český křídový útvar a s dalšími spolupracovníky podrobně zmapoval okolí Prahy a Železné hory. Jeho nejvýznamnější geologickou prací je Orografický a geotektonický přehled území silurského ve středních Čechách, kterou publikoval spolu s Karlem Feistmantelem v Archivu pro přírodní výzkum Čech v r.1885. V r.1860 začal vydávat své nejznámější dílo učebnici geologie pod názvem Geologie čili nauka o útvarech zemských se zvláštním ohledem na krajinu československé, které však v úplném a prepracovaném vydání vychází až r.1877. V tomto díle Krejčí podává geologický obraz nejen zemí Koruny české, ale i slovenského území. Profesor Krejčí se zabýval i mineralogií. V r.1869 přenechal však místo

kustoda mineralogických sbírek českého muzea Emanuelu Bořickému (1840-1881). Byl i nadšeným obhájcem Darwinovy evoluční teorie a aplikoval ji na vznik Země a původ člověka.

Vedle své vědecké práce byl Jan Krejčí mimořádně aktivně činný veřejně a politicky. Byl poslancem zemského sněmu a členem sboru obecních starších a městské rady v Praze. J. Krejčí byl rovněž iniciátorem a předsedou prvního sjezdu českých přírodopytců a lékařů v r.1880 v Praze. Byl řádným členem Královské české společnosti nauk a řady dalších významných institucí a spolků.

Mimořádně pozitivní byl Krejčího poměr ke studentům a jeho péče o výchovu a vzdělání nové přírodovědecké generace. Působení Jana Krejčího na české univerzitě, o jejíž osamostatnění měl rovněž velké zásluhy, však netrvalo dlouho. Zemřel v r.1887. Přesto však vchoval řadu žáků, kteří v dalším období úspěšně rozvíjeli českou geologii.

Krejčího dílo bylo natolik všeobecně uznávané, že po jeho smrti až na nepatrné výjimky se geologové věnovali jen zpracování starších prací po stránce paleontologické a stratigrafické, zatímco nové směry bádání v tektonice a geomorfologii zůstávaly stranou jejich zájmů.

Nástupcem Jana Krejčího na stoliči geologie se stal Otomar Pravoslav Novák (1851-1892), který studoval u J.Krejčího, A.Friče a zejména u Joachima Barranda (1799-1883). V r.1880 se habilitoval na univerzitě pro paleontologii a r.1882 byl jmenován mimořádným profesorem paleontologie.

Po Barrandově smrti v r.1883 byl pověřen uspořádáním jeho sbírek a jejich převedením do muzea. V r.1887 byl jmenován řádným profesorem geologie a paleontologie. Byl velmi dobrým učitelem a ač paleontolog, přednášel výborně i geologii. Vybudoval základy stratigrafické a paleontologické sbírky české university.

Těžištěm Novákovy vědecké práce byl především paleontologický výzkum starších českých prvohor. Řadou prací přispěl k poznání fosilní fauny i dalších českých geologických útvarů. Pro své předčasné úmrtí však jeho zpracování fauny českého siluru zůstalo nedokončeno a pokračovatelem v této práci byl Fi-

lip Počta.

V r.1890 se geologický ústav spolu s ústavem mineralogickým přestěhoval do Kaulichova domu na Karlové náměstí, kde byly alespoň snesitelné prostory pro umístění sbírek a posluchárna. Pro zřízení laboratoří však zde podmínky nebyly.

Po smrti profesora O.P.Nováka byl v r.1892 jmenován zatímčím ředitelem geologického ústavu profesor Karel Vrba, ředitel mineralogického ústavu, který spravoval ústav po dobu jednoho školního roku, než byl jmenován novým ředitelem J.N. Woldřich.

Po dynamickém období rozvoje české geologie za života profesora Jana Krejčího, nastává v devadesátých letech a na počátku dvacátého století v oblasti geologie období stagnace. To je dáno tím, že nástupci O.P.Nováka na univerzitní stoličce geologie Jan Nepomuk Woldřich (1834-1906) a později Filip Počta (1859-1924) byli především paleontologové a svými přednáškami z geologie nedovedli podchytit širší zájem studentů o geologii, zvláště když geologie nebyla předmětem státní zkoušky pro učitelství na středních školách. J.N.Woldřich a F.Počta byli však vynikajícími představiteli české zoopaleontologické školy, jejímž zakladatelem byl A.Frič a pokračovatelem O.P.Novák.

J.N.Woldřich byl jmenován profesorem geologie a paleontologie na české univerzitě v r.1893, ve svých 59 letech. Předtím působil jako gymnaziální profesor v různých městech rakouské monarchie. Během své činnosti na gymnáziích se však neustále věnoval v místech svého působení širokému přírodovědeckému výzkumu, zejména paleontologickému, prehistorickému a geologickému. Především během svého působení na akademickém gymnáziu ve Vídni (1869-1893) rozvinul svou pedagogickou a badatelskou činnost a vydal pět středoškolských učebnic z různých oblastí přírodních věd (včetně zoologie a tělovědy).

I když jeho činnost ve vlastní geologii nebyla průkopnickou, jeho badatelská činnost v oblasti paleontologie a prehistorie mu vynesla evropskou proslulost předního znalce fosilní čtvrtohorní fauny. Na univerzitě pokračoval ve svých paleontologických a geologických studiích, popsal řadu českých lokalit a vydal třísvazkovou učebnici Všeobecná geologie se zvláštním zřetelem na země Koruny české (1902-1905). Byl členem mnoha

evropských vědeckých společností a jeho práce dosáhla uznání na mezinárodním vědeckém fóru.

J.N.Woldřich přednášel na univerzitě výhradně geologii. Pokud jde o paleontologii, byl r.1898 jmenován mimořádným profesorem paleontologie Filip Počta, který získal v r.1900 samostatný paleontologický ústav.

F.Počta studoval přírodní vědy na pražské univerzitě u J.Krejčího, A.Friče a O.P.Nováka, později na univerzitě v Bonnu a v přírodovědeckém muzeu v Paříži. Po svém návratu byl asistentem u A.Friče při geologicko-paleontologických sbírkách v muzeu a od r.1887 do r.1892 byl asistentem v geologickém ústavu české univerzity. R.1891 se habilitoval z paleontologie, ale po smrti profesora Nováka v r.1892 pracoval až do svého jmenování mimořádným profesorem jako komorní stenograf moravského zemského sněmu v Brně.

Badatelsky se prosadil především v paleontologii. Jeho práce týkající se české křídly a staršího českého paleozoika v oblasti Barrandienu mu přinesly uznání i v cizině. Uznávaným odborníkem v paleontologii doma i v zahraničí se stal zejména svým studiem křídlových hub a pečlivým zpracováním českých paleozoických zkamenělin v rámci Barrandova programu, v němž pokračoval po smrti O.P.Nováka. Podnikl několik studijních cest po Evropě, které přispěly k prohloubení jeho výzkumné práce. Napsal dvě české učebnice paleontologie a byl velmi dobrým popularizátorem české paleontologie, například svými přednáškami v univerzitních extenzích.

Práce J.N.Woldřicha a F.Počty přinesly všeobecné uznání a prestiž české zoopaleontologické školy.

Fytopaleontologií se s úspěchem zabýval soukromý docent J.Velenovský, který se v r.1885 habilitoval pro tuto disciplínu a přednášel ji až do r.1892, do svého jmenování mimořádným profesorem fytopaleontologie a systematické botaniky.

Po odchodu J.N.Woldřicha na odpočinek v r.1905 ucházel se o jmenování jeho nástupcem na univerzitní stoličce F.Počta, protože nebyla za tehdejších poměrů naděje, že by byl jmenován řádným profesorem samotné paleontologie bez spojení s geologií. Svého jmenování řádným profesorem geologie a paleontologie sku-

tečně dosáhl v r.1905. Tím ovšem zanikl na dlouhou dobu samostatný paleontologický ústav. Byl obnoven až v r.1928 jmenováním Jaroslava Pernera řádným profesorem paleontologie.

Prvním profesorem mineralogie na české univerzitě při rozdělení univerzity se stal profesor Karel Vrba (1845-1922), když řádný profesor mineralogie Emanuel Bořický, který byl jmenován v r.1881 a měl tuto stolicí na české univerzitě převzít, téhož roku náhle zemřel.

Karel Vrba studoval přírodní vědy na pražské filozofické fakultě a záhy se zaměřil na mineralogii. R.1874 se habilitoval pro petrografii a v r.1876 byl povolán jako mimořádný profesor mineralogie na nově zřízenou univerzitu v Černovicích, kde byl r.1880 jmenován řádným profesorem. Byl však neustále ve styku s pražskou univerzitou. V r.1881 se stal Bořického nástupcem a vedl mineralogický ústav až do svého odchodu na odpočinek v r.1916.

Vrbova vědecká činnost byla orientována na tehdy mladý vědní obor mikroskopické petrografie, v němž v 60.letech intenzivně pracovali s Bořickým. Tatímco Bořický se zabýval dále především petrografií a v mineralogii uplatňoval chemické metody, Vrba se od počátku zaměřil na geometrickou a fyzikální krystalografii. Popsal a doplnil morfologii řady nerostů a r. 1885 vydal vynikající studii o krystalografii stříbrné rudy stefanitu. Zabýval se rovněž měřeními krystalů umělých sloučenin a popisem drahokamů českých korunovačních klenotů. Svou mimořádně úspěšnou sběratelskou činností přispěl k budování sbírek Národního muzea. Vybudování sbírek nerostů a názorných lepenkových krystalografických modelů mineralogického ústavu české univerzity patří k jeho největším zásluhám.

Profesor Vrba byl řádným členem Královské české společnosti nauk a v letech 1905-1913 jejím prezidentem. Po založení České akademie byl jejím řádným členem, sekretářem a předsedou její druhé třídy, později generálním sekretářem a prezidentem.

Vynikající byla i jeho učitelská činnost na univerzitě. Za jeho působení se habilitovali na české univerzitě jeho žáci František Slavík, Vojtěch Rosický a Bohuslav Ježek, kteří později významně ovlivnili další vývoj české mineralogie.

Po r.1882 se profesor Vrba věnoval budování mineralogic-

kého ústavu a přednášel především krystalografii. Petrografie se na české univerzitě nepřednášela. Teprve v r.1894 se na české univerzitě habilitoval Jindřich Ladislav Barviř (1863-1952), který byl výborným učitelem a přednášel jako titulární mimořádný profesor petrografie tuto disciplínu až do r.1910. Jeho hlavním vědeckým dílem jsou četné práce o zlatonosném obvodu jílovském.

Geografie

Jestliže pro všechny přírodní vědy je rozdělení univerzity důležitým mezníkem v jejich dalším rozvoji, neplatí to pro českou geografii. Tato okolnost je zajímavá i proto, že právě geografie, nebo alespoň její některé disciplíny mají velice blízko k otázkám "vlastivědným" a tedy i k národní ideologii, která sehrála tak důležitou roli při zrodu české národní vědy. Otázka, je-li příčinou tohoto až macešského poměru ostatních vědních oborů ke geografii skutečnost, že představitel tohoto oboru docent Jan K.Palacký se zabýval z hlediska národního okrajovými otázkami, nebo to byly naopak nadměrné požadavky ostatních relativně lépe konstituovaných vědeckých disciplín vůči rodící se české geografii, není dodnes uspokojivě vysvětlena. Je však nesporné, že při obsazování míst profesorů hrály důležitou úlohu i mimovědecké zájmy. Ať již kterékoli z těchto příčin měly rozhodující úlohu, zůstává faktem, že ke škodě české geografie univerzitní stolice geografie na české univerzitě zůstává po rozdělení univerzity neobsazena. To ve svých důsledcích značně znevýhodňuje postavení geografie na univerzitě jak z hlediska vědecké prestiže, tak i z hlediska materiálního, přístrojového a prostorového vybavení a ostře kontrastuje s potřebami výuky, kdy počty posluchačů geografie (zpravidla v kombinaci s historií, ale i s ostatními přírodními vědami) značně převyšují počty posluchačů ostatních přírodovědných disciplín.

Jediným představitelem geografie na české univerzitě byl po rozdělení univerzity soukromý docent PhDr.JUDr.Jan Kašpar Palacký (1830-1908), syn Františka Palackého. J.Palacký po studiích na pražské univerzitě hodně cestoval a po krátké advokátní praxi se věnoval geografii. Habilitoval se r.1856 a jako

soukromý docent přednášel do r.1866 a znovu pak od r.1878. Ve vědecké práci se zaměřoval především na problematiku regionálně geografickou a biogeografickou. Napsal Zeměpis všeobecný (1857-61) a další spisy, z nichž nejvíce byla ceněna práce Die Verbreitung der Vögel auf der Erde, vydaná ve Vídni r.1885. Z regionálně geografických spisů to byly práce o Austrálii, Japonsku a Spojených státech severoamerických.

Názory na Palackého pedagogickou činnost se různí; někteří považovali jeho přednášky za podprůměrné, jiní za příliš náročné. U Palackého studovali všichni naši významní geografové, s nimiž se později setkáváme na univerzitě, v geografických institucích a na gymnáziích. Během Palackého působení na univerzitě dosáhli například doktorátu V.Pech, E.Fait, V.Švambera, F.Nerad, V.Dědina, B.Horák, S.Nikolau, J.V.Daneš. Návrh na jmenování Palackého mimořádným profesorem v r.1882 neprošel a po dvou letech, kdy byl obnoven, se znovu setkává s námitkami, až konečně v r.1885 je Palacký jmenován mimořádným profesorem srovnávací geografie. Teprve ve školním roce 1887-8 dochází ke zřízení zeměpisného kabinetu a semináře, jehož ředitelem se stává profesor Palacký, jmenovaný r.1891 řádným profesorem. Ale až r.1910 je geografickému pracovišti na univerzitě oficiálně přičten název zeměpisný, respektive geografický ústav.

Zeměpisný kabinet byl zpočátku umístěn v Lebedově domě ve Spálené ulici č.1, od r.1890 pak v Kaulichově domě na Karlově náměstí 21. V obou případech šlo o nevyhovující místnosti jak počtem tak i stavem a vybavením. Teprve v r.1900 získal geografický ústav větší prostory.

Druhým docentem v oboru geografie se stal r.1883 PhDr. František Augustin (1846-1908), který se habilitoval pro meteorologii a klimatologii. Ve své vědecké práci se zabýval především klimatologií Čech, a to v zaměření fyzicko-geografickém. V r.1895 byl jmenován mimořádným profesorem a v r.1900 získal samostatný ústav meteorologický, který byl rovněž umístěn v Kaulichově domě. Tím byla fakticky geografie reprezentována dvěma profesory. I když profesor Augustin přednášel v letech 1903-1908 vedle meteorologie a klimatologie i ostatní partie fyzické geografie a v letech 1904-1908 dočasně spravoval země-

pisný kabinet, přesto další vývoj meteorologického ústavu měl blíže k fyzikálním vědám.

Geografickou problematikou se ve svých pracích a přednáškách zabývali i profesoři dalších přírodovědných disciplín. Byli to zejména matematik F.J.Studnička a geolog Jan Krejčí, který přispěl k rozvoji fyzické geografie více nežli Jan Palacký, a poskytl rovněž ve svém ústavu geografii útulek. Napsal několik významných geografických prací. Dále se v tomto období geografické problematice věnovali i ostatní geologové a paleontologové na univerzitě: O.P.Novák, J.N.Woldřich a Filip Počta a biologové A.Frič a L.J.Čelakovský.

Palackého žákem a pokračovatelem se stal Václav Švambers (1866-1939), v letech 1894-1908 asistent geografického kabinetu, který vybuřoval na svou dobu velký a výborně zařízený geografický ústav a dovedl jej v r.1914 do nové budovy na Albertově, kde je středisko univerzitní geografie dodnes.

Závěr

Srovnáme-li situaci v přírodovědeckých disciplínách na pražské české univerzitě v r.1882 se stavem na počátku 20.století, dospějeme k závěru, že toto období je svědectvím jejího kvantitativního i kvalitativního vzestupu. Oproti původním šesti přírodovědeckým ústavům a jednomu semináři má česká univerzita ve škol.roce 1901-1902 již 11 ústavů, 2 semináře a 1 proseminář, 1 kabinet a 1 laboratoř pro farmaceutickou chemii. Místo původních sedmi řádných a jednoho mimořádného profesora a šesti soukromých docentů dosahuje personální stav v tomto školním roce 12 řádných a 3 mimořádných profesorů a šesti soukromých docentů. V čele univerzitních ústavů stojí renomovaní čeští vědci, kteří namnoze dosáhli světového uznání a založili na české univerzitě vědecké školy, v nichž vyrůstala další generace českých přírodovědců.

I přes značné problémy, jako byl například nedostatek učeben, laboratoří a přístrojů - dochází v období let 1882-1900 k plnému vyrovnání úrovně české univerzity nejen s vídeňskou univerzitou, ale i s jinými univerzitami v zahraničí, a to nejen v počtu studentů a profesorů, ale i z hlediska kvalita-

tivního - pokud jde o charakter a hloubku řešení vědecké problematiky. V některých směrech přírodovědeckého zkoumání se pražská univerzita přibližuje i světové špičce a svou orientací na tehdy aktuální vědecké problémy převyšuje i některá učiliště zahraniční.

Pražská česká univerzita se tak stala progresivním badatelským centrem, které mohlo na počátku 20. století směle soupeřit s jinými vysokoškolskými centry v Evropě. Na českou univerzitu přicházeli profesori v produktivním věku své vědecké činnosti, měli většinou bohaté mezinárodní styky a zkušenosti z jiných univerzit a učilišť a přinášeli nové myšlenky a organizační podněty. To vedle národních a vlasteneckých motivů vybudovat vědeckou instituci hodnou moderního českého národa stimulovalo rozvoj humanitních i přírodních věd na české univerzitě.

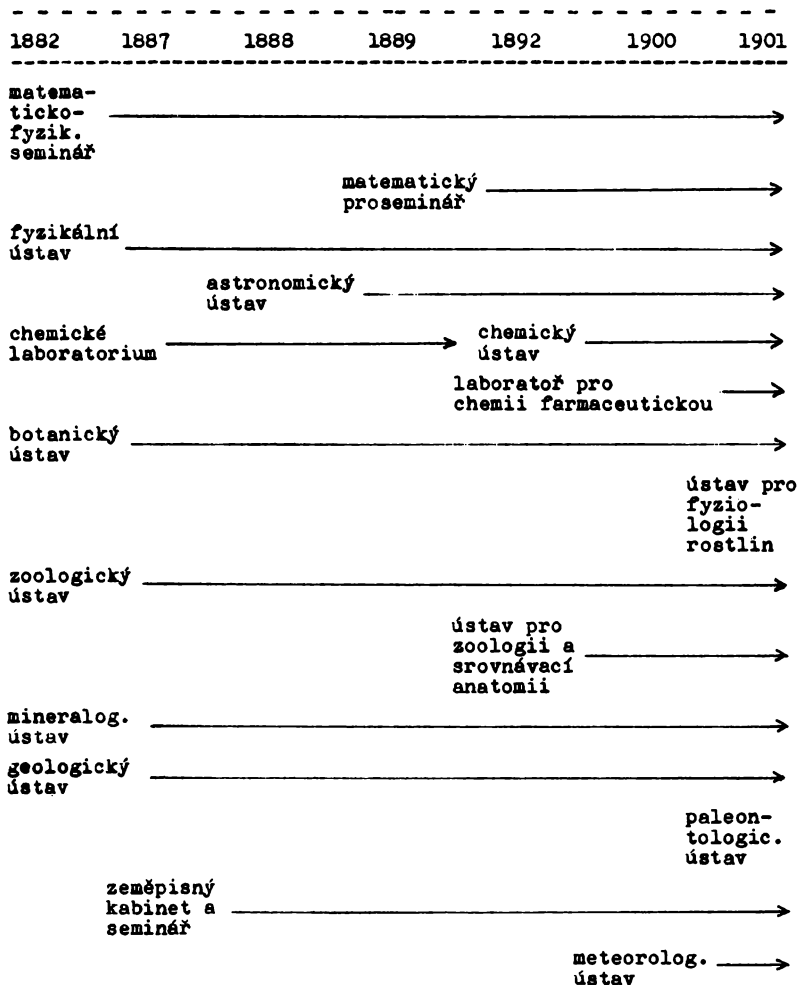
Prvořadé místo ve vývoji přírodních věd v českých zemích si univerzita udržovala i vůči ostatním vědeckým institucím jako bylo muzeum a učená společnost. Ani po vzniku České akademie pro vědy, slovesnost a umění v r. 1891 se tato situace neměnila. Tato instituce prokazovala především finanční podporu výzkumným úkolům a rozvoji publikační činnosti a přinášela společenské ocenění vědecko-výzkumné práce vědců. Vlastní badatelská práce v oblasti přírodních věd byla převážně soustředěna v univerzitních ústavech a laboratořích.

Úspěšný rozvoj české univerzity má za důsledek, že se Praha stává univerzitním střediskem, které přitahuje posluchače i jiných slovanských národů, a to především ze Slovinska, Chorvatska, Srbska, Polska, Slovenska, ale také studenty z Ruska, Bulharska, Černé Hory a další. I když počet zahraničních studentů kolísal (nejvyšší počty byly dosaženy koncem prvního desetiletí 20. stol.) a většina se orientovala na studium jazyků a humanitních věd (literatura, historie), projevuje se zájem i o studium přírodních věd - převážně se zaměřením na středoškolské učitelství. V tom lze spatřovat internacionální přínos české univerzity k vývoji národní inteligence ostatních slovanských národů.

Celkově je možno říci, že v průběhu prvních dvaceti let po rozdělení univerzity dosahují přírodní vědy na české univer-

zitě stupně zralosti a vyrovnávají krok s evropskými institucemi tohoto charakteru. Tím byly vytvořeny institucionální předpoklady pro úspěšný rozvoj české přírodovědy ve dvacátém století.

Přehled českých přírodovědeckých ústavů na UK od rozdělení univerzity do r.1901

Prameny a literatura

- Archiv Univerzity Karlovy, fond filozofická fakulta UK, osobní spisy profesorů
- AUK, Osobní stav české univerzity 1882/83 - 1902
- AUK, protokoly (seznamy posluchačů) 1882/83 - 1920/21
- AUK, seznamy přednášek 1882/83 - 1902
- Folta, J., Těšínská, E.: Čeněk Strouhal a česká fyzika jeho doby. DVT 12, 1979, č.1, s. 1-8
- Hajniš, K.: Krátký nástin periodizace a vývoje české antropologie. DVT 1, 1968, č.1, s. 24-36
- Häufler, V.: Dějiny geografie na Universitě Karlově. Praha 1967
- Jírovec, O., Oliva, O.: 25 let od smrti prof.dr.Františka Vejvodského. Živa 13, 1965, č.2, s. 68
- Kettner, R.: Vzpomínka na profesora Antonína Friče. Vesmír 32, 1953, č.10, s. 365-367
- : Geologické vědy na vysokých školách pražských. Praha 1967
- Němec, B.: K padesátému výročí úmrtí prof.L.J.Čelakovského. Vesmír 32, 1953, č.5, s.179-182
- Nový, L. aj.: Dějiny exaktních věd v českých zemích. Praha 1961
- Petrů, F.: Profesor Bohuslav Brauner. Chemické listy 70, 1976, č.10, s. 1021-1031
- Srogoň, T. aj.: Dejiny školstva a pedagogiky. Bratislava 1981
- Staněk, J.: Materiály k výuce chemie na filozofické a přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy. DVT, 12, 1979, č.4, s. 226-237
- Stručné dějiny University Karlovy, Praha 1964
- Štrbáňová, S.: Pedagogická práce Bohuslava Raymana. DVT, 11, 1978, č.2, s. 82-96
- : Bohuslav Rayman a rozvoj vědecké práce v Čechách na rozhraní 19. a 20.století. DVT, 12, 1979, č.3, s. 124-144
- Viniklář, L.: Vývoj české přírodovědy. Praha 1931

Počátky skutečné vědecké práce Zdeňka Nejedlého spadají do posledních tří let 19. století, do doby, kdy ještě studoval na filozofické fakultě. Pomineme-li materiálový příspěvek Český dům, který napsal na popud Čenka Zírta,¹⁾ převažují mezi jeho juveniliemi jednoznačně stati s husitologickým zaměřením. Toto konstatování se netýká pouze rozsáhlejších pojednání, nýbrž i hesel, jež vyšla na stránkách Ottova slovníku naučného.²⁾ Nikdo ze zasvěcených nepochyboval, že v pražském historickém semináři vyrůstá specialista, jehož nadání, znalosti i zájmy předurčují ke zpracování myšlenkového vývoje husitství, tedy složité problematiky, již v českém prostředí průkopnický otevřel Jaroslav Goll.³⁾ Goll jako vynikající pedagog rychle využil Nejedlého zájmu o dějiny husitství i prvního článku o Janu Rokycanovi, který vznikl z iniciativy Zírtovy,⁴⁾ a orientoval ambiciózního mladíka k poznání duchovních proudů české historie 15. věku. Nejedlý se tak zařadil mezi jiné, později proslulé husitology, náležející do jedné generace - Kamila Kroftu (1876-1945), Vlastimila Kybala (1880-1959) a Rudolfa Urbánka (1877-1962).⁵⁾ I jim zadával Goll seminární práce z oblasti husitské resp. předhusitské teologie a politiky.⁶⁾ Nelze proto Nejedlého mladické historiografické články pokládat za výjimečné projevy, nýbrž za organickou součást Gollových programových snah osvětlit husitství z kulturněhistorického hlediska, které nemohlo opomíjet ani teologickou stránku problému. O síle vlivu vedoucího historického semináře na litomyšlského rodáka svědčí skutečnost, že Nejedlý po příchodu na vysokou školu přijal Gollovo pojetí historického procesu i kulturněhistorické nazírání a částečně korigoval své dřívější představy, jež se utvářely při četbě monumentálního díla Františka Palackého.

Ze souputníků v historiografické sféře měl Nejedlý nejbliže k Ladislavu Hofmanovi, jehož Goll považoval za svého nejnadanějšího žáka.⁷⁾ Oba mladé muže spojoval široký kulturní rozhled po soudobém umění (v tom zvláště po krásné literatuře) a v neposlední řadě i fakt, že jim na rozdíl od jiných Gollo-

vých žáků imponovala osobnost T.G.Masaryka i jeho cit pro morálku a akcent kladený na hledání smyslu minulosti. Záhy se shodli i v pohledech na úkoly historiografie a pojmání dějin. I když chybí pramenný doklad, zdá se, že Nejedlý a Hofman spolu mnohé otázky diskutovali a domýšleli a aplikovali Gollovu koncepci kulturní historie na dějiny husitství. Nepřímý důkaz poskytuje Hofmanova disertace Čechy a koncilium basilejské v letech 1431 a 1432, publikovaná v Českém časopise historickém.⁸⁾ Autor v ní vyzvedá Nejedlého husitologické příspěvky, vycházející z analýzy teologické literatury, a podtrhuje důležitost takového přístupu: "Je nutno již odložit onu liberalistickou nechuť k traktátové literatuře, kterou jsme zdédili po Palackém... Rozumí se ovšem, že nejde snad o teologii pro teologii samu, o studium výlučně a pedantsky scholastické, ale teologickou formou vyjadřovalo se tehdy vlastní smýšlení a citění národa, a tážeme-li se, co bylo vnitřním obsahem, co bylo smyslem českých dějin té doby, dají nám ty postily a traktáty odpověď. V nich se vyslovila česká duše 15. století... V tom směru nastává našim badatelům mnoho tvrdé práce, ale práce jistě vědecké, nejen padne první světlo na jednotlivé myšlenky, skupiny i osoby, ale vůbec my trpve pochopíme, jaký byl ideový základ, z něhož rostla a se vyvíjela česká reformace. Co bychom nazvali vlastními "filosofickými" dějinami husitství, lze očekávat potom a pouze z té strany."⁹⁾ Těžko bychom dovedli charakterizovat představy mladého Nejedlého lépe.

Dny strávenými v Univerzitní knihovně při opisování traktátů a kronik šel Nejedlý k jedinému cíli.¹⁰⁾ Chtěl sepsat dějiny husitství se zřetelem k jeho teologickému a filozofickému vývoji, tedy něco jiného než učinili Palacký a Tomek. K metě tak vysoké vedla ovšem cesta jediné přes dílčí studie, na nichž Nejedlý pracoval již od svých dvaceti let. Přestože jeho první větší práci o kutnohorském sněmu roku 1471, předloženou na jaře 1898 v historickém semináři, neshledal Goll způsobitou ke zveřejnění,¹¹⁾ dočkal se mladý student ještě v témže roce publikování příspěvku o Janu Rokycanovi¹²⁾ a v letech následujících se vryl do povědomí vědecké obce dalšími husitologickými studii.

Od prvního okamžiku všechny práce Zdenka Nejedlého vážící

se k husitské problematice¹³⁾ představují zároveň i pokus o formulování vlastní koncepce husitství a postižení jeho hlavní vývojové tendence. Již tu lze vysledovat, jak se Nejedlý snažil dobrat smyslu českých dějin 15.století a jak se nevyhýbal ani problémům axiologickým. Přísný metodologický postup Gollův slučoval s filozofickými podněty Masarykovými (vděči filozofii dějin zůstával Goll po celý život skeptický) a v důraze na detail se přibližoval vědcům z muzejního křídla (V.V.Tomek, Zikmund Winter, Čeněk Zíbrt).

V husitské historii upoutala Nejedlého především "husitská strana středu", tedy pražané, s výraznými postavami Jakoubka ze Stříbra a Jana Rokycany, v němž Nejedlý viděl přímého pokračovatele odkazu kostnického mučedníka. Pražany považoval za nejsilnější a politicky nejschopnější husitskou stranu, která svým programem dokázala uhájit existenci husitství i za cenu dílčího se přiblížení katolické církvi. Ilustruje to i úvod článku o Rokycanovi, v němž autor vypráví: "První fázi čistého mravního nadšení reformního vidíme v Husovi. Sílu tohoto nadšení na poli válečném v Žižkovi, nejčistší výsledek v Chelčickém. Rokycanova doba je dobou možnosti husitství, jež uhájivši svou existenci dochází až královského trůnu."¹⁴⁾

Propracovanější pohled na husitství je obsažen v úvodu k edici Prameny k synodám strany pražské a tábořské v letech 1441.¹⁵⁾ To už měl Nejedlý za sebou úspěšnou seminárku o mládí Jana Rokycany¹⁶⁾ a disertační práci o misii Jana Kapistrana,¹⁷⁾ opět tedy studie dotýkající se vývoje strany pražské. Mladý vedec jedinečně postřehl, že léta 1441-1444 znamenala definitivní vítězství pražské strany v oblasti ideologické a v podstatě dovršila kodifikaci teologických názorů Rokycanových. Editor se nemohl nepozastavit u osudu starého Tábora, ocitnuvšího se v izolaci, jejímž důsledkem byla v roce 1452 kapitulace města před Jiřím z Poděbrad. Nejedlý v pádu Tábora spatřoval určitou dejinnou tragedii, avšak zároveň si dobře uvědomoval logiku vývoje. Teologický úspěch Rokycanův měl i dosah politický. O husitství sjeinocené v Rokycanove duchu se plně opřel Jiří z Poděbrad. Boj Jiříkův není však již bojem náboženským, nýbrž politickým, což vzápětí vedlo ke sporům mezi husitským králem a Rokycanou.¹⁸⁾ Smrtí Rokycanovou a skonem Poděbradovým v roce 1471

končí i vlastní epocha husitství. Co následovalo potom, byl úpadek husitské myšlenky, živořící a dožívající v utrakvistické církvi.

Prameny k synodám se měly stát průpravou k dějinám husitství, vypsáným na základě teologických pramenů. Hlavní důraz chtěl Nejedlý položit právě na sledování vývoje pražské strany, která si jako jediný z husitských směrů, udržela dlouhodobou vývojovou kontinuitu. Dějiny husitství zamýšlel Nejedlý, jak vyplývá z jeho vlastních slov, demonstrovat na životních osudech velkých osobností.¹⁹⁾ Léta 1419-1421 na Jakoubkovi ze Stříbra, období 1429-1471 na Rokycanovi, jagellonskou epochu na Václavu Korandovi mladším, ale úpadkové finále pravověrného utrakvismu v letech 1519-1627 se již muselo obejít bez ústředního hrdiny,²⁰⁾ kterého Nejedlý v předbělohorské epoše neviděl.

Ve světle tohoto zjištění je jasné, že o záměru vylíčit dobu ve spojení s činy slavných osobností, který se později pokoušel uskutečnit ve velkých monografiích o Smetanovi, Masarykovi a Leninovi, uvažoval Nejedlý již v roce 1903.

Můžeme plným právem pochybovat, že jde o původní Nejedlého projekt. Kořeny této koncepce tkvěly bezesporu v atmosféře přelomu století, v níž hrál kult individua, velké osobnosti, génia nezanedbatelnou roli. Problém úlohy osobnosti v dějinách se těšil pozornosti ve sféře filozofie (vzpomeneme Fridricha Nietzscheho) i historiografie a promítl se i na stránky českých vědeckých časopisů.²¹⁾ Sám Nejedlý, obdivující od dětství vynikající umělce i slavné postavy historie, byl celkovým dobovým klimatem ovlivněn. Vedle těchto souvislostí nelze přehlédnout ani působení jeho učitelů. Jaroslav Goll byl kupř. mistrem krátkého výstižného portrétu významné osobnosti, v němž dokázal postihnout hlavní rysy delšího dějinného úseku.²²⁾ Marné bychom však mezi jeho díly hledali rozsáhlou biografii jako prostředek k syntetickému zachycení určité historické epochy. Zůstával v tomto směru svůj a lišil se tak od romantického dějepisectví i od rankovců, věnujících se převážně politické historii, jež by byla bez životopisů vynikajících zjevů nemyslitelná. Všechny uvedené okolnosti jistě spolupůsobily při genezi Nejedlého přelstav. Již jako student byl informován o díle německého idealis-

tického filozofa Wilhelma Diltheye, který vyhraněně formuloval názor, že vědecká biografie velké osobnosti skýtá nejlepší možnost k vystižení doby i jejího ducha.²³⁾

Podle Diltheye je člověk historický nejen proto, že se sám mění, nýbrž i z toho důvodu, že žije v historickém světě a osvojuje si vše, co bylo vytvořeno objektivním duchem. Objektivní duch je tak přítomen v každém jedinci a právě díky tomu je člověk schopen rozeznat v dějinách obecné. Chce-li historik osvětlit jakoukoliv dějinnou epochu, splní svůj úkol nejlépe tehdy, vyloží-li její problematiku na životě velké osobnosti. Jeho úsilí však vede k cíli pouze za podmínky, vciť-li se do prožitků a myšlení svého hrdiny. Přitom nejde jen o racionální chápání, nýbrž o bytostné souznění duší. Nejedlého pojetí Jana Husa, Jana Želivského a Jana Rokycany v Dějinách husitského zpěvu i pozdější biografie Richarda Wagnera, Gustava Mahlera a především Bedřicha Smetany, v nichž se snažil proniknout do nejhlubšího nitra těchto osobností a někdy se s nimi přímo ztotožňoval, zdají se hovořit ve prospěch domněnky, že hlavním zdrojem, z něhož čerpal metodologické podněty, byly vskutku práce Wilhelma Diltheye.²⁴⁾ Vše posiluje ještě fakt, že Diltheyovo základní dílo *Einleitung in die Geisteswissenschaft* vyšlo roku 1901 v českém překladu a knihu *Das Erlebnis und die Dichtung*, shrnující stati o Lessingovi, Goethovi, Novalisovi a Hölderlinovi, Nejedlý dokonce vlastnil.²⁵⁾

Nedá se říci, že Nejedlý Diltheyovo dílo soustředěně a cílevědomě studoval. Nikdy totiž nenáležel k onomu typu vědců, kteří soustavně sledují nejnovější literaturu. Jeho zvykem bylo pročitat odborné publikace v souvislosti s tématem, na němž právě pracoval. Uvědomíme-li si šíři zájmů mladého Nejedlého, ať jako studenta či jako zaměstnance Muzea, a jeho výkonnost, těžko můžeme předpokládat, že našel čas pro systematickou filozofickou lekturu. O základních Diltheyových principech však získal povědomí zprostředkovaně. Nejdůležitější informace mu daly přednášky Masarykovy.²⁶⁾ Pro náš problém není však rozhodující, seznámil-li se Nejedlý s názory Wilhelma Diltheye přímo či zprostředkovaně, důležité je, že o nich věděl. Koncepce Nejedlého prvních velkých monografií i postoje, které zaujímal v letech 1909-1914, kdy v protipozitivistické polemice zdůraznil nutnost vciťování se do duše velké osobnos-

ti a kdy vyzvedal umění nad popisnou vědou, mají sotva svůj vzor jedině v Diltheyovi. Mnohem spíše byly výslednicí vlivů několika směrů tehdejší vědy, hledající východisko ze situace, kdy pozitivistické návody selhaly a nedokázaly postihnout komplikovanou skutečnost.

V prvních Nejedlého historických pracích krystalizovalo již také jeho vlastní pojetí kulturní historie, v níž gollovci i muzejní křídlo spatřovali účinný lék na neduhy české historiografie. Shodovaly-li se obě strany v tom, že kulturní historie má podávat relativně úplný obraz minulosti a syntetizovat tak získané poznatky o duchovní a hmotné kultuře, lišily se v nazírání na metody, jak k stanovenému cíli dospět. Podle Golla leželo naplnění kulturněhistorického ideálu v daleké budoucnosti. Naproti tomu stoupcí muzejního okruhu začali, žel bez jasné koncepce, se široce založeným sběrem materiálu, který ještě dnes může sloužit jako stavivo kulturněhistorickému bádání. Nejedlý patřil k nadšeným přívržencům kulturní historie a programově k tomuto oboru směřoval. Avšak nejen v prvotinách, nýbrž i v pozdějších vyzrálých dílech koncentroval pozornost takřka výhradně na kulturní a politické problémy, zatímco hospodářské otázky jej příliš nelákaly. Vidíme tak, že Nejedlý, ačkoliv vyznával Gollovu zásadu, že "historie jest jedna, jako život je jeden", preferoval ve své práci pouze některé stránky minulosti. Více než slova učitelů, převažovaly v tomto ohledu Nejedlého umělecké zájmy a psychické založení jeho osobnosti. Tato veta není výtkou, nýbrž pouze konstatováním. Vždyť Nejedlý záhy dokázal, že vyrůstá v kulturního historika par excellence.

Hlásil-li se Nejedlý na počátku 20. století ke Gollovi s jistou okazalostí v boji proti pravosti KKZ²⁷⁾ i někdy až upřílišeným kritikismem,²⁸⁾ nikterak to neznamenal, že by se distancoval od tzv. muzejního křídla. Úzký vztah k Jiráskovi, který měl v Muzeu velké slovo i skutečnost, že Nejedlý v muzejním archivu pracoval a byl takřka v denním kontaktu s lidmi, k nimž se Goll choval rezervovaně, něco podobného vylučovaly. I Nejedlého prvotiny prozrazují zálibou v detailu, popisu a stylistickým ztvárněním vliv Zibrťův, Winterův i Pomkův. Postavení mladého muže v české vědecké obci nebylo tedy záviděníhodné. Na jedné straně vystupoval proti kukopisům a považoval se za Gollo-

va žáka,²⁹⁾ na druhé straně byl svázán těsnými pouty s Muzeem.³⁰⁾ Toto oscilování nelze vykládat jako chladný kalkul kariéristy, jemuž oba tábory měly usnadnit cestu na vědecký Olymp, nýbrž jako touhu dychtivého ctitele vědy, snažícího se načerpat co nejvíce vědomostí a využít nejlepší podněty obou směrů. Bylo ovšem logické, že ani gollovci ani muzejní křídlo nepočítali Nejedlého do řad svých nejbližších a nejvěrnějších stoupenců.

Kolísání mezi Gollem a Muzeem se muselo nutně promítnout do Nejedlého vědecké práce. Typický příklad poskytuje monografie Dějiny města Litomyšle a okolí,³¹⁾ v níž autor spojil přístup Gollův s metodou deskriptivního dějepisectví. Ačkoliv kniha vyšla až v roce 1903, kdy si již její autor získával pomalu jméno jako hudební kritik, je ve značné míře plodem Nejedlého studentských let. Materiál k dějinám Litomyšle začal Nejedlý sbírat už na gymnáziu a plán sepsat historii rodného města nosil v hlavě delší dobu. Dokládají to poznámky v konfesi Moje práce i hesla v Ottově slovníku naučném, vztahující se k litomyšlské minulosti.³²⁾ V době vysokoškolských studií jej zmíněný projekt současně lékal i odrazoval. Snadno můžeme dokázat, že tyto rozpaky nepramenily ani tak z obav výtek lokálního patriotismu, jako tkvěly ve sféře subjektivních citů a pocitů.

První milostné zklamání a kritický pohled na litomyšlské poměry tu sehrály svou roli.³³⁾ Ambivalentní poměr k Litomyšli čiší i z vlastních Nejedlého slov: "Nenávídím Litomyšl, ale její historii mám rád. Není to lokální historie."³⁴⁾

K sepsání dějin rodného města strhl studenta Nejedlého litomyšlský poštovní úředník Antonín Tomíček, nadšený amatér na poli historie, který svůj volný čas děлил mezi početnou rodinu a studium hospodářských a sociálních poměrů Litomyšlska v 16.- 19.století.³⁵⁾ Nejedlý zahájil práci na monografii již v roce 1899, vědom si důležitosti svého počínání. Vždyť v té době vydávala vlastní dějiny už "opravdu každá vesnice". Obrat k litomyšlské minulosti signalizovaly v roce 1900 články Z archivu ochranovského,³⁶⁾ obsahující výpisky k historii města v 16. věku, a knížečka Dějiny města Litomyšle a okresu, dovedená do 13.století.³⁷⁾ Její text začlenil Nejedlý později do Dějin

města Litomyšle a okolí.

Tato velká práce byla původně rozvržena na tři svazky (první od počátku města do roku 1421, druhý měl obsahovat léta 1421-1628 a třetí 1628-1860), autor však realizoval jen jeden jediný. Nemá smysl parafrázovat zde obsah knihy. Bez užítku ale nebude povšimnout si požadavků, které Nejedlý na regionální monografii kladl.³⁸⁾

Na první místo stavěl pravdivost badatelských zjištění, uvedených "beze zření na to, padne-li pravdou něco, co dosud bylo snad chloubou města."³⁹⁾ Palackým a Gollem proklamovaná zásada objevuje se tak hned v úvodu knihy. Z tohoto hlediska také její autor kritizoval starší práce, v nichž "pramenný záznam i poslední povídačka lidová měla stejnou cenu..."⁴⁰⁾ Jako druhý bod zdůrazňoval Nejedlý dobrou znalost lokality, v níž se dějiny odehrávají neboť jenom ten, "kdo s místem takovým jest uže spjat než pouhým interesem vědeckým, může zápisy, častou velmi chudé a suché, oživit v skutečný život."⁴¹⁾ Diltheyův postulát subjektivního prožitku nalézáme tedy i v této souvislosti! Třetím požadavkem, bez něhož si nelze regionální monografii představit, je uvědomění si vztahu mezi regionálním a obecně národním. Nejedlý považoval historii Litomyšle za "celé české dějiny v malém."⁴²⁾ A to přesto, že město samo nikdy výrazněji do české politické historie nezasáhlo. Na druhé straně však dějiny Litomyšle spoluvytvářely obraz české minulosti. Vztah obecného a zvláštního i obecného a jedinečného, jež vzdvihují moderní teoretické práce o regionalistice,⁴³⁾ postihl mladý Nejedlý velmi přesně, což zároveň svědčí o jeho schopnosti dialektického myšlení.

Kolísání mezi Gollovým pojetím historie a principy představitelů faktografického křídla českého dějepisceví se odrazilo v jisté nevyrovnanosti knihy. Snaha o perfektní kritiku pramenů, jejich rozbor i sledování poměru místního a národního prozrazují absolventa Gollova semináře, smysl pro detail, častou podružný, je zase typický pro popisnou historiografii. Ostatně Nejedlý se sám v úvodu přiznal, že vzorem mu bylo též "nesmrtelné dílo Tomkovo, jež ukázalo, co lze z monografie důležitého města udělati..."⁴⁴⁾ I když oprávněně kritizoval starší práce věnované dějinám českých měst, přesto stále viděl

v co možná nejuplnějším shromáždění podrobností "největší užitek takového díla monografického...⁴⁵⁾ Tím se mu do jisté míry ztrácel smysl pro hierarchii faktů a vypsání děje nutně spělo do takové šíře, kterou už nebylo možné zvládnout. Sběr faktů mnohdy nevedl k sestavení mozaiky, z níž by vyplynul jasný obraz problému a doby, nýbrž právě jen k hromadění podrobností. Připočteme-li k tomu všemu Nejedlého pracovní vytížení, nelze se divit, že se Dějiny města Litomyšle a okolí, ač se řadily mezi nejlepší regionální monografie své doby,⁴⁶⁾ staly jeho prvním velkým torzem.

Z Nejedlého raných prací se svým způsobem vymyká studie Alois Jirásek, napsaná u příležitosti padesátých narozenin velkého romanopisce.⁴⁷⁾ Dosavadní literatura ji nepřikládala zvláštní význam,⁴⁸⁾ podle našeho soudu však jde o stať klíčovou. Není to zdaleka jen pojednání o Jiráskovi, nýbrž Nejedlý využil této možnosti k formulování vlastního stanoviska k diskutovaným otázkám historie, literatury a estetiky a dokonce zde podal svůj nástin "české otázky". Byl to jeho první ucelenější pokus v tomto směru, avšak pokus předznamenávající koncepci pozdějšího spisu Spor o smysl českých dějin, vydaného o jedenáct let později. Stejně jako v mladším díle soustředil se Nejedlý i v rozpravě o Jiráskovi na tři období české minulosti-husitství, bělohorskou křížovatku a národní obrození, tj. problémy, kterými se zabýval Masaryk,⁴⁹⁾ jehož postoje a metoda však vyvolaly nesouhlas Golla a jeho žáků.⁵⁰⁾

Podívejme se na názory čerstvého absolventa Nejedlého systematicky. Jiráskův tehdy ještě nedokončený románový cyklus o době husitské (Mezi proudy, Proti všem, Bratrstvo) dal mladému badateli podnět k rozsáhlé úvaze. Husitství interpretoval Nejedlý v roce 1901, v souladu se svými dřívějšími studiemi, jako hnutí duchovní a kvitoval proto s povděkem, že Jirásek vyložil v románu Proti všem tuto epochu hlavně z hlediska jejich náboženských snah a nikoliv jako národnostní konflikt. Preferenční národnostních momentů poznamenala, podle přesvědčení Jiráskova vykladače, negativně starší dílo Slavný den.⁵¹⁾ Posud Jiráskova pohledu plně korespondoval s názory Nejedlého, který v analýze románu Mezi proudy symptomatically zdůrazňoval, že spisovatel v něm chtel zachytit "tu jarní atmosféru, jež vládne českými dějinami na samém lo. mu 14. a 15. století, kdy všechn

duševní život u nás pučel nejkrásnějšími květy, kdy valily se u nás proudy nejrůznějších ideí a směrů, avšak svěžích a čistých.⁵²⁾ Národní a lidový obsah husitství vyznával ovšem Jirásek i nadále. Z tohoto důvodu považoval také za hlavní představitel hnutí tábory v čele s Žižkou a nikoliv pražany či dokonce adamity a pikarty, "nejtémnější" výstřelky táboritství.⁵³⁾ Proti původní Nejedlého koncepci, v níž husitská Praha zaujímala ústřední místo, bylo Jiráskovo pojetí v románu *Proti všem* značně odlišné a lze usuzovat, že právě promyšlení tohoto díla vedlo pracovníka muzejního archivu k přehodnocení dosavadních představ. Změna nazírání se však plně projevila až v jeho pracích o dějinách předhusitského a husitského zpěvu.

Dějinnému rozcestí bělohorskému se Nejedlý v jiráskovské práci přímo nevěnoval, nicméně dostatečně jasně ukázal, v čem shledával hlavní příčinu osudové porážky starých stavovských Čech. Vyostřil totiž do krajnosti Jiráskovu tezi o "povšechném úpadku morálním",⁵⁴⁾ zachvátivším všechny sféry života předbělohorské společnosti, který nedokázalo skrýt ani oslnivé pozlátko rudolfinské Prahy. Nádhera císařského dvora pouze re- tušovala ubohost vnitřních poměrů, v nichž se historik při bližším nahlédnutí setkává se "zpuštěností rytířů, s rozmarilostí a nesousedskostí měšťanů, zkažeností vojska, se šibalstvím potulných dobrodruhů, s loupežnictvím"⁵⁵⁾ a dalšími projevy rozvratu. Mravně podlomená země musela zákonitě podlehnout v první vážné konfrontaci.

Koreny Nejedlého striktního odporu a nechuti vůči kulturním směrům 16. a počátku 17.století byly sice hlubší, ovšem hlavní úloha v jejich hodnocení připadla morálním kritériím. V renesanci 16.století viděl Nejedlý záležitost ryze "antikvární, humanistickou a archeologickou," což se odrazilo i v uměleckých výtvorech oné doby. Jen těžko můžeme očekávat jiné stanovisko od člověka, hájícího ideu programního sdělení umění a vycházejícího z myšlenky, že vše, co je krásné, musí být i mravné. Vyzdvihoval-li husitství jako nejkrásnější květ středověku, pak se mu následující etapa českých dějin proměnila v dobu dlouhotrvající krize, vrcholící v událostech dvacátých let 17.století.

Názor o úpadku české předbělohorské společnosti sdílel

Nejedlý s Masarykem, i když autor České otázky věnoval tomuto problému jen minimum místa. Zcela rozdílně od svého univerzitního učitele filozofie však objasnil historický proces, který jsme si navykli tradičně nazývat národním obrozením. Předně odmítl nehistorické romantické domněnky o zázračném vzkříšení národa z mrtvých a podtrhl správnost výkladu o "organickém vzrůstu a vývoji nové doby."⁵⁶⁾ Stejně rozhodně zavrhl i Masarykovu konstrukci o návratu obrozenců k "humanitním ideálům" původní jednoty bratrské. Přestože pisatele České otázky nikde v textu nejmenoval, byla adresnost Nejedlého polemičky zřejmá: "Evangelictví ve smyslu starých bratří jest již v 19.stol./etí/ překonáno. Z líčení Jirásкова, ač teplého a jímavého, viděti jasně, že odtud pokrok lidu nenastane, že návratem o 200 let nazpět nedostane se lid český ani o krok vpřed. A třebaš morální stupeň evangelíků v kronice U nás je vyšší než průměr lidu ostatního, přece na druhé straně je patrnó, že takovíto bratři u vědomí, že mají svůj zvláštní duševní majetek, jenž ostatním schází, jsou hlavnými zastánci konzervatismu, že nastane-li pokrok lidu jinými prostředky než čistě náboženskými, uváznou v konzervativnosti svých zásad."⁵⁷⁾

Čtyřadvacetiletý muž se na stránkách spisu o Jiráskovi vyjádřil k problému, o který vypukl vášnivý spor v roce 1910. Zcela logicky anticipoval v zásadních otázkách budoucí postoj Gollových žáků. Respektoval-li důsledně historický přístup ke zkoumaným epochám, zavrhoval-li vnášení hesel přítomného věku do minulosti a kladl-li akcent na kontinuitu vývoje, nemohl dospět k jiným závěrům. I v jiráskovské práci je však patrné, v čem se Nejedlý lišil od starších Gollových žáků a v čem se ztotožňoval s Ladislavem Hofmanem. Byl to požadavek filozofie českých dějin, který tak naléhavě opakoval v letech 1912-1914.⁵⁸⁾

Pro celý spis je charakteristický sebevědomý tón, pochopitelný u mladého člověka, který právě opustil vysokou školu a je rozhodnut prosazovat své ideály proti hlasům většiny i proti mínění svých učitelů. Takové nadšení ovšem leckdy vede k jednostranným pohledům či ustí v okázalá, leč prázdná gesta. Ani těmto momentům se Nejedlého studie nevyhnula.

Alois Jirásek je, poněkud paradoxně, práce vyřizující

z Hostinského metody, avšak zároveň se obracející proti mínění velkého estetika. Z obecného povědomí se již vytratilo, že Otakar Hostinský nikterak neobdivoval dílo Aloise Jiráska, kterého se Nejedlý rozhodl postavit na piedestal světové literatury jako klasika realistického historického románu. V korespondenci s přítelem Quidonem Hodurou proto několikrát vyslovil nesouhlas s Hostinského soudy o Jiráskovi. To mu však nebránilo, aby jeho argumenty důsledně nevycházely z Hostinského estetických principů, ať již šlo o požadavek empirie či pojetí realismu. Hlavním cílem Nejedlého úsilí bylo přesvědčit čtenáře, že Jiráskem vrcholí vývoj evropského historického románu, který v jeho romantické podobě reprezentují Walter Scott, Victor Hugo a Henryk Sienkiewicz, v období realistickém pak Gustav Flaubert a L.N.Tolstoj. Jirásek však, píše Nejedlý, všechny jmenované spisovatele převýšil, neboť vytvořil realistický historický román nejčistší co do jednoty formy a obsahu. Tím, že se přiklonil k realismu a zároveň sáhl po námětech do minulosti vlastního národa, stal se Jirásek "umělcem plně moderním, pokrokovým."⁵⁹⁾

Nejedlého místy až křečovitá snaha učinit z Jiráska umělce světového významu se projevila v unáhlených a často nespravedlivých soudech, vyřčených o obecně uznávaných autorech. Tvzení, že Jirásek "přinesl umění něco nového", zatímco Sienkiewicz psal, "co tu již bylo",⁶⁰⁾ neprospělo ani Jiráskovi ani Nejedlému. Problémy pozdějších Nejedlého prací, tj. princip kontrastu světla a stínu, vyzdvihování jedné a snižování jiné historické či umělecké osobnosti i omlouvání svého oblíbence za každou cenu, jsou již obsaženy v jiráskovské monografii.⁶¹⁾

V tomto případě nebylo ovšem Nejedlého úsilím složit milovanému spisovateli hold za každou cenu, nýbrž reakce na početné hlasy příslušníků české moderny, ztracující Jiráska jako autora nepsychologického a nedramatického, a navíc příliš spjatého s tradiční nacionální orientací českého umění. Mladému Nejedlému však právě Jiráskův program, idea i sdělnost jeho děl plně vyhovovaly, neboť v nich viděl oporu vůči šobovým projevům dekadence, skepse a relativismu a současně i východisko z labyrintu modernistických proudů, rozrušujících senzitivní nitro člověka přelomu století, avšak neukazujících cestu k pozitivním činům. Snad proto, aby pocity deziluze, doléhající teh-

dy téměř na každého inteligentního muže jeho věku, překonal, upnul se k Jiráskovi a učinil z něho svůj maják v bouřných vodách času. Jeho krédem se stala Jiráskova slova, jež naplňoval již za studií: "Práce, práce a práce! Práce z povinnosti a práce z lásky, ta se nebojí zapomenutí a nečeká slávy."⁶²⁾ V půdě těchto takřka obrozenských zásad nebylo ani mística pro pesimismus fin e de siècle ani pro máchovské pocity rozpolcenosti a zmaru. Zůstala-li vždy Nejedlému bytostně cizí básnická díla okruhu Moderní revue či individualistických umělců generace let devadesátých, neměl pochopení ani pro autora Máje a jiné projevy byronismu v poezii, které si podle jeho názoru vyžádaly "tolik obětí i v řadách nejlepších básníků našich..."⁶³⁾ Úzkostlivé uzavření se před tvůrci hledajícími a nenacházejícími smysl lidské existence i preferování spisovatelů s jasným, dělným a optimistickým programem, jaký v české literatuře představovali Božena Němcová, Vítězslav Hálek a Alois Jirásek, bylo pro Nejedlého příznačné již na gymnáziu. Některé indicie se však zdají nasvědčovat domněnce, že negace literární moderny devadesátých let byla výsledkem obranného reflexu citlivého mladíka, obávajícího se, že by omamnému jedu atmosféry přelomu věků mohl sám podlehnout.

Nejedlý oceňoval pouze Jiráskův přínos žánru historického románu, nýbrž i jeho povídky s historickou a vesnickou tematikou, které znamenaly vykročení na cestu k "umění realistickému." Zvláštní místo v tomto směřování připadlo novelám a povídkám s vojenskými hrdiny, v nichž se autorův zájem o minulost prostupoval s náměty z lidového prostředí. Ačkoliv Nejedlý originalitu Jiráskových vojenských próz oceňoval, nezařadil většinu z nich do rozsáhlého výboru z klasického díla, který o půl století později sám koncipoval. Snad se obával, (oprávněně), že některé texty působí příliš "prorakovsky".

Pojednání o Jiráskovi ukazuje Nejedlého jako výrazného stoupence pozitivistických zásad v uměnovědě. Evolucionistický princip, uplatňovaný v evropské estetice Herbartem a v českých poměrech Hostinským, aplikoval Nejedlý mechanicky i na Jiráskovo dílo: "Chceme-li pochopit, jak Jirásek ve svém umění stále pokračuje, jak každá jeho práce novější je krokem vpřed nad práce starší, musíme přesně z počátku dělit tyto dva proudy jeho tvorby; povídku vesnickou a historickou. Uvidíme pak, jak

úroveň povídky historické se zvyšuje, jak se blíží k realismu lidovému, jak se v něm spojí, její přetvoří, čímž vznikne moderní historický román Jiráskův.⁶⁴⁾ Do důsledku dovedený evolucionistický přístup, převzatý z přírodních věd, spěl ovšem k absurdním závěrům. Klášť kupř. poslední Smetanovy skladby na vrchol mistrova díla, resp. prohlašovat Fibicha za vyšší vývojový stupeň smetanovské linie české hudby dost dobře nejde. Nejedlý se ale o shromažďování argumentů hovořících ve prospěch evolucionistické teorie snažil. A třebaže po čase přírodovědné postupy v estetice kritizoval,⁶⁵⁾ myšlenku o neustálém pokroku v umění nikdy neopustil.⁶⁶⁾ Tvůrce, které nepochopil (Antonín Dvořák, Leoš Janáček), musel proto traktovat jako zastánce překonaných uměleckých názorů, jako lidi vracející se zpět k něčemu, co už je dávno mrtvou minulostí. Vycházejíce z této myšlenky porozumíme, proč je husitství v Nejedlého pracích "jarní květ", zatímco renesance pouze antikvární záležitostí.⁶⁷⁾

Studie o Jiráskovi prezentuje Nejedlého mladické názory relativně nejuceleněji a osvětluje mnohé problémy, nad nimiž dosavadní "nejedlovská" produkce stála v rozpacích. Její, byť jen letmá a nesoustavná analýza, ukazuje mladého vědce jako složitou, ještě nehotovou, osobnost, oscilující mezi myšlenkovými proudy přelomu století a slučující podněty Gollova důsledného historismu a deskriptivního přístupu Tomkových žáků s mravní rigorozitou Masarykovou, dějinným nazíráním Jiráskovým i s estetickým systémem Otakara Hostinského. Rozhodně však nelze tomuto odchovanci české filozofické fakulty již na počátku jeho vědecké dráhy upřít bystrost a poctivou snahu dobrat se odpovědi na otázky, jež v té době zmítaly českou vědou a uměním. Sám fakt, že se pokusil skloubit vlastní pohledy s postuláty svých univerzitních učitelů a že se s velkými vzory neváhal rozejít tam, kde nesouhlasil, svědčí o Nejedlého průraznosti a odvaze. Tyto vlastnosti začal od roku 1902 stále častěji uplatňovat jako hudební kritik a muzikolog.⁶⁸⁾

P o z n á m k y.

- 1) Z.Nejedlý, Český dům, Český lid 7, 1898, s.4-10, 181-185, 355-369, 449-452; 8, 1899, s.204-206, 311-317, 396-399. Vedle této práce sestavoval i rejstříky k Zíbrtovým monografiím a časopisu Český lid. Podrobně je tato činnost zachycena u S.Jonášové-Hájkové a kol., Bibliografie díla Zdeňka Nejedlého, Praha 1959, s.11-13.
- 2) Z celkového počtu 29 hesel, která Nejedlý do redakce Otto-va slovníku naučného v letech 1899-1904 odevzdal, je jich 11 věnováno přímo husitské problematice, většina zbývajících pak náboženským dějinám 15.- 17.století.
- 3) V knižním souboru vydal tyto Gollovy studie K.Krofta. Viz J.Goll, Chelčický a Jednota v XV.století, Praha 1916.
- 4) Z.Nejedlý, M.Jan z Rokycan. K oslavě jeho pětistých narozenin. Světozor 32, 1898, č.40, s.569-572. O genezi stati poskytuje bližší údaje Zíbrtův dopis Nejedlému z 21.7.1898, otištěný v Korespondenci Zdeňka Nejedlého s českými historiky, Praha 1978, s.82.
- 5) S Rudolfem Urbánkem navštěvoval Nejedlý společně Gollův historický seminář, ale osobně se nesblížili. V roce 1898 v něm Urbánek předložil práci Polemická literatura o králi Jiřím z Poděbrad, která určila směr jeho vědeckému interesu na celý dlouhý život. Viz K.Kazbunda, Stolice dějin na pražské univerzitě III, Praha 1968, s.164.
- 6) Krofta napsal v té době stati Kněz Jan Protiva z Nové Vsi a Chelčického "mistr Protiva", ČČM 74, 1900, s.190-220; Kněz Jakub, stoupenec Matěje z Janova, ČČH 6, 1900, s.278-280. Zajímavé postavě Matěje z Janova se věnoval Vlastimil Kybal ve studiích M.Matěj z Janova, ČČH 11, 1905, s.373-390; M.Matěj z Janova a M.Jakoubek ze Stříbra. Srovnávací kapitola o Antikristu. Tamtéž, s.22-37. Urbánkova diserta-ce o Řehořovi z Heimburku zůstala v rukopise.
- 7) J.Goll, Ladislav Hofman, ČČH 10, 1904, s.1-14. Literaturu o tomto předčasně zesnulém Nejedlého příteli shrnula B.Svadb-ová, Zapomenutý historik Ladislav Hofman, HUCP XX/1, 1980, s.7-30. Bez patřičné pramenné základny a bez vzájemné zá-vislosti na příspěvku Blanky Svadbové o něm ve stejné době

pojednal k T.Vojtěch, Ladislav Hofman, Ke kritice českého buržoasního historismu začátkem 20.století. Sborník k dějinám 19. a 20.století 6, 1979, s.199-221.

- 8) L.Hofman, Husité a koncilium basilejské v letech 1431 a 1432, ČČH 7, 1901, s.1-13, 142-162, 293-309, 408-415.
- 9) Tamtéž, s.415.
- 10) V roce 1899 si kupř. poznamenal do deníčku: "Celý prosinec v Univ/erzitní/ bibl/iotéce/ (III G 8)." Deník Z.Nejedlého od 9.1.1898 do 13.11.1901, KZN, pís. pozůstalost Z.Nejedlého, nepublikované rukopisy. Rukopis III G 8 obsahuje řadu traktátů z 15.století, mezi nimi i díla Jana Husa, Jana Rokycany, Jakoubka ze Stříbra, Šimona z Tišnova, Petra Payna a dalších.
- 11) Vyšla o sedm let později s drobnými úpravami. Viz Z.Nejedlý, Volba krále Vladislava II. roku 1471. ČČH 11, 1905, s.38-54, 160-173. O jejím přínosu J.Macůrek, K počátkům slavisticko-historických studií Zdeňka Nejedlého, SPFFBU 2, 1953, s.24-48.
- 12) Viz poznámka č.4.
- 13) Nejedlého husitologickými pracemi se podrobněji zabývali: V.Novotný, Zdeněk Nejedlý historik, in Padesát let Zdeňka Nejedlého, Praha 1928, nestránkováno; K.Konrad, Zdeněk Nejedlý jako historik husitství, přetištěno in K.Konrad, Dějiny husitské revoluce, Praha 1964, s.286-292; J.Charvát, Nejedlý-historik, in O Zdeňku Nejedlém. Stati a projevy k jeho sedmdesátinám. Praha 1948, s.113-127; V.Husa, Zdeněk Nejedlý a pokrokové tradice českého dějepisceví, in Zdeňku Nejedlému ČSAV, Praha 1953, s.247-264; J.Hrabák, Význam prací Zdeňka Nejedlého pro dějiny starší české literatury, tamtéž, s.282-299; J.Macek, Zdeněk Nejedlý a husitství, ČČH 1, 1953, s.21-37; P.Čornej, Vývoj názorů na husitství v díle Zdeňka Nejedlého v letech 1898-1920, ČL 26, 1978, s.235-247; týž, Pojetí husitského Tábora v díle Zdeňka Nejedlého, HT 2, 1978, s.119-127; týž, K některým otázkám Nejedlého výkladu husitství, JSH 49, 1980, s.80-94. O poslední tři uvedené tituly se v našem výkladu opíráme.
- 14) Z.Nejedlý, M.Jan z Rokycan, s.569.

- 15) Z.Nejedlý, Prameny k synodám strany pražské a táboorské v letech 1441-1444. Vznik husitské konfese. Praha 1900. Záslužná edice je bohužel poznamenána mnoha chybami v přepise. Tento nedostatek je svým způsobem pochopitelný, neboť v době, kdy Nejedlý navštěvoval univerzitu, nebyla přednášena paleografie ani se nekonaly kursy čtení starých písem, takže Nejedlý byl v této důležité disciplíně pomocných věd historických samouk. Na cenné podněty Nejedlého edice navázala až v současnosti Blanka Zylinská-Nořížová.
- 16) Z.Nejedlý, Mládí M.Jana z Rokycan, ČČM 73, 1899, s.517-534. Tato pěkná studie, rekonstruuující z nánosů pověstí a klevet životní osudy husitského teologa, bývá občas přeceňována. Ve skutečnosti šlo o typ úkolu, který Goll s oblibou zadával ve svém semináři. Nově Nejedlého poznatky, obsažené v uvedené práci, korigoval J.Kadlec, Námitky M. Jana Z Příbramě proti M.Janovi z Rokycan, Vlastivědný sborník Podbrdská 14, 1978, s.15-21.
- 17) Z.Nejedlý, Česká misie Jana Kapistrana. Praha 1900. Otištěno též v ČČM 74, 1900, s.57-72, 220-242, 334-352, 447-464. Vynikající je především druhá část díla, přinášející rozbor Kapistranových výkladů proti husitům.
- 18) Z.Nejedlý, Prameny k synodám strany pražské a táboorské, s. 16.
- 19) Z.Nejedlý, Moje práce, Praha 1973, s.18-19.
- 20) Alespoň stručné poznámky si zaslouží Nejedlého periodizace husitství. Mladý vědec v podstatě vyšel z Palackého, vytvořil si však periodizaci vlastní. Za předejru husitství pokládal druhou polovinu 14.století. Vlastní husitskou epochu datoval od vystoupení Husova až do smrti Jiřího z Poděbrad, tedy léty 1403-1471. Období od nástupu Jagellonců na český trůn až do roku 1519, kdy do Čech dolehl ohlas Lutherovy akce, za ústup z dějinné scény, léta 1519-1627, pak za etapu pozvolného umírání utrakvismu, ukončenou vydáním Obnoveného zřízení zemského a mandátů proti nekatolíkům. Je přinejmenším pozoruhodné, jak se toto členění shoduje s nejnovejšími závěry československé historiografie. Viz příslušné partie Přehledu dějin Československa I/1, Praha 1980.

- 21) J.Pekař, Spor o individualismus a kolektivismus v dějepísectví, ČČH 3, 1897, s.146-160.
- 22) Skvělou ukázkou skýtá kupř. medailon Svatý František z Assisi, ČČH 2, 1896, s.1-10.
- 23) Podrobně se názory Wilhelma Diltheje zabýval I.S.Kon, Kritický nástin filosofie dějin 20.století, Praha 1963, s.83-110.
- 24) J.Strátecký, Historismus a estetika u Zdenka Nejedlého, in Zdeněk Nejedlý - klasik naší vědy a kultury, Praha 1978, s.147.
- 25) Je uložena v knihovně Zdenka Nejedlého, součásti Kabinetu Zdenka Nejedlého Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV, pod sign. 5 BN 2112.
- 26) O Diltheyových dílech referoval Masaryk i v tisku. Viz kupř. recenzi na spis Einleitung in die Geisteswissenschaften, Athenaeum 2, 1885, s.13-14.
- 27) Na podporu Gollova stanoviska proti Rukopisům uveřejnil Nejedlý dvě studie. Viz Z.Nejedlý, Kotle a lesní rohy, in Sborník prací historických. K šedesátým narozeninám dvor. rady prof. dra Jaroslava Golla vydali jeho žáci. Praha 1906, s.380-388; Z dozvuků boje o RKZ, LF 33, 1906, s.432-440. O těchto a dalších Nejedlého krocích v polemice o RKZ blíž P.Čornej, Vystoupení Zdenka Nejedlého proti RKZ v roce 1937 a jeho ohlas, ČL 25, 1977, s.46-53.
- 28) Z.Nejedlý, Ant. Boček a Frant. Jelínek, ČČH 6, 1900, s.132-135. Na některé omyly Nejedlého stati upozornil v rukopisné studii Milan Skřivánek, pracovník Okresního archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli.
- 29) Na Golovy podněty navázal Nejedlý i v edici Oldřicha Kalenice z Kalenic satyrický list ke Lvovi z Rozmitála z r.1478. Praha 1903. Uveřejnil tu i popis Jenského kodexu, mladší obdoby Göttingenského sborníku, o němž psal kdysi Goll.
- 30) Není bez zajímavosti, že Nejedlého přednášku o mládí Jana Rokycany, pořádanou královskou českou společností nauk v říjnu 1899, navštívili převážně stoupenci muzejního tábora na čele s V.V.Tomkem.

- 31) Z.Nejedlý, Dějiny města Litomyšle a okolí. Díl I. Dějiny kláštera a biskupství litomyšlského (do roku 1421). Litomyšl 1903.
- 32) Jsou to hesla Litomyšl, z Litomyšle Mikuláš a Litomyšlské biskupství, OSN 16, 1900, s.174-175, 175-176, 176.
- 33) O Nejedlého vztahu k Marii Seidlové, dceři litomyšlského uzenáře, viz P.Čornej, Zdenka Nejedlého léta učňovská a vandrovní, HUCP XXIII/2, 1983, v tisku.
- 34) Záznam z Nejedlého deníku z let 1898-1901, zapsaný v prosinci 1899, s.4.
- 35) O Antonínu Tomíčkově psala B.Svadbová v doslovu k edici Zdeněk Nejedlý-Antonín Tomíček. Korespondence. Hradec Králové 1976, s.232-245. Kniha umožňuje detailní poznání zrodu Nejedlého Dějin Litomyšle a okolí. Velkou rukopisnou práci o Antonínu Tomíčkově připravil Milan Skřivánek.
- 36) Z.Nejedlý, Z archivu ochranovského, Vzdělávací příloha k třetímu číslu Věstníku samosprávného a národohospodářského okresu litomyšlského 1, 1900, s.1-3.
- 37) Z.Nejedlý, Dějiny města Litomyšle a okresu, Litomyšl 1900.
- 38) O Nejedlého pojetí regionalistiky viz J.Charvát, Zdeněk Nejedlý a historická vlastivěda, ČSPS 66, 1958, s.1-6; J. Hanzal, Zdeněk Nejedlý - historik Litomyšle, Zprávy z muzeí od Trstenické stezky 13-14, 1973, s.3-11; týž, Nejedlého přínos regionálnímu bádání, Českolipsko literární 3, 1979, s.5-15; B.Svadbová, Pojetí regionálních dějin Zdenka Nejedlého, in Zdeněk Nejedlý - doba, život, dílo, s.71-85; táž, Od regionu k národu. Doslov k edici Z.Nejedlý, Osudová setkání, Hradec Králové 1978, s.217-233; P.Čornej, Genese Nejedlého pojetí regionalistiky jako součásti kulturní historie, Muzeum a současnost 1, 1978, s.77-97.
- 39) Z.Nejedlý, Dějiny města Litomyšle a okolí, s.IX.
- 40) Tamtéž.
- 41) Tamtéž, s.X.
- 42) Tamtéž, s.1.
- 43) Např. F.Kutnar, Hodnota a úkol regionálního muzeu v ději-

nách, Acta regionalia. Sborník k 75.narozeninám F.Roubíka.
Praha 1965, s.7-10.

- 44) Z.Nejedlý, Dějiny města Litomyšle a okolí, s.IX.
- 45) Tamtéž, s.X.
- 46) Viz recenzi J.Pekaře v ČČH 10, 1904, s.222-224. Nejedlému ale více záleželo na názoru Z.Wintra ve Zvonu 4, 1904, s. 42-43. Ostatní, vesměs pochvalné kritiky, uvádí B.Svadbová v edici Zdeněk Nejedlý - Antonín Tomíček, s.143. Zájem o dějiny rodného kraje se Nejedlý nikterak nelišil od jiných příslušníků Gollovy školy. Blíže P.Čornej, Geneze Nejedlého pojetí regionalistiky jako součásti kulturní historie, s.82-83.
- 47) Z.Nejedlý, Alois Jirásek, Praha 1902. Nejedlý tuto práci vydal vlastním nákladem, i když byla otištěna v ČČM 75, 1901, s.301-325, 489-511; 76, 1902, s.39-53, 186-211, 403-423.
- 48) Výjimku představuje nepříliš zdařilá pasáž J.Paclta, Tři kapitoly o Zdeňku Nejedlém, Praha 1957, s.35-47. Lépe J. Dvořák, Zdeněk Nejedlý a nová česká literatura, Praha 1978, s.62-64.
- 49) T.G.Masaryk, Česká otázka, Praha 1895; Naše nynější krise, Praha 1895; Jan Hus. Naše obrození a reformace. Praha 1896; Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení. Praha 1896.
- 50) L.K.Hofman, Dobrovský a česká reformace. Poznámka k Masarykovu Janu Husovi. In L.K.Hofmana Sebrané spisy I, Praha 1904, s.170-174.
- 51) Z.Nejedlý, Alois Jirásek, s.66.
- 52) Tamtéž, s.59.
- 53) Tamtéž, s.68.
- 54) Tamtéž, s.39.
- 55) Tamtéž.
- 56) Tamtéž, s.69.
- 57) Tamtéž, s.76. K Jiráskovu názoru na organické sepětí barokní doby s epochou osvícenskou a obrozeneckou viz vynikající

studii M.Touška, *Tři kapitoly o českém baroku I. K Jiráskovu pojetí českého baroka*. Wiener slavistischer Almanach 8, 1981, s.187-244.

- 58) Z.Nejedlý, *Spor o smysl českých dějin*, Praha 1914. Původně toto dílko vycházelo na pokračování v *České kultuře* 1, 1912-1913.
- 59) Z.Nejedlý, *Alois Jirásek*, s.43.
- 60) *Tamtéž*, s.43.
- 61) *Nejedlý to sám přiznal na stránkách spisu B.Smetana a kulturní politika F.L.Riegra*, Praha 1915, s.1.
- 62) Z.Nejedlý, *Alois Jirásek*, s.53.
- 63) *Tamtéž*, s.7.
- 64) *Tamtéž*, s.19.
- 65) *Viz Z.Nejedlý, Krize estetiky, Česká kultura I, 1912-1913, s.19-23, 42-47, 76-78.*
- 66) *Blíže o Nejedlého estetických soudech a jejich genezi J. Střítecký - J.Hanzal v předmluvě k výboru Nejedlého statí a recenzí Umění staré a nové, Praha 1978, s.5-37. Jde o nejpozoruhodnější studii, která byla v posledních letech Nejedlého dílu věnována.*
- 67) *P.Čornej - J.Hanzal - J.Jirásek - J.Kojzar - B.Svadbová - S.Zachařová, Zdeněk Nejedlý - klasik české vědy a kultury, in Zdeněk Nejedlý - klasik naší vědy a kultury, Praha 1978, s.64-66.*
- 68) *Ještě v roce 1901 nebyl Zdeněk Nejedlý rozhodnut, v jakém vědním oboru se bude habilitovat, ačkoliv žádný z přátel o jeho univerzitní dráze nepochyboval. Myšlenku získat docenturu církevních dějin brzy opustil (nějakou dobu choval dokonce "groteskní" nápad dělat doktorát na teologické fakultě), a tím mu cesta na historické katedry, stejně již obsazené staršími žáky Gollovými, zůstala uzavřena. Masarykova nabídka na habilitaci z estetiky se brzy ukázala nereálnou, záhy však (v průběhu roku 1903) vyvstal nápad, aby si Nejedlý požádal o docenturu z hudební vědy. Tě v roce 1905 skutečně dosáhl. Jak se však mladý muž těžce loučil*

s plány husitologickými, dokládají jeho dopisy Gollovi, v nichž ještě dlouhý čas proklamoval realizaci svých starších projektů z oblasti historie. Upřesňuji tímto údaj v mé studii K učitelskému působení Zdeňka Nejedlého na pražské univerzitě, HUCP XX/2, 1980, s.8-10. Neznal jsem v té době ještě v plném rozsahu Nejedlého korespondenci s Quiđonem Hodurou a Otakarem Ostrčilem.

Jan Havránek

Z PRAMENŮ K DĚJINÁM "DĚLNICKO-STUDENTSKÉHO VÝBORU" V PLZNI
Z LET 1920 - 1922.

(2.část, 1920-1921)

Ve 3.čísle Zpráv Archivu Univerzity Karlovy (1980) byla uveřejněna 1. část edice pramenů k dějinám "Dělnicko-studentského výboru" v Plzni (s.109-134). "Dělnicko-studentský výbor" se ustavil na schůzi svolané vzdělávací komisí krajského spolku vysokoškolských studentů "Radbuza" dne 29.července 1920 a byly v něm zastoupeny krajské výbory mládeže sociálně demokratické strany a Československé strany socialistické, "Radbuza", "Obnova" - sdružení organizací učitelů z Plzeňska a "Mrštík", sdružení abiturientů středních a odborných škol v Plzni. Později se prací výboru zúčastnili i zástupci Výboru studentstva středních a odborných škol (V.S.S. a O.Š), který se mezitím nově konstituoval ze studentů nejvyšších ročníků těchto škol.

V předchozí, první části edice pramenů byly uveřejněny dokumenty týkající se vzniku výboru, jeho stanov a posléze jeho první výroční zpráva. Byly to dokumenty převážnou většinou vydané již ve své době tiskem a tak představující "Dělnicko-studentský výbor" veřejnosti. Jejich obsah se dotýkal hlavně vnější, přednáškové a jiné osvětové činnosti, kterou výbor sajišoval. Tato druhá část se věnuje vnitřnímu životu "Dělnicko-studentského výboru" v prvním roce jeho existence. Hlavním dokumentem, který zachycuje jeho vnitřní vývoj, je zápisní kniha výboru, která je uložena v pozůstatosti jeho předsedy, Jaroslava Poleníka v Archivu města Plzně (č.177). Obsahuje zápisy o schůzích výboru po celá dvě léta jeho činnosti, tj. od 19.srpna 1920 do 25.srpna 1922. V jednáních výboru se od počátku ve stále rostoucí míře projevovaly rozdílné politické názory, v nichž se vyjasňovaly a vyhraňovaly hlavně rozpory mezi stoupeni revoluční socialistické ideologie a mezi reformisty. Podrobné zápisy debat (zapisovatelem byl Jaroslav Procházka) podávají živý obraz názorových střetnutí. Mírné rozpory prvních

deseti měsíců se prudce vyostřily poté, co J a r o s l a v P r o c h á z k a uveřejnil v Nové době 30.7.1921 zásadní článek "R o k č i n n o s t i D ě l n i c k o - s t u d e n t s k é h o v ý b o r u v P l z n i" a poté podal ve výboru návrh programových směrnic, v němž požadoval, aby se výbor nejen otevřeně přihlásil k myšlenkám socialismu, ale aby věnoval pozornost i idejím komunismu. Názory, které byly v debatách k Procházkovým návrhům vysloveny, jsou zde reprodukovány jak na základě záznamů v zápisní knize, tak i podle novinových výstřižků uložených v Poleníkové pozůstalosti. I když byl Procházkův návrh ve výboru po obsáhlé debatě zamítnut, pronikaly myšlenky revolučního socialismu do debat na schůzích výboru stále výrazněji v druhém roce jeho činnosti, jak bude dokumentováno ve třetí části této edice.

Způsob vydání vychází ze shodných zásad jako první část edice, tj., že jsou vynechávány záznamy nebo části záznamů, které se týkaly technických, organizačních a jiných z hlediska teoretického a politického vývoje nepodstatných stránek činnosti výboru. Odlišný charakter materiálu - zde většinou zápisy ze schůzí - však nutí vydavatele k tomu, aby místy shrnoval obsah zápisů do náhradních registů, které jsou odlišeny, podobně jako základní registry, užšími sloupci (55 úderů na řádku). Tam, kde je text uveden v plném znění, je dán do úvozovek a otištěn na plné šířce stránky (60 úderů na řádku). Při přepisu záznamů v zápisní knize je respektována dobová ortografie a forma psaní zkratk. Vynechané věty nebo části vět jsou vyznačeny třemi tečkami uvnitř řádku, vynechané odstavce třemi tečkami na zvláštním řádku.

Jednání Dělnicko studentského výboru - zápisy z výborových schůzí

19.8.1920

"Kolega P o l e n í k uvádí pracovníky, kteří budou za "Radbuzu" činnými v akcích Dělnicko-studentského sdružení. Za sociální demokraty uvádí kolega V á l e k, že nemůže za svoji stranu určit a jmenovat řečníky na přednáškv."

26.8.1920

Schůze v místnostech spolkového domu "Nebe", přítomni: všichni delegáti "Obnovy", 3 delegáti soc.dem., 2 delegáti čs.soc., 2 delegáti "Radbuzy".

"P o l e n í k upozorňuje, že bude nutno uspořádat v dohledné době cyklus přednášek o socialismu. Příkladní debatní večer má se konati dne 9.zář. na thema: "Evoluce a revoluce" přednášet bude kol. Procházka."

2.9.1920

Schůze v místnostech "Radbuzy", přítomni: 1 soc.dem., 2 čs.soc., 2 členové "Radbuzy", 4 členové "Obnovy".

"Kol. P o l e n í k sděluje, že na příští debatní večer, který se bude konati ve spolkovém domě "Peklo", zavítají právě v Plzni meškající rumunští studenti, kteří se o tyto akce zajímají. Francouzský překlad přednášky pro tyto hosty obstará kol.Procházka.

...

Spolek "Mrštík" žádá o přijetí do Délnicko-studentského výboru. Na návrh kol. P r o c h á z k y usneseno přijati "Mrštíka" za podmínek stanovených v Řádu Dél. stud. výboru.

...

Jednáno o přednáškovém cyklu o socialismu. Po debatě stanoven tento pořad: 1. Historie socialismu. 2. Kolektivism a komunism. 3. Syndikalism a družstevní socialism. 4. Socialisace průmyslové výroby a dolů. 5. Agrární reforma. 6. Socialistická kultura. 7. Socialism a technická kultura. 8. Délnické hnutí. O historii socialismu přednášeti bude prof.Patzák. Vyřídí kol.Marek."

9.9.1920 (Přesné datum chybí)

Schůze v místnostech "Radbuzy"

"Přítomni p.Leitl, Hejný, Příhoda, Kok, Procházka, Otis, slč. Hrubá, Hatina, Sedláček st. a ml., Válek a Ullrich. Změny delegátů - Soc.demokraté za kol.Marka kol.Duchka, za kol.Kličku kol.Ullrich, kol.Válek postupuje za náhr. do výboru. "Radbuza" za kol.Pexidra kol.Procházku kol.Černý.

...

Informační články o Del.stud.výboru obstarají kol.Leitl (Nová Doba), kol.Hatina (Omladina), kol.Černý (Český Deník) a kol.

6.10.1920

"Za odstupující funkcionáře zvoleni jednomyslně Fr.Leitl jednatelem, J.Procházka zapisovatelem".

Na 4.11.1920 je připravován: Divadelní večer dělnicko-studentský.

Ve dnech 15.11.1920 - 20.12.1920 se bude konat přednáškový cyklus informací o našich politických stranách.

Přednášky budou dvakrát týdně a jednotlivé strany budou pozvány přípisem, který napíše Poleník.

"Řečníci pro politické organizace z řad Radbuzy jsou: Černý: "28.říjen", "Státní formy"; Šterbík: "Bílá hora"; Cikán: "J.A. Komenský"; Poleník: "K.Havlíček Borovský"; J.Procházka: "O legiích", "O stranictví". Kromě toho slibuje kol.Poleník, že, bude-li třeba bude mluvití též k "28.říjnu", o "Bílé hoře" aj."

29.10.1920

Schůze v místnosti "Omladiny" v Pekle.

"Přítomni: za soc.dem. př.Sedláček a Ullrich, za čs.social. př. Kaplan, Humlová a Vícha, za "Radbuzy" Poleník, Procházka a Černý, za "Obnovu" př. Kok a Štrér, za "Mrštík" př. Kilberger, Leitl, Hejný. Jako hosté: Pták a Škeřík."

P o l e n í k oznámil, že divadlo ztroskotalo pro technické potíže. Bylo odesláno 9 dopisů politickým stranám. "Došlo 6 dopisů: 1) Obrodné hnutí čs.studentstva žádalo informace o D.S.V., na což bylo již odpověděno. ... 3) Živnostenská strana, že vysílá řečníka p. Fr.Pechmana, obchodníka v Doubravce. 4) Čs.nár.Jem. vysílá odb. učitele Eduarda Šimka a Mladá generace téže strany zároveň opakuje svoji žádost o přijetí do D.S.V."

Řečníky vysílají čs.socialisté a Modráčkovci. Urgence stranám: Leitl agrárníky, Kilberger soc.dem., Procházka marx. levici, Černý realisty, Leitl slovenskou stranu národní. "Poleník losem je určen, aby zašel k lidovcům. 5.října přednáší Macháček: "Od Bílé hory k 28.říjnu", večer bude doplněn recitacemi."

Potom projednávána žádost Mladé generace národní demokracie o přijetí. V bouřlivé debatě (v zápise podrobně vypsa-

né) se zástupci národních socialistů vyslovili proti, sociální demokraté byli pro, ale s výhradami. Při hlasování bylo 6 hlasů proti, 6 hlasů pro a předseda nakonec rozhodl pro přijetí s podmínkou, že Mladá generace přijme bez výhrad řád D.S.V. a složí 25 Kč (návrh Procházekův).

19.11.1920

Výborová schůze za účasti 20 osob, na které za nár.demokraty byli přítomni Hůta, Štěpánková a Jelínek a H ů t a učinil vstupní prohlášení pro spolupráci. Předsednická zpráva o tom, že večer Komenského byl 9.akcí, že byly absolvovány 4 extenze a na dělnicko-studentské akademii ve Škvrňanech promluví př.Leitl o sblížení dělnictva a inteligence.

"Př. K a p l a n: Bylo by třeba choditi mezi dělníky s thema-ty přístupnějšími, jinak se stáva, že je to nestravitelné a je malý zájem. Není třeba mluvit stále o politických theme-atech: Doporučuji k úvaze: dělník a hudba, jak naslouchati hudbě, ně-cco z astronomie, o dnešních kraválech, náboženská otázka, od-luka, nové církve, je potřeba náboženství? atd. P ř. H a t i -n a: účetnictví, něco z dějin české literatury. P ř. P o l e -n í k: Nikdo nemá zkušenosti, je třeba říci, co by rádi sly-šeli v dělnických organizacích."

Potom probíhala debata o prohlášení př. Hůty, ve které se proti němu ozval dost silný odpor. Schůze skončila o půl dva-nácté v noci.

17.2.1921

Na schůzi výboru podává P o l e n í k zprávu archivář-skou:

"Podobné hnutí nalézá ohlasu v Lounech, Praze, Brně, Ostravě a Vídni ... přece však je statistika špatná pro dělnictvo. Na poslední schůzi bylo 7 dělníků. Příčinou je buď špatný program nebo špatná agitace."

Potom obviňuje jednotlivé složky z nečinnosti, sociální demokraté a národní socialisté se brání náva-lem činnosti uvnitř svých vlastních organizací. Převládá skeptický tón, od něhož se odlišilo až vystoupení Procházky:

"Nelze mluvit o kastovnictví, je to jen prostá dělba práce. Radbuza bude trvat stále na myšlence D.S.V. a neutěče od toho, jak to chce udělati Mrštík."

2.3.1921

Na výboru propukl spor, kdy čs.soc. odvolávali své lidi z výboru. Jejich stanovisko tlumočil K a p l a n:
"Myní mluvím za svou osobu. D.S.V. není nic velkého a důležitého. D.S.V. mne zklamal. Poleník nemá pravdy, když tvrdí, že D.S.V. je předpokladem pro budoucnost mladého člověka. Nevěřím, že by akademické povídání v D.S.V. mohlo někoho přivést k socialismu."

V následující debatě výrazně převažoval nesouhlas se stanoviskem Kaplanovým.

10.3.1921

Na výboru nebyli přítomni zástupci čs.soc. a zástupci Mrštíka.

"8.dubna bude debatní večer, na němž Procháska jako hlavní referent promluví na thema "Člověk a práce" a na nějž bude určeno víc koreferentů. Návrh se přijímá. Soc.dem. a Mladá generace slibují, že vyšlou koreferenty. Hora bude pozván jako koreferent. Procháska určuje prameny pro svoji přednášku: Fleischnera, Špačka, Masaryka."

Následuje diskuse o náboženské otázce a další o podílu

Mladé generace na práci D.S.V. V ní P o l e n í k:

"D.S.V. stojí na stanovisku socialistickém. Mladé generace vystupovala proti D.S.V., proto se musí smířit s nedůvěrou. Skutky jsme dosud neviděli u Mladé generace s výjimkou Netrvala.

P r o c h á s k a: Poměr dělnické mládeže a Mladé generace proto není upřímný, ježto národní demokracie reprezentuje inteligenci myslící nesocialisticky, kdežto dělnická mládež je orientována socialisticky. Ideový rozpor brání zde sblížení. Je samozřejmě, že musí býti jiný poměr mezi dělníkem a studentem z nepolitické "Radbuzy" a dělníkem z politické strany nár.dem."

Dále pak odkazuje Tučka na své články v "Omladině", "Realistické strážní" a "Studentském věstníku".

16.3.1921

Výborová schůze v "Omladině" v Pekle; na ní zastoupeni soc. dem., Mladá generace, Radbuzá, Obnova. Určena delegace pro jednání s čs. socialisty.

23.3.1921

Na výborové schůzi byli přítomni zástupci: soc. dem. (7), čs. soc. (2), Ml. gen. (1), Radbuzy (3), Obnovy (2), V. S. S. a O. Š. (4).

15.4.1921

Výborová schůze. Procházka podává předsednickou zprávu: "Čs. socialisté omluvili nevyhlášení koreferenta na večer debatní "Člověk a práce", komunistická mládež vysílala Horna.

...

Oznamuje, že "Radbuzá" vysílá další náhradníky do D. S. V.: Le-
vita a Weinfurtra."

Na výboru pak došlo k ostré polemice mezi čs. soc. (Daňhel) a Mladou generací (Netrval).

29.4.1921

Netrval na schůzi oznámil, že se vzdal funkce. Spor o Ptákově přednášce z 22. dubna "Demokracie a velezrada". "K i l b e r g e r protestuje za Mrštíka, že se velezrada dala na program bez schválení. Je to choulostivá věc, hraje se do noty komunistům. H a t i n a souhlasí s Kilbergerem. Thema bylo neúčelné, v této době to znamená šlapati cestu ke komunistům. Situace byla tak vážná, že redakční rada rozhodovala, zda-li se to má dát do "Nové doby". Myslím, že všichni členové D. S. V. jsou státoporní. Komunisté byli seštváni na tuto přednášku, chtěli tam dokázat, že nejsou velezrádci. Soc. dem. nemohou toho schvalovati a protestují. D a ň h e l: Pro příště si vyhrazuje schválení schůze pro takovou akci. U l r i c h: Byl to pochybený krok. Procházka, jako jeden z intelektuálních původců odůvodňuje postup předsedy tím, že zavrhuje oprávněnost sločinu velezrady v demokratickém státě cítili jsme vnitřní nutnost za dnešních velezradných procesů, aby se v D. S. V., kde prý se nebojíme žádné myšlenky sebe radikálnější, promluvílo o tomto tematě. P o l e n í k: D. S. V. je volná tribuna,

nestarali jsme se o komunisty, hleděli jsme pouze, jak by se dala situace zachrániti."

Debata se vedla za neúčasti Mladé generace, když Netrval odešel.

10.6.1921

Výborová schůze.

"S e d l á č e k a U l r i c h protestují proti znění a tónu dopisu, jímž předseda připomínal jak soc.dem., tak i čs.soc., Mrštíku, V.S.S. a O.Š. jejich povinnosti. Sedláček prohlašuje, že dělnictvo má dnes důležitější úkoly, že tu jde o boj o politickou moc, kultura musí ustoupit do pozadí.

...

P o l e n í k oznamuje, že Mladá generace se neomluvila po třikrát a že vůbec neodpovídá na přípisy D.S.V. Je tu alespoň zkušenost, že s měšťáckými studenty není možná spolupráce. ... Mladá generace vyloučena z toho důvodu, že stojí již de facto mimo D.S.V."

24.6.1921

Výborová schůze, na které se uvažuje o další činnosti přednáškové, jako náměty jsou uváděny: česká epika, Taylorismus, psychotechnika. Připraven výlet do Mariánské Týnice.

"Radbuza podává výčet řečníků na Husa, již jsou k dispozici: Poleník, Procházka, Černý, Pták, Štěrbič, Bartovský, Křížek, Chvojka, Mlynařík, Pexidr, Pleskot, Port, Šulc, Weinfurter, ze středoškoláků Tupý, Bárta, Hejl, Fučík."

8.7.1921

Bylo obesláno 7 přednášek o Husovi.

29.7.1921

Dýma přednášel na téma "Bolševictví a ruské politické strany". Výletu do Mariánské Týnice se účastnilo 45 osob.

- - - - -

30.7.1921 vyšel v "Nové době" článek Jaroslava Procházky: "Rok činnosti Dělnicko-studentského výboru v Plzni"

/následuje výtah z článku/

"Otázka poměru inteligence a dělnictva byla a je otázkou stále aktuální. Sovětské Rusko bylo zeno řešiti je za poměrů velmi obtížných. ... D.S.V. prodělal několik období. Je organizován nepoliticky, ale měl vždy svoje zabarvení a svůj směr. Sblížení mezi oběma složkami dělo se na podkladě socialistického. Socialistická směrnice v D.S.V. byla důkazem, že nejde o nějaký náhodný rozmar, nýbrž o vážnou a cílevědomou snahu postavenou na pevný základ. Ostatně každá organizace má svůj směr, i kdyby se sebevíce střežla vši politiky. Kdyby nebyl D.S.V. socialistický, musel by býti buržoasní. Pak by se ale nebyl ustavil."

Pak následuje hodnocení přednáškových cyklů. První, o socialismu, hodnotí Procházka velmi kladně, méně je spokojen s cyklem o politických stranách, mimo jiné i proto, že "... zahostil se neblahý zvyk, že se od té doby stále více myslelo na pomoc od starších a podceňovaly se referáty, vyšlé z mládeže. Přestalo se přemýšletí o vnitřním propracování a hledělo se příliš mnoho na laciný vnější úspěch.

...

Děly se pokusy, aby se oživila vnitřní činnost. Prátelecké večery, exkurse a společné výlety nemohly nahradit prázdnoty vnitřního života. Pouze přednáškové extenze plnily svůj úkol, že seznamovaly studenty s dělnickým prostředím na venkově. Vše to znamenalo hodně, ale nebylo to oživeno vnitřním prožitím. Scházela tu ke konci společná myšlenka a společný zájem o nějakou věc. Nebylo tu žádné vnitřní spolupráce. Vytýká D.S.V. naprostý nedostatek vnitřního prožití svého základního problému."

Následuje pak ostrá kritika studentstva.

Studenti nejsou a nikdy nebyli živlem, který by vydržel u nějaké seriosní práce. ... Ale bylo to ještě horší, než aby se na to vystačilo se zklamáním. Místo aby přednášeli svoje názory, většina zarytě mlčela a mlčky nesouhlasila s přednesenými referáty. Nemluvili, protože asi nedovedli nic kloudného říci.

To je naše budoucí inteligence.

... D.S.V. je důkazem nemohoucnosti inteligence přiblížit se k dělnickým a lidovým masám. ..."

Následují výtky i dělnictvu.

"... Ale nesmí se zapomenouti, že bylo to dělnictvo, které mělo své vážné námítky proti D.S.V. již před půl rokem. ... Chyba byla jen v tom, že nepronesli docela uvědoměle své námítky. ... D.S.V. tím podal malý důkaz, že dělnictvo stálo výše než studovaná inteligence, že lépe a dříve porozumělo tomu, že vše není v D.S.V. v pořádku.

... Stálá návštěva všech akcí svědčí o tom, že vyplňuje určitou kulturní mezeru v Plzni. Scházejí se tam lidé všech stavů a vyznání politických. Každému názoru je otevřen volný průchod, každý může projevit své mínění. Tím se liší od obyčejných vzdělávacích korporací, kde se neusiluje o střetnutí různých názorů na věc. ...

Z D.S.V. nepodařilo se udělati středisko plzeňské mládeže. Tu a tam byly čilejší debaty, ale i ty byly často ospalé. Hrobový klid v D.S.V. je počátkem neslavného konce. D.S.V. neznamená velké hnutí v mládeži. D.S.V. dostává veteránské rysy."

Hrozilo tu upadnutí do vyjetých kolejí tradičních studentských spolků s jejich tradiční bezideovostí a potíráním vší pokrokovosti.

"Ani socialismus není prožíván v D.S.V. upřímně. Je tu jakési hraní si se socialismem. Socialismus není vyhnán v D.S.V. do svých důsledků, jež přinesla dnešní doba. Nezápasí ostře mezi sebou různé názory, nýbrž panuje v něm plochost a bezduchost. ... D.S.V. musí být daleko levější, než byl dosud. ... Kritika není proto, aby slavila vykonané, nýbrž aby usměrnila budoucnost. Z výkladu plyne, že nutno ozdraviti D.S.V. domyšlením problémů, jež klade před nás a položití vnitřní činnost na první místo před činností extensivní."

- - - - -

Na článek navázala polemika.

Čech 2.8.1921 (podpis O t a Z n í k) Článek shrnuje myšlenky Procházkovy kritiky a dodává své závěry:

"Zač stojí "socialismus" socialistického studentstva, předpokládáme-li nestrannost referátu? ... Ale buďme showivaví. Student,

pokud má svým budoucím povoláním být úředníkem, obchodníkem, těžko se může pro socialismus nadchnout, leda že by chtěl se dáti do jeho služeb jako placený agitátor."

Omladina 6.8.1921 F r. H a t i n a: R o k č i n n o s t i
D ě l n i c k o - s t u d e n t s k é h o v ý b o r u
v P l z n i. Promlouvá za dělnickou mládež.

"Sociálně demokratická mládež nezklamala stejně tak, jako nezklamalo studentstvo sdružené v "Radbuze", a tím podrží se, že D.S.V. splní po této stránce svůj úkol. Kol. Procházka musí se spokojiti a já mu věřím, že tak učiní, s tím, že dělnická mládež v mnoha případech myslí pomaleji, že jest potřeba trpělivosti a vytrvalosti, a v tom také bude známka zdárného našeho výsledku.

Sociálně demokratická mládež prohlašuje, že za D.S.V. stojí a pro udržení jeho bude plně ze svých sil pracovati. Věříme, že ve společné práci budeme sílit a tím také i v budoucnu budeme se svojí prací spokojeni."

Nová doba 10.8.1921 A r n o l d C h v o j k a, K p r v í -
m u v ý r o č í D ě l n i c k o - s t u d e n t s k é -
h o v ý b o r u v P l z n i. Uvádí, že výbor byl
kritizován, že je činnost vedena napravo a častěji:

"... že je až příliš levě orientován.

Dnešní student nemá prosté smyslu pro velké otázky dneška, nemá pochopení pro socialismus, mnoho-li by u něho upřímní socialisté rádi viděli. ...

Ne tedy nedostatek ideovosti, ani programovosti, ale nedostatek mladého dorostu studentského, jmenovite středoškolského, zaměřujícího se o práci výboru."

- - - - -

12.8.1921

Schůze výboru, přítomni za soc. dem. 5, čs. soc. 2, za Radbuzu 5, Mrštíka 1. Debata se soustředila na Procházkův článek.

"U l r i c h se táže, co to znamená levější. T u m p a c h považuje čin Procházkův za nesprávný, ježto neměl Procházka jíti s tím na veřejnost. U l r i c h prohlašuje, že se sho-

duje v principu s Procházkou, jenom vytýká, že jsou tam nevhodné termíny a nelogické rozpory, snad prý je to Nietzscheovský způsob kritiky.

P o l e n í k: kritika byla hodně nespravedlivá, byly tam nejasné pojmy, že Čech chytil se jich a vyložil je pochybeně, neboť socialističtí studenti nemají viny. Úpadek vnitřního života nezavinil cyklus, nýbrž nespolehlivost mladých řečníků (Pexidra, Holmana). Statistika usvědčuje Procházkou z nepravdy, neboť z 12 přednášek bylo 6 obsazeno mladými. Kritika D.S.V. je nesprávná, neboť nehapruje D.S.V., nýbrž Radbuza, Mrštík. Tyto korporace jsou sestárlé a maloměštické. Rovněž není pravda, že výsledek byl nepatrný, neboť bylo tu 48 extensí, neboť studenti chodí mezi dělníky, neboť nastalo i sblížení mezi samotnými dělníky. Je nutná radikální náprava, ale ne mezi námi, my nemohli jsme více udělati, ale je nutná v Radbuze, Mrštíku, V.S.S. a O.Š. Nerozumím tomu, co je to hraní se socialismem. Též levost je něco naprosto relativního. Považuji za plus D.S.V., že debaty byly klidné a věcné, ne vášnivé a urputné. Rovněž není vidět zbahnění činnosti. Tvrdím, že D.S.V. musí být vzdělávací organizací. Začátek byl chaos, dnes je činnost usměrněnější, přizpůsobili jsme se daným poměrům, přerostlo nám to přes hlavu. Je možná dvojitá cesta: buď bude D.S.V. kroužkem 30 lidí, nebo to bude široké nestraničské forum. Přeji si, aby D.S.V. stal se hnutím.

P r o c h á z k a: Co se týče formální stránky, psal jsem článek k výročí, tu musel jsem říci vše, co jsem si myslel, poezoval jsem již uplynulou činnost a tu měl jsem jako historik právo říci svoje mínění, rovněž chtěl jsem tím působiti na širší veřejnost. Odvážil jsem se toho, ježto jsem přesvědčen, že v D.S.V. panuje tolik svobody myšlení, aby člověk mohl i veřejně říci svoje mínění bez obalu. Předmětem mojí kritiky byl jednak D.S.V. jako kroužek delegátů, dále jako dělnicko-studentské hnutí vcelku. Svoji kritiku odůvodňuji tím, že stojím na docela jiném stanovisku než ostatní přátelé. Neposuzuji D.S.V. dle toho, jak jsme si jej představovali při ustavení, nýbrž běhu na něj přísné socialistické měřítko dneška a budoucnosti. Ne-psal jsem proti kvantitě činnosti, přátelé nemusí mi dokazovati, co vše způsobil D.S.V., nýbrž kritisoval jsem již kvalitu činnosti, ne tedy kolik jí je a zdali vůbec je, nýbrž jaká je. Ve-

teránské rysy: to znamená veteránský socialismus, vyjeté koleje, nastalá zbahnění. Hrobový klid je mi proto počátkem konce, ježto koncem je už pro mne klid a veteránství v činnosti. Tento rys musí se vykázati pryč. Hraní se socialismem dokumentovalo se tím, že neměli jsme vnitřní spojitosti ve svém programu, byly to většinou náhodné akce. Střežení aktualit týká se velesrady a komunismu vůbec. Popírám Poleníkovo tvrzení, že není nutno napravovati D.S.V. nýbrž Radbuzu a další. Vytkl jsem v článku i podstatné vady D.S.V. a nápravu jeho vidím v tom, aby se stal levější, což znamená, že socialismus v D.S.V. musí se vyhraniti do důsledků, jež přinesl dnešek, dále aby se pokusil rozvinouti svoji činnost, tj. vypracovati ideový program a vytýčiti směrnice a na základě těchto směrnic organisovati práci. - Náprava samotného hnutí je velmi obtížná, ježto jsme jako vůdcové bez mass.

P o d á v á m t y t o 4 n á v r h y:

- 1) vypracovati programové směrnice D.S.V. a akční program, který se uveřejní buď v novinách nebo v letáčcích;
- 2) vypracovat konkrétní program činnosti;
- 3) znovu organisovati studentské přednáškové extenze dle směrnic;
- 4) uspořádati v polovině září výroční schůzi s tímto programem:
a) výroční zpráva, b) student a dělník, c) dnešní úkol a program D.S.V., d) agitace pro konkrétní program.

N a v r h u j i t u t o s t i l i s a c i i d e o v ý c h a a k č n í c h s m ě r n i c D.S.V.:

Ú k o l e m D.S.V. j e:

- A) Sbližovati mladou školskou inteligenci s dělnickou mládeží.
- B) Přispěti k uskutečňování socialismu přípravou mládeže k socialistické společnosti.
- C) Přispěti dle možnosti proletariátu v třídním boji proti buržoasii.

S v ě h o ú k o l u c h c e d o s á h n o u t i D.S.V. t a k t o:

A) Co se týče formy činnosti:

1. pořádáním debatních večerů mládeže,
2. pořádáním přednášek všeobecné vzdělávacích,
3. pořádáním studentských přednáškových extenzí na venkově přímo v dělnických organisacích,

4. pořádáním přátelských večerů, výletů, exkursí, divadel a jiných akcí.

B) Co se týče obsahu činnosti:

1. studiem otázek souvisejících se socialismem ve všech složkách života,
2. studiem socialistických aktualit, jež přináší dnešní doba, zvláště problémů sovětského Ruska a dělnického hnutí /původně bylo napsáno "komunismu", to pak přeškrtnuto a změněno na "dělnického hnutí"/,
3. všeobecným sebevzděláváním mládeže ve všech kulturních otázkách,
4. agitací a získáváním mládeže pro socialismus veškerým možným způsobem,

vůbec: 5. prací postavenou na určitý program a usoustavněnou dle určitých směrnic.

H l a v n í p r o g r a m o v é s m ě r n i c e D.S.V.
j s o u t y t o :

- 1) Za základ programu uznáváme socialismus v každé pokrokové podobě, tudíž i dnešní komunismus.
- 2) Vyslovujeme se pro bezvýhradný internacionalismus.
- 3) Chceme buditi a podporovati revoluční socialistický duch v mládeži.
- 4) Bojujeme proti nacionalismu a vlastenectví.
- 5) Neklademe váhy na státotvornost a patriotismus.
- 6) Bojujeme proti klerikalismu a každému zpátečnictví.
- 7) Bojujeme proti československému militarismu.
- 8) Bojujeme proti buržoasní ideologii a buržoasnímu myšlení.

Úkol a zásady D.S.V. jsou programem D.S.V. jako sdružení delegátů. Podávají směr, jímž D.S.V. jako kroužek delegátů řídí a organisuje činnost celého dělnicko-studentského hnutí. Hnutí samo není samozřejmě vázáno žádným programem, každý může projevit jakékoliv názory a přesvědčení. Pouze přednáškové extenze jsou podrobeny programovým směrnicím. Chceme učiniti z D.S.V. středisko myslící plzeňské mládeže, kde by mohli i odpůrci i různí straníci přímo si vyměňovati svoje názory.

Podávám prozatím tento výčet temat, jež považuji za vhodná pro D.S.V.: Masaryk a Lenin, diktatura a demokracie, stát a diktatura, diktatura proletariátu, systém rad a parlamentarismus, jak se jeví třídní boj v politice, jednota dělnického hnutí

a jeho rozkol, podstata bolševictví, komunismus a socialismus, rozbor Leninova učení, rozbor tezí III.internacionály, třídní boj a třídní vědomí, problém světové sociální revoluce, revolucionářství a pučismus, postavení a význam III.internacionály, II. a III.internacionála, socialistická výchova, marxismus a liberalismus, Svaz národů a socialistická internacionála, nacionalismus a socialismus, národnostní a menšinová otázka v ČSR, socialisace bank, etika a politika, umění a politika, manželství a rodina, mravnost a socialismus, nové socialistické umění, individualismus a kolektivismus, vůdcové a massy, právo a život, jednotlivec a společnost, otázka byrokracie, volba povolání, účast na zisku, duch a hmota atd.

Po několika vysvětlivkách usneseno, že debata se odkládá do příští schůze. Konec schůze ve 3/4 10 večer.

Poleník

tč. předseda

Procházka

tč. zapisovatel "

19.8.1921

Schůze výboru v bývalé "Omladině" v Pekle. Přítomni: za soc.dem. Ulrich, Sedláček, Tumpach, Babický, Smrčka, Sušánka; za čs.soc. Brabec, Razim; za Radbuzu Procházka, Poleník, Pták; za Mrštík Kilberger, za V.S.S. a O.Š. Vohradský, za Obnovu Kork. Celkem 14 osob.

"P o l e n í k zahajuje schůzi v 1/2 8 večer. Zpráva předsedy (Poleník): Haberman slíbil přednášku později, Lukavského jsem nezastihl, Patzák nesdělil dosud termínu pro svoje téma. J e d n á s e o n á v r z í c h P r o c h á z k o v ý c h P o l e n í k: Musíme rozhodnouti otázku, zdali D.S.V. má si dříve všimati věci, jež nás osobně interesují (Rusko), nebo máme-li bráti ohled na naše cíle a všimati si všeobecného vzdělání. Studenti nepůjdou na temata divoká a když studenti vypřáhnou, je konec D.S.V.. Dnes studenti utíkají z D.S.V., neboť jsou jednak úplně neteční, jednak buržoasní. Musíme je připoutati akcemi s nevinným nadpisem. Aktuality nesmějí nám býti účelem, nýbrž pouze prostředkem. Studenti odpadávají, že D.S.V. je příliš levý. Navrhují, aby se pořádaly dvojí akce; jednak akce pro nejširší veřejnost asi tak, jak se dělo doposaváde, jednak debaty v úzkém kroužku delegátů D.S.V. nebo přímo na výkonných

výborech dělnických stran. Na temata uvedená Procházkou nemáme řečníků, byl by to jen diletantismus, rovněž byly by to přednášky, jež by rádi slyšeli komunisté. Naším úkolem bude jednak připoutati studenty, tj. programově pokračovati ve velkých akcích, tím zachytiti massy a vychovávat je; jednak neodraditi dělníků a debatovati ve výkonných výborech mládeže. Jsem pro to, aby z bodu 1. vypustila se slova "tudíž i dnešní komunismus". K ostatním bodům podotýkám, že jsou většinou nepřijatelné, neboť zaplašily by studentstvo. Prospějeme D.S.V., když půjdeme napravo a posílíme sblížení za cenu kompromisů. Osobně souhlasím se směrnicemi, nesouhlasím s nimi z hlediska D.S.V. - **K i l b e r g e r**: Souhlasím s Poleníkem, neboť když nebudeme mít lidi, jsme hotovi. Zdůrazňuji temata technickohospodářská, neboť mají pozitivní výsledek. Hádání o Marxe a Lenina je zbytečné. Nesouhlasím s bezvýhradným internacionalismem, ani aby se ve směrnicích vypichoval zrovna českosl. militarismus. **P t á k**: Studenty neupoutáme nevinnými nadpisy. Byl bych pro návrh Poleníkův, ale nemáme temat pro Nebe. **U l r i c h**: Souhlasím osobně se směrnicemi, ale posílil by se tím reakční díl studentů. Musíme se též ohlížeti i na reformy v duchu socialistických zásad. **P r o c h á z k a**: Otázka, již se zabýváme, vyžaduje dvojí debaty: jednak ideové, jednak o taktice. Velkou věcí pro D.S.V. je spojení dohromady svůj program socialistický se sblížením mezi dělníky a nesocialistickými studenty. Je fakt, že sblížení samo o sobě potírá náš socialistický program. Tuto otázku musíme rozhodnouti. Poleník drží se sblížení a chce dělati k vůli němu i zásadní kompromisy. Nesouhlasím s Poleníkem, abychom chytali studenty na nevinná temata, nýbrž považují za jediné správné říci, co chceme a jak to chceme. Já se držím programu a proto jsem navrhl takový široký socialistický program, který by byl přijatelný všem delegátům a všem socialistickým směrům. Větu o komunismu dal jsem tam úmyslně, aby bylo jasno, že nestavíme se ani proti komunismu, jak komunistům, tak i ostatní veřejnosti. Úmyslně jsem vypíchl československý militarismus, aby bylo zřejmo, že chceme hlavně proti tomuto bojovati a že jsme si vědomi, že existuje. S Poleníkovým návrhem o užších debatních kroužcích bych souhlasil. Ovšem věc leží opět více na dělnické mládeži, tak jako je tomu u extensí.

P o l e n í k: Procházka je nešťastně upřímný a špatný stratég. Nesmíme mít heslovitý program, nýbrž musíme právě vysvětlovati hesla a přiblížiti tak studentům socialismus. Program se musí vydati po diskusích, chci jen obezřetnost a taktiku. Nesmíme plašiti studenty nějakým zstrašujícím socialismem.

K i l b e r g e r: Odchýlili jsme se od původního programu. Program Procházkův je vysloveně politický. Jako delegát nepolitického spolku nemohu tvořiti politického programu. Bylo by absurdním, abychom jako delegáti nepolitických organizací znali Procházkův politický program. To je hlavní otázka, již musíme řešiti, zdali je to politický program.

P t á k: Není to politický program, je to ideový program. - Další debata odložena do příští schůze.

Procházka, tč. zapisovatel "

2.9.1921

Schůze výboru. Přítomni: za soc.dem.: Sedláček, Píša, Sušánka, Tumpach, Smrčka; za čs.soc.: Brabec; za Radbuzu: Poleník, Procházka, Pták; za Obnovu: Kork, Otis; za V.S.S. a O.Š.: Vohradský; za Mrštík: Kilberger. Celkem 13 osob.

"**P o l e n í k** zahajuje schůzi v 7 hod. 40. Zápis minulé schůze se schvaluje. **V o h r a d s k ý** prohlašuje. Přijme-li D.S.V. Procházkův program, musíme vystoupiti. D.S.V. musí se zabývati vzdělávací činností. Je třeba získávati studenty, ne hádati se o Marxe a Lenina."

Potom přednesena zpráva předsedy o činnosti, o Nerudovu večeru a přednášce ing. Salaje o poměrech v U.S.A. Pak projednáván další program, hlavně dlouhý cyklus o církvích, exkurse (plynárna, vodárna, ústav choromyslných, šachta Krimmich) a výlet.

"Přijímá se protinávrh **S e d l á č k ů v**, aby se věnovalo 100 Kč hladovícím Rusku a 100 Kč Jiráskovu národnímu divadlu proti návrh **T u m p a c h o v u**, aby se věnovalo Rusku 200 Kč, a to 5 hlasy proti 4."

Následuje debata o získávání mládeže pro D.S.V.

"**S e d l á č e k:** Vohradský vystavil svoji řeči studentům ubohé vysvědčení. Jsou-li středoškoláci nepřátelé socialismu a chytlaví pouze na nějakou vlasteneckou slavnost, nemluvm s nimi,

nekazme si k vůli nim programu. **V o h r a d s k ý:** Víra je ve výchově. Musí se pomalu postupovati. Naším programem může býti jen vzdělávati a tím sblížovati.

P o l e n í k: D.S.V. závisí na studentech. Jsou-li nesocialističtí, musíme je vytrhnouti z měšťácké ideologie, odvésti od vlastenectví k socialismu. Myšlenka D.S.V. musí býti pro studenty myšlenka osvobozující od předsudků. D.S.V. musí hledati výjimky mezi studenty a probouseti socialisticky studenty. Nebudeme zrasovati našeho programu. Aniž jsme si to uvědomili, vypracovali jsme dnes takový konkrétní program, že může býti přijat i středoškolskými úřady. **O t i s:** Sedláčkův klam spočívá v tom, že život studentův je jiný než mladého dělníka. Student nemá vůbec ani zdání o politice. **P t á k:** Daleko vážnějši překážkou jsou středoškolské úřady, jež nesnesou vůbec žádného programu, natož socialistického. **P r o c h á z k a:** Jest nutno rozřešiti dvě zásadní otázky: 1) Je-li možno spojití dohromady náš cíl, tj. sblížení, s naším programem socialistickým. 2) Je-li možno, aby socialistický program byl úplně nepolitický. Socialismus má v sobě něco politického, neboť cílem socialismu je změna dnešní společnosti, neboť socialismus stojí na zásadě třídního boje. Chci jen sjištění pravdu, a tu musím tvrditi, že mluvení o programu je sbytečné, když nechceme přijmout žádného programu a že D.S.V. tak, jak se jeví, není socialistickým, neboť každá socialistická organizace musí míti politické zabarvení, což ovšem je něco jiného než úzké stranictví. Stačí přirovnati D.T.J. a Sokol. **F u m p a c h:** D.S.V. musí se více přikloniti studentstvu. Dělnictvo je politicky dosti vychováno, potřebuje všeobecného vzdělání. **P o l e n í k:** Student půjde mezi dělníky s tematy nesocialistickými, všeobecně kulturními. Každý v D.S.V. má svůj osobní politický program svojí strany. D.S.V. musí býti zbarven pouze kulturně. Jsem proti politickým světoborným prohlášením, ty přenechme socialistickým stranám, jsou pro výchovu k socialismu, pro vzdělávací práci v duchu socialistických zásad. Musíme agitovati mezi studenty, vytvořiti z výjimek důvěrnický výbor. Nechceme škrtnouti socialismus, socialismem je pro nás kulturní práce. Jen mezi sebou budeme diskutovati a uvidíme, je-li možná syntéza mezi našimi politickými programy. **P t á k:** D.S.V. neodchyluje se Procházkovým návrhem od počáteční taktiky, jen chceme rozvésti

náš socialismus. Jsem pro rozvedení socialismu. K i l b e r-
g e r: Rozvádění socialismu zabije D.S.V., ježto pak 3 orga-
nisace vystoupí. Pro D.S.V. je možná jedině kulturní výchova.
Raději odstraníme vůbec socialistické zásady, jen se věnujeme
kulturní činnosti. Navrhují, abychom neuveřejnili žádného
programu, abychom se nezahývali politickým rysem socialismu,
nybrž drželi se jen kulturní práce v duchu socialistických zá-
sad.

Z debaty vysvitlo, že většina delegátů vyslovila se proti tomu,
aby se svláště zdůrazňoval v D.S.V. politický rys socialismu
a tím zároveň i proti Procháskovu návrh. - konec 1/2 11 v noci.

Poleník
tč. předseda

Procházka
tč. zapisovatel "

O b s a h :	strana
Karel Bednařík, Náhrobní kámen Mistra Mikuláše Troila Haglochorna	3
Ivana Raková, Prameny ke sporu o pražskou univerzitu v letech 1622-1654	11
Josef Svátek, Pět akademických řečí Františka Kasiána Halašky z let 1814-1832	18
Břetislav Fajkus, Přírodní vědy na filosofické fakultě Univerzity Karlovy v letech 1882- -1900	39
Petr Čornej, Počátky vědecké práce Zdenka Nejedlého a její teoretická východiška	69
Jan Havránek, Z pramenů k dějinám "Dělnicko-student- ského výboru" v Plzni z let 1920-1922 (2.část, 1920-1921)	91

ZPRÁVY ARCHIVU UNIVERZITY KARLOVY 1983

**Redakční rada: doc. dr. Karel Litsch, CSc.,
doc. dr. Jan Havránek, CSc., Miluše Havránková,
dr. Michal Svatoš**

Uspořádala Miluše Havránková

**Vydala Univerzita Karlova v Praze, 1984,
jako účelovou publikaci Archivu Univerzity Karlovy
1. vydání – Naklad 600 výtisků – Formát A5**

Vytiskly Tiskářské závody, n. p., Praha 1

MŠ – MK 21 514/79

80-70-84

Neprodejný výtisk